

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

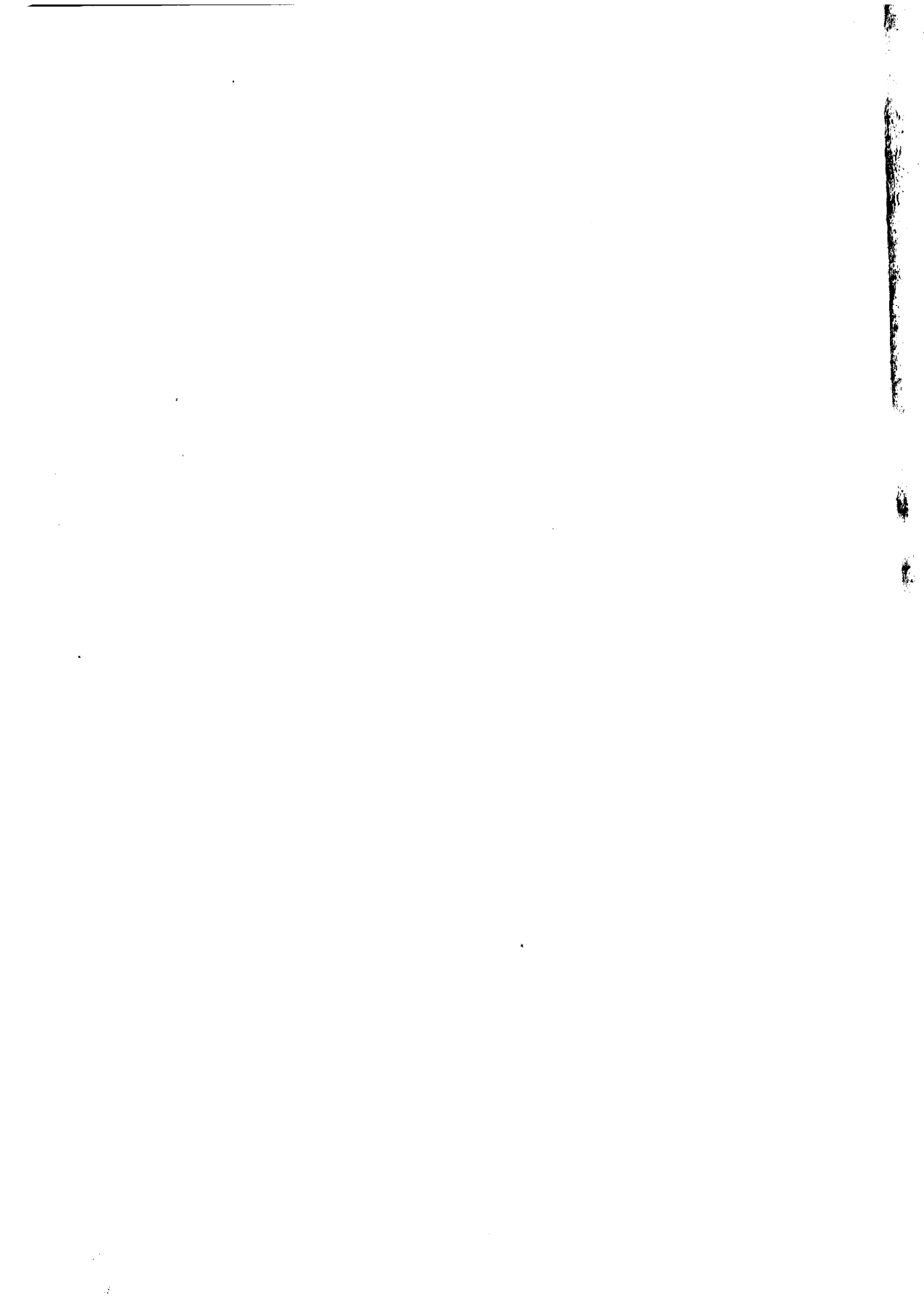

45

BUDAPEST

1968

H U N G A R I A

ORVOSTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

45

BUDAPEST
HUNGARIA

1968

Szerkesztő bizottság

Moderatorum collegium

ANTALL József (szerkesztő — moderator), **BENCZE József**, **DADAY András**,
FARKAS Károly (elnök — praeses), **FEKETE Sándor**, **HAHN Géza**,
HALMAI János, **KATONA Ibolya**, **NEBENFÜHRER László**, **REGÖLY-MÉREI**
Gyula, **RÉTI Endre**, **SÓS József**, **SZODORAY Lajos**,
TASNÁDI KUBACSKA András

Szerkesztőség

Redactio

Budapest, II., Török utca 12.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár
(Museum et Bibliotheca Historiae Artis Medicinae
de I. Ph. Semmelweis Nominata)
kiadványa

Kiadja a Medicina Könyvkiadó

Felelős szerkesztő: Sellő Tiborné

Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér

Terjedelem: 14,75 (A/5) ív — Példányszám: 1050

MD 38040-a-6800

68/672 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Spielmann József—Szökefalvi Nagy Zoltán—Soós Pál: A kémikus és balneológus Mátyus István és kora</i>	9
<i>Antall József: Lumniczer Sándor és a pesti orvosi iskola</i>	57
<i>József Antall: Sándor Lumniczer and the Medical School of Pest (Angol nyelvű közl.)</i>	75
<i>Molnár Gyula: Konyár egészségügyi körülményei a XVIII—XIX. században</i>	85

KISEBB KÖZLEMÉNYEK — ELŐADÁSOK

<i>Ferencz Gábor: Újabb dokumentumok Almási Balogh Pálnak, Kossuth Lajos és Széchenyi István orvosának működéséről</i>	99
<i>Duka Zólyomi Norbert: A berlini Collegium Medico-chirurgicum története és magyarországi hallgatói</i>	113
<i>Arnold Huttmann: A röntgensugarak felfedezése, és annak dél-erdélyi sajtóvisszhangja (Német nyelvű közl.)</i>	121
<i>Blažej K. Rippa: Plenck J. J., a nagyszombati orvosi kar tanára szemészeti művének japán kiadása (Német nyelvű közl.)</i>	135
<i>Szecső Károly: Egri adalékok a Tanácsköztársaság egészségügyi politikájához</i>	143

ADATTÁR

<i>Réti Endre: Korányi Sándor hagyatéka a Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtárában</i>	147
<i>József Antall: Une lettre hongroise de Victor Babeş (Francia nyelvű közl.)</i>	155
<i>Antall József: Schaffer Károly levele Korányi Sándorhoz</i>	159

KÖNYVSZEMLE

<i>Pierre Huard—Mirko Dražen Grmek: Mille ans de chirurgie en Occident; V^e—XVe siècles; Roger Dacosta Kiadó, Párizs 1966 (Vida Tivadar)</i>	165
<i>Kárpáti Endre: Madzsar József válogatott írásai. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. (Réti Endre)</i>	166
<i>Festschrift aus Anlass der 70. Wiederkehr des Geburtstages des Vizepräsidenten Erwin Reichenbach. Szerk. K. Mothes Nova Acta Leopoldina. Neue Folge. Nr. 180. Bd. 33. 1967. (Huszár György)</i>	168

CONTENTS

ARTICLES

<i>József Spielmann—Zoltán Szőkefalvy-Nagy—Pál Soós</i> : István Mátyus as Balneologist-chemist and his Time	9
<i>József Antall</i> : Sándor Lumniczer and the Medical School of Pest. (Article written in English and in Hungarian too)	57
<i>Gyula Molnár</i> : The Sanitary Conditions of Village Konyár in the XVIII th and XIX th Century	85

LECTURES — SMALLER ARTICLES

<i>Gábor Ferencz</i> : New Documents Found Concerning the Medical Treatment of Lajos Kossuth and Count István Széchenyi by Dr. med. Pál Almási-Balogh	99
<i>Norbert Duka Zólyomi</i> : The History of the Medico-Chirurgical College in Berlin and its Hungarian Students	113
<i>Arnold Huttman</i> : The Discovery of X-ray by Röntgen and its Reaction in the South-Transsylvania Press. (Article written in German)	121
<i>Blažej K. Rippa</i> : J. J. Plenck, Professor of Medical Faculty in Nagyszombat and the Japanese Edition of his Ophthalmological Work (Article written in German)	135
<i>Károly Szecskó</i> : Contributions to the Sanitary Politics of the Hungarian Soviet Republic (1919) in Eger	143

DATA

<i>Endre Réti</i> : Request of Sándor Korányi in the Library of Medical Faculty in Budapest	147
<i>József Antall</i> : A Hungarian Letter of Victor Babeş (Article written in French)	155

BOOK-REVIEW

Pierre Huard—Mirko Dražen Grmek: Mille ans de chirurgie en Occident; Ve—XV ^e siècles; Roger Dacosta Edition, Paris, 1966 (<i>Tivadar Vida</i>)	165
Endre Kárpáti: Madzsar József válogatott írásai. Edition Akadémia, Budapest 1967. (<i>Endre Réti</i>)	166
Festschrift aus Anlass der 70. Wiederkehr des Geburtstages des Vizepräsidenten Erwin Reichenbach. Szerk. K. Mothes Nova Acta Leopoldina. Neue Folge. Nr. 180. Bd. 33. 1967. (<i>Huszár György</i>)	168

S O M M A I R E

ESSAIS

<i>József Spielmann—Zoltán Szőkefalvi Nagy—Pál Soós</i> : Le chimiste et balnéologue István Mátyus et son temps	9
<i>József Antall</i> : Sándor Lumniczter et l'école médicale de Pest	57
<i>József Antall</i> : Sándor Lumniczter and the Medical School of Pest (Article en langue anglaise)	75
<i>Gyula Molnár</i> : Les conditions sanitaires de la commune Konyár au 18 ^e et au 19 ^e siècle	85

TEXTES INFORMATIFS — CONFÉRENCES

<i>Gábor Ferencz</i> : Documents nouveaux sur l'activité de Pál Almási Balogh, méde- cin de Lajos Kossuth et d'István Széchenyi	99
<i>Norbert Duka Zólyomi</i> : Le Collegium Medico-chirurgicum Berlinois, son his- toire et ses étudiants de la Hongrie	113
<i>Arnold Huttmann</i> : L'invention des rayons X par Röntgen et le retentissement qu'elle produisait dans la presse sud-transsylvanienne (Article en langue alle- mande)	121
<i>Blažej K. Rippa</i> : L'édition japonaise de l'oeuvre ophthalmologique de J. J. Plenck, professeur à la Faculté de la Médecine de Tírnavie (Article en langue allemande)	135
<i>Károly Szecskó</i> : Dates sur la politique sanitaire de la République des Conseils en Eger	143

DOCUMENTATION

<i>Endre Réti</i> : Legs de Sándor Korányi dans la Bibliothèque de l'Université Médi- cale de Budapest	147
<i>József Antall</i> : Une lettre hongroise de Victor Babeş (Article en langue française)	155
<i>József Antall</i> : Une lettre de Károly Schaffer à Sándor Korányi	159

REVUE DES LIVRES

Pierre Huard—Mirko Dražen Grmek: Mille ans de chirurgie en Occident; V ^e — XV ^e siècles. Éd. Roger Dacosta, Paris 1966 (<i>Tivadar Vida</i>)	165
Endre Kárpáti: Madzsar József válogatott írásai. Éd. Akadémia, Budapest 1967. (<i>Endre Réti</i>)	166
Festschrift aus Anlass der 70. Wiederkehr des Geburtstages des Vizepräsidenten Erwin Reichenbach. Szerk. K. Mothes Nova Acta Leopoldina. Neue Folge. Nr. 180. Bd. 33. 1967. (<i>Huszár György</i>)	168

I N H A L T

ABHANDLUNGEN

<i>József Spielmann—Zoltán Szőkefalvi-Nagy—Pál Soós</i> : Der Chemiker und Balneologe István Mátyus und sein Zeitalter	9
<i>József Antall</i> : Sándor Lumniczter und die Pester Medizinische Schule	57
<i>József Antall</i> : Sándor Lumniczter und die Pester Medizinische Schule (Mitteilung in englischer Sprache)	75
<i>Gyula Molnár</i> : Die gesundheitlichen Verhältnisse der Gemeinde Konyár im 18. und 19. Jahrhundert	85

KURZE MITTEILUNGEN — VORTRÄGE

<i>Gábor Ferencz</i> : Neuere Dokumente über die Tätigkeit von Pál Almási Balogh, des Hausarztes von Lajos Kossuth und István Széchenyi	99
<i>Norbert Duka Zólyomi</i> : Die Geschichte des Berliner Collegium Medico-chirurgicum und seine Studenten aus Ungarn	113
<i>Arnold Huttmann</i> : Die Entdeckung der Röntgen-Strahlen und ihr Wiederhall in der Presse von Süd-Siebenbürgen (Mitteilung in deutscher Sprache)	121
<i>Blažej K. Rippa</i> : Die japanische Ausgabe des ophthalmologischen Werkes von J. J. Plenck, Professor an der Tyrnauer Ärztlichen Fakultät (Mitteilung in deutscher Sprache)	135
<i>Károly Szecskó</i> : Beiträge zur Gesundheitspolitik der Räterepublik in Erlau ..	143

BELEGENSAMMLUNG

<i>Endre Réti</i> : Sándor Korányi's Nachlassenschaft in der Bibliothek der Budapester Ärzteswissenschaftlichen Universität	147
<i>József Antall</i> : Ein ungarischer Brief von Victor Babeş (Mitteilung in französischer Sprache)	155
<i>József Antall</i> : Der Brief von Károly Schaffer zu Sándor Korányi	159

BÜCHERSCHAU

<i>Pierre Huard—Mirko Dražen Grmek</i> : Mille ans de chirurgie en Occident; V ^e —XV ^e siècles. Roger Dacosta Verlag, Paris 1966 (<i>Tivadar Vida</i>)	165
<i>Endre Kárpáti</i> : Madzsar József válogatott írásai. Akadémia Verlag, Budapest 1967. (<i>Endre Réti</i>)	166
Festschrift aus Anlass der 70. Wiederkehr des Geburtstages des Vizepräsidenten Erwin Reichenbach. Szerk. K. Mothes Nova Acta Leopoldina. Neue Folge. Nr. 180. Bd. 33. 1967. (<i>Huszár György</i>)	168

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- Йозеф Шпиелманн, Золтан Сёкефалви-Надь, Пал Шош*: Химик и балнеолог Иштван Татюш и его время 9
- Йозеф Анталл*: Шандор Лумнитзер и пештская врачебная школа 57
- Йозеф Анталл*: Шандор Лумнитзер и пештская врачебная школа (на английском языке) 75
- Дюла Молнар*: Санитария обстановка в Коняре в 18—19 в. 85

ДОКЛАДЫ

- Габор Ференц*: Новые документы о деятельности врачей, Пала Алмаши Балог, Лайоша Кошшут и Иштвана Сеченьи 99
- Норберт Зоёми Дука*: История Врачебно-Хирургического колледжиума в Берлине и его венгерские слушатели 113
- Арнолд Хуттмани*: Открытие рентгеновских лучей и отклики в печати в Южной-Трансильвании (на немецком языке) 121
- Блажей К. Риппа*: Японское издание работ профессора по глазным болезням Пленцка Й. Й. (Надьсомбатское врачебное общество — на немецком языке) 135
- Кароль Сечко*: Данные о санитарно-гигиенической политике Венгерской Советской Республики в Егере 143

СБОРНИК ДАННЫХ

- Эндре Рети*: Завещание Шандора Кораньи в Библиотеке Медицинского Университета в Будапеште 147
- Йозеф Анталл*: Венгерское письмо о Викторе Бабеше (на французском языке) .. 155
- Йозеф Анталл*: Письмо Кароля Шцшаффер к Шандор Кораньи 159

ОБЗОР КНИГ

- Pierre Huard—Mirko Drazen Grmek: Mille ans de chirurgie en Occident; V^e—XVe siecles; Roger Dacosta Kiadó Párizs 1966 (Vida Tivadar) 165*
- Kárpáti Endre: Madzsar József válogatott írásai. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967. (Réti Endre) 166*
- Festschrift aus Anlass der 70. Wiederkehr des Geburtstages des Vizepräsidenten Erwin Reichenbach. Szerk. K. Mothes Nova Acta Leopoldina. Neue Folge. Nr. 180. Bd. 33. 1967. (Huszár György) 168*

A KÉMIKUS ÉS BALNEOLÓGUS MÁTYUS ISTVÁN ÉS KORA

Írták: SPIELMANN JÓZSEF (Marosvásárhely), SZŐKEFALVI-
NAGY ZOLTÁN (Eger) és SOÓS PÁL (Marosvásárhely)

Mátyus István műve: a „De aquis Rhadnensibus”, a radnai ásványvízforrásokról szóló kéziratot dolgozat először jelenik meg nyomtatásban, magyar fordításban. Több mint másfél évszázadig a Marosvásárhelyi Bolyai-Teleki Dokumentációs Könyvtár disszertáció-gyűjteményében hevert ismeretlenül a 24 396-os sorszám alatt. A könyvtár rendezése során akadt rá, illetve azonosította 1961-ben dr. *Farczady Elek*, *Székely Margit* és dr. *Spielmann József*. A kézirat létezéséről egyikünk már 1962-ben beszámolt [1].

A kis terjedelmű, mindössze 16, kisalakú nyolcadfélre írt értekezés, több nyomtatott munka között az egyedüli kézirat. A közölt részhez, valószínűleg ugyanazon kéztől származó, az 1772. évben írt 7 oldalas függelék van csatolva: „Savanyúvízforrások vizsgálatára vonatkozó vezérfonal, melyet ezen értekezések elsejében a tudós Crantz bővebben megmagyarázott” címmel.

A kéziratot tartalmazó colligatum Mátyus István személyes könyvtárából került a Marosvásárhelyi Ref. Kollégium egykori könyvtárába. A tudós vásárhelyi orvos ui. 912 műből, azaz 1326 kötetből álló könyvtárát — 1800-ban — végrendeletileg a vásárhelyi „Főtanodá-nak” adományozta.

A colligatum gerincére (valószínűleg még eredeti tulajdonosa idejében) — ez a nyomtatott felirat került: „I. H. Crantz: De aquis min.” A disszertációk ui., *Bruz László*t kivéve, kizárólag az ásványvízelemzés kérdéseivel foglalkoznak, s mind Crantz bécsi professzornak, az Osztrák Birodalom ásványvízei szorgos kutatójának iskolájából kerültek ki.

Sorrendben az első dolgozat *Staebling József Ferenc* pozsonyi orvosdoktornak a bécsi egyetemen 1772-ben megvédett avató értekezése: „Dissertatio inauguralis chemico-medica sistens methodum generalem explorandi aquas medicatas”. Ez a 191 oldalas értekezés figyelemre méltó, alaposan elkészített munka. A szerző, *Staebling* azt Crantz személyes ellenőrzése alatt állította össze, elsősorban *Maffioli* gyógyszerész officinájában végzett vizsgálatai alapján. Ebben a munkában *Staebling* a korabeli szerzők analitikai eljárásait, s az elemzéshez szükséges kémiszereket ismertette [2]. A minőségi analízis módszereit, az egyes reakciókat oly pontosan közli, hogy azok ma is sok vonatkozásban helytállóak. Crantz igen nagyra becsülte a pozsonyi orvos munkáját. Az Osztrák Birodalom ásványvízeiről szóló nagy monográfiájában a gyógyvizek vizsgálati módszerének leírását mel-

lőzi, arra hivatkozva, hogy az „Stahling úr beiktató értekezésében világosan és érthetően elő van adva” [3].

A disszertáció előzéklapján a következő ajánlást olvashatjuk: „Expertiss. Doctiss. que Stephano Matyus Med. doct. mittit Crantz”. A disszertáció tehát Crantz ajándéka Mátyusnak. Az erdélyi ásványvizek kémiai elemzését sürgető bécsi tudós azért küldte e munkát a marosvásárhelyi orvosnak, hogy az annak vezérfonalul szolgáljon ezirányú munkásságában, s hogy ez így is történt, bizonyítja az a tény, hogy a disszertációban Mátyus számos részt ceruzával aláhúzott és rövid szeljegyzettel látott el. A radnai ásványvizek mellett szereplő és itt nem közölt „Vezérfonal” sem más, mint nagyrészt Stahling művének kivonata, pontos hivatkozással a disszertáció oldalszámára. Erre vonatkozik az utalás („amelyet ezen értekezések elsejében a tudós Crantz bővebben megmagyarázott”), Mátyus ui. Stahling vizsgáló módszereit a Crantzéval azonosította. Ezek a feljegyzések valószínűleg megelőzték Mátyus 1772—1773. évi gyakorlati vegyelemző munkásságát.

A második disszertáció Fr. X. *Dietsl* bécsi orvosdoktortól származik. Crantz iskolájának egyik úttörő dolgozatáról van szó. A „Diss. inaug. med. chemia de Austriaci imperii aquis medicatis, Brisgoiae, Carinthiae, Carnioliae, Styriae, Tyrolis et nonnullis aliis . . .” A 153 oldalas értekezés, melyet a szerző 1772-ben védett meg, az Osztrák Birodalom különböző területein végzett ásványvízelemzés eredményeiről számol be. E disszertáció előzéklapján is szerepel az ajánlás: „Exp. D. Mátyus mittit Crantz”.

A harmadik mű *Leopold Thonhauser*, osztrák szigorlóorvosnak, a disszertáció címlapja szerint — a bécsi „spanyol ispotály orvosának” műve „Diss. inaug. med-chem. sistens analyses aquarum Egranae, Montis Falconis Venet: Povhont, Stecknitzensis.”

A 74 oldalas értekezést szerzője 1772-ben védte meg a bécsi egyetemen. Az ásványvízelemzés módszerei mellett, a szerző által végzett vizsgálatokat is közli.

A negyedik disszertáció számunkra a legérdekesebb. *Lucas Wagner*, brassói orvos értekezése az erdélyi ásványvizekről „Diss. inaug. Med. Chemica De Aquis medicatis Magni Principatus Transylvaniae”. A 95 oldalas értekezés szintén Crantz személyes felügyelete alatt készült. Több, együttesen végzett vizsgálatról is beszámol. *Lucas Wagner* 19 ásványvízforrás bemutatásánál felhasználta Mátyus István megelőző vízelemzéseit, és — mint arról a későbbiekben részletesen szólunk — Mátyus „De aquis Rhadnensibus” című kézírata tulajdonképpen nem más, mint a Wagner-féle disszertáció adatainak kiegészítése, saját előbbi adatainak helyesbitése. Ezért szerepel a Mátyus-kézirat közvetlenül a Wagner dolgozat után.

A kötet utolsó disszertációja *Bruz Lászlónak*, Hunyad megye későbbi fizikusának 1775-ben megvédett értekezése. „Diss. inaug. de Gramina Mannae sive Festuca fluitante”. A 48 oldalas értekezés a réti harmatkása (egykori nevén *Manna kása*, *Boszorkány kása*) leírása, a növény földrajzi adatainak, ugyanakkor kémiai és orvosi tulajdonságainak elemzése és a szerző saját megfigyeléseinek közlése a gyógynövénynek két epilepsziás betegnél történt alkalmazásáról.

Ma nem tekintjük a *Glyceria fluitans*-t (a *Festuca* mai tudományos neve)

De Aquis Rhadnensibus.

Masirhelly
8^{to}bris 1773

Celeberrimo Domino Professore
Cranz S. P. D. Rejoh. Matyus

Vir clarissime! Quocumque pro tenui
meo in publicum conferre poteram equi-
dem nihil eorum a quo saluari fuisse
Arxi addictus sum praetermisi, sed cum
primo mihi ab omni memoria in hoc Cir-
culo Medicinam facere contigisset, ne ho-
mines eduxum quoque egenos, expensarum
molestis ab Arxi vera subsidio absceperam,
simulque a Compitaliciorum quantum pote
subducerem, praestabitur propriis meis vive-
di mediis, vix non omnibus gratis subvenire
conserui. tempore quidem e Capta publica an-
nuatim qua Physicus Sedis S. Marus Flor
Rhe 50. chirurgus decernatos: quibus ut
aliquid adhuc auddat Professoris quoque Muanus
ad Tabulam hujatam concinnam, etiam si pa-
viter Sallario tenui provisam, in me susci-
pere debui; unde vi hujus officii Praeconi
adharere necesse est, adeo ut vel ad Patientes
a stultarum et aniculaum medicorum tyrannice vicent

gyógynövénynek. A XVIII. sz.-ban azonban annak számított, Mátyus István is ír gyógyászati alkalmazásáról „vérköpések” és „köves betegségek” esetén [4].

Ennek, a többitől gyökeresen eltérő munkának szerepeltetése a colligatumban személyi okokra vezethető vissza. Mátyus István itt közölt kéziratából kiderül,

hogy Bruz László játszotta a közvetítő szerepet a bécsi professzor és a vásárhelyi orvos között. Az erdélyi ásványvizekről szóló, általunk eddig ismeretlen kéziratára, *Wagner* disszertációjának forrására utalva Mátyus ezt írja a „*De aquis Rhadnensibus*”-ban Crantznek: „A minap küldtem el azt a kedves Bruz úrnak, aki azt nevedben sürgette” [5]. Az Erdélybe vakációra hazatérő diák, Crantz megbízásából valószínűleg könyveket hozott Mátyusnak, illetve kéziratot és vízmintát vitt tőle a bécsi professzornak.

Az egész *colligatum* tehát Crantz balneológiai iskolájának munkásságát tükrözi. Ez indokolja az első benyomásra önkényesnek tűnő gyűjtőcímet is (Crantz: *De aquis min.*).

Mátyus megtalált kézírata sok szempontból figyelemre méltó. Elsősorban érdekes adalék a tudós vásárhelyi orvos hiányosan ismert életrajzához, és szervesen illeszkedik egyikünk (dr. Spielmann J.) levéltári kutatásai révén feltárt anyagába. A kézirat ugyanakkor Mátyus István kémikus és balneológus tevékenységét is új megvilágításba helyezi:

A RADNAI ÁSVÁNYVIZEKRŐL

Mvásárhely, 1773. szeptember 8-án.

Mátyus István szíves köszöntést mond nagytudományú Crantz tanár úrnak.

Nagytudományú Uram! Amióta a gyógyítás ezen tudományának élek, mit sem mulasztottam el nyilvánosságra hozni, ami csak csekély erőmből tellett, hanem mivel úgy történt, hogy emberemlékezet óta én voltam ebben a körzetben az első orvos, hogy az embereket, akik egyébként is inségesek, a kiadások terhével az igazi (orvos) tudomány segélyétől el ne riasszam, s egyúttal az útszéli kuruzsló kenő- és javasasszonyok kezéből elvonjam, saját létfenntartásom eszközeire sem tekintetem, hanem úgyszólván valamennyiökön ingyen szoktam segíteni. Kapom ugyan a közpénztárból mint Marosszék tisztiorvosa a sebésznek szánt évi 80 rajnai forintot, hogy ehhez még valamennyi járuljon, az itteni törvényszék melletti ülnöki tisztet is magamra kellett vállalnom, bár ugyancsak vékony fizetéssel jár, ezért e tisztség miatt kénytelen vagyok a bíróságon tartózkodni, úgyhogy még közeli betegekhez is alig tudok kijárni, annál kevésbé a bíróságtól távolabb eső helyekre. Így, akaratom ellenére történt, hogy semmiképen sem tudtam állni az ásványvízforrás alaposabb vizsgálatára tett ígéretemet. Amit itt-ott kapásból akár sajátmagam figyelhettem meg az ásványvizek átnézésével, akár szavahihető emberek beszámolójából megtudhattam, hűségesen feljegyeztem, és hiányosságaimnak tudatában nem minden szegyenkezés nélkül küldtem el a minap a kedves Bruz úrnak, aki ezt nevedben sürgette, hálálkodva volt alkalmam azt újra elolvasnom, miután Vágner Lukács úr a Te kegyes pártfogásoddal vállalt doktori értekezésében idézte. Megvallom, hogy azok az én szerény feljegyzéseim ugyan őszinték, de oly nyersek és csonkák, hogy ha át nem nézi és ki nem egészíti azokat szakavatottabb ember, akinek több ideje és eszköze van az ilyenféle munkálatokra, aligha lennének a köz hasznára. Most úgy láttam jónak, hogy átnyújtsam ügyes kezednek a néhány forrás vízből hamarjában nyert port további elemzés végett, vajon van-e valami hatásuk. Te kiváló, de szerény férfiú, bocsásd meg merészségemet!

E Nagyfejedelemség ásványvízforrásai valóban megérdemelnék, hogy közközlésen, alkalmas felszereléssel olyan tudós vizsgálja végig azokat, akit jobban érdekel

az igazság, mint az ékesszólás és a saját hírneve, mert különben soha sem lesznek rendszeren feltárva.

A közelmúlt augusztus havában megszálltam a radnai gyógyforrásnál, ám részben a folytonos esőzés miatt, részben mert másnak a szolgálatára kellett állnom, csak néhány napot lehetett ott töltenem. A többi segédeszköz híján annál kevésbé tudtam valamit is rendszeren megtapasztalni. Mégis úgy gondoltam, hogy megfelelő szándékunknak, ha az előbb mondottakhoz hozzáfűzöm a következő feljegyzéseimet, amelyeket ugyanazon alkalommal sebbel-lobbal írtam le.

I-ször. Savanyúvíz-forrás fakad a régi vasbányánál (mert ma már nem művelik), csak két órányira Radna mezővárosától, az ún. *Borvölgyben*, oláhul *Vale jinulu*, az ugyanazonnevű patak (az értekezés 76. lapján említett) partja közelében, magas hegy szakadékából, kidőlt és korhadó fákkal kevert mocsaras hely különböző pontjain. De bővebb erű az a két forrás, amely egymástól hat vagy hét lépésnyire van. Az egyikből nagy csobogással, a másikkól csendesen folyik a víz, de úgy látszik, mindkettő azonos eredetű, és azt a helyet elárasztanak, mielőtt az alatt folyó patakba szakadnak, bőséges okkersárga üledékekkel takarják, ha sokáig folytatnák folyásukat, köveket is alakítanak, amit mutat közelebről, hogy magában a patakban fennakadnak olyan leveles gallyak, amelyeket kövült kéreg borít. Egyébiránt a hely természete, a víz íze, szaga és annak a lép igen makacs daganatai lelohasztása terén kifejtett gyógyhatása vasas voltukra vall. Oly kellemes ízű és az (ember) ínyét oly enyhén mardossa, hogy alig lehet betelni az ivásával, főként annak, amelyik fakávéba foglaltan csobogás nélkül jön elő; ehhez az is hozzájárul, hogy nincs benne semmi kellemetlen, az orr és a torok számára nehéz szag, mint más (forrásokban), és tisztaságában sem marad el más kiváló (forrásoktól). Ami engem illet, úgy vélem, ez a forrás itt, Erdélyben valamennyi savanyúvízforrás közül, amelyet meglátogathattam, vagy mások emlegetéséből megismerhettem, főként a vastartalmúak közül a legkiválóbb: hacsak nem tartja valaki többre bőséges szénsavtartalma miatt a *borszékit*, amelyről az a véleményem, hogy nem vasas.

A kénsav semminő változást sem okoz benne azon kívül, hogy az edény falát a bugyborékolás más jele nélkül aprócska buborékok lepték el, amelyek nemsokára maguktól elillantak.

Az ibolyalé kiszáradva zöldessé színezte. A tulajdonképpeni lúg enyhe szürkés színt kölcsönzött a víz mennyiségének, miközben a folyadék különben nem zavarodott meg, sem fel nem buzgott, hanem miután középűt szürkés színű csapadék képződött, alatta és felette kitisztult.

Elégge sajnáltam, hogy sem vérlúgsót, sem berlini kéket nem tudtam szerezni, nem ismertem elkészítésük módját, ezen a vidéken pedig nem kapható, ha az ember előzőleg Bécsből meg nem rendel. A többi reagenst, mint kevésbé biztosat, nem akartam megemlíteni. A beszáradt pornak tartalma talán megtudható lesz a mellékelt mintából.

Ehhez a borvölgyi forráshoz minden adottságát tekintve nagyon hasonló az, amelyet *medvevölgyinek* vagy — *patakinak* (az értekezés 92. lapja) neveznek, és amely Radna mezővárosa felett 3500 lépéssel fakadt ott, ahol az út a járvány-házak felé vezet, a Szamos folyón innen, a nevezett folyótól néhány száz lépésnyi távolságban levő sziklás helyen, csekélyebb vízbőséggel. A vize ennek is tiszta és jóízű, azonban kevésbé csipős mint a vasbánya mellettié, átható kénes szagával viszont felülmúlja azt: csendesen, csobogás nélkül jön elő, medencéjének oldalait okkerszínűre festi, a reagenssokkal együtt ugyanúgy viselkedett, mint a megelőző.

Aki a Szamoson innen, a közút mentén továbbhalad, másik savanyúvízforrásra is talál, amelyet fakávéba foglaltak; amint szaga, íze, iszapja elárulja, az imént említett

egyzon erejű, de tulajdonságait tekintve alábbvaló, kivéve, hogy az elhaladók szomjának enyhítése szempontjából alkalmasabb helyen fakad. A radnai lakosok rendszeres ivóvizüket városuk szélén, a vasbánya felé vezető völgyben egészen hasonló savanyúvízforrásokból merítik, de ezeket a másúnnen valóik semmibe sem veszik, minthogy van bőven kiválóbb.

2-szor. A közeli Major faluról elnevezett forrással kapcsolatban (egyébként ugyancsak Radna határában, a várostól 4358 lépésnyire csörgedezik) meg kell még említenem, hogy hírnevéhez a hely és a vendégfogadók kényelmén kívül nagyban hozzájárult az a hashajtó hatás, amely érezhetően inkább megvan ebben, mint más savanyúvizekben, és amelyet a mieink a gyógyvizek sorában csaknem egyedülállónak tartanak, mert ha körülbelül három fontot megiszik belőle (az ember), még a makacsabb beleket is meg szokta nyitni. Érdemes megfontolni, hogy ha kissé többet isznak belőle, sokaknál szorulást, bélfájdalmat, étvágytalanságot, gyöngeséget, összehúzódásokat és más ilyenféle fájdalmakat szokott nem egyszer előidézni. Méltán okolható ezért az a hatalmas mézsmennyiség, amit akkora bőségben visz magával, hogy szemmel látható, amint poralakban sűrűn lebeg a kristálypoharakba frissen merített folyadékban, és maga az üvegpohár is, ha néhányszor megmerítik, belül és kívül is teljesen piszkos a fehér szennyeződéstől, végül pedig csodálatos gyorsasággal megtölti evvel a kövesedő anyaggal azokat a facsatornákat, amelyek most vizét a forrásból elvezetik, mégpedig minél távolabbra folyik, annál bőségesebben, úgyhogy sokan azt vélik, végül az egész víz kővé válik: a belőle keletkező kőzet szürkés, lyukacsos, durva és nagyon hatásos sebek gyógyítására. A forrás szegélye és medencéje körülbelül 4 lépésnyire vörösre festődik, távolabb a szürkés kőzet lerakódása kezdődik. Három évvel ezelőtt a forrást körülvevő fállal és ellátták tetővel, hogy megvédjék az ezt a vizet különösen megkívánó állatok kártevésével szemben. Ez alkalommal a dombtetőt jobban elsímitották és több helyen megnyitották, ahol a víz most csörgedezve jön fel, míg azelőtt csak egyetlen helyen tört fel nagyobb csobogással. Azt hiszik, ettől van, hogy sokat veszített hajdani erejéből, tudniillik csípős és szagos hatásából, és hogy többször ártani is kezdett használoinak.

Annak, aki a tető alá lép, már messziről megüti az orrát a forrás erős szaga, akár csak a régi tojások erősen beszáradt sárgájáé, vagy a hosszabb székrekedés után előtörő gyomorszeleké.

A víz tisztasága nem nagy, de kénsavnak vagy ecetnek hozzáöntése sístergés mellett jelentősen megnöveli.

A borkó olajától (lúgtól) és a szalmiákszesztől az egész felbuzgás nélkül szennyesen tejszerűvé válik, ha bizonyos ideig így tartják, bőséges savós kocsonya lesz belőle, amely csakhamar magától leülepszik, és amelyet a kénsav azonnal felold és (így) a víz magasztalt tisztasága helyreáll.

Amikor kimerítik, semmilyen buborékot sem ad, sem az edény falára ki nem rak, hacsak össze nem rázzák: miután kétségkívül a fakadása alkalmával történő erős buborékolással az illékony gázok nagyrészt elpárolognak. Ezért lehet könnyen üvegpalackban tartani és másúvé szállítani.

Annak a dombnak a magassága, amelynek tetején ez a forrás fakad, nem több három ölnél, alapjának átmérője sem hosszabb 30 lépésnyi egyenesvonalnál. A domb fölé emelkedő hegy lábánál, innen mintegy kőhajításnyira más savanyúvízforrások is fakadnak, amelyek azonban silányabbak az említetteknel, okkerszínű üledéket ugyan bővebben adnak, de kőzetet nem képeznek, és a barmoktól összetaposottak.

3-szor. A Szamos folyó forrása mentén, Major falutól lejjebb fekszik *Szent György falva* (értekezése 89. l.), amelyen túl, nyugat felé százegynéhány lépés távolságban, az egyik hegyhát oldalában, a hegy lábától valamivel feljebb, a szikla közepéből attól a

majoritól nem nagyon elütő savanyúvízforrások jönnek elő közepes vastagságú ér (formájában), semmi vagy nagyon kevés buborékot képezve előtörésük közben, de ha megmerítjük, ezeket az edény falaira sűrűn hintik. Ha követ teszünk a forrás nyílásához, amelyen szétömölve az elhaladó érbe szakadnak, azt erősen bevonják fényesen vöröslő iszappal, és a kő tömegét sokkal keményebb, de vékonyabb anyaggal növelik, mint a *majori*. Magában a forrásgödröcskében és a forrásnak víztől mosott szegélyén zöld réteggel bevont kövek találhatóak.

Tisztaság, csipősség, valamint a gázbuborékok bősége dolgában felülmúlják a *majoriakat*, úgyhogy ugyanolyan pohárral még a legerősebb emberek se tudják frissen merített vizüket egy hajtásra kiinni.

Nyilvánvalóan sós voltuk, ízük miatt, amelyet (az ember) inye első kóstolásra mindjárt megérez, kevésbé kellemes ízek. Ugyancsak enyhébb és kevésbé kénés a szaguk, miért is az orr számára nem oly kellemetlenek.

A tulajdonképpeni borkőolajtól (lúgtól) és a szalmiákszesztől lassabban és világosabban fehérednek meg, mint amaz, az üledék is könnyebben csapódik ki belőlük. A kénsavat nagyobb sistergéssel veszik fel, és attól felzavarva hosszabb ideig adnak buborékot. Mindkettőt jobban viselik, mint a higánynak salétromsavban való oldatát, és aztán hamar elszórtan sárga üledéket raknak le, és hasonlóan szennyesebb réteg, mint valami sűrű nedv takarja be a felületüket, miközben középső részük visszanyeri tisztaságát.

A 2. oláhországi határhozred tekintetes főparancsnoka, *Cosimelli Antal* úr a majori savanyúvíz megelőző használatától súlyos végtaggörccsökbe esett, s miután hiába próbált ki minden más eszközt, ezeknek a szentgyörgyi (forrásoknak a) kb. 2-heti használatától csaknem csodálatos módon visszanyerte belső és külső egészségét.

4-szer. A *Kraszna* megyei *Zovány* falu közelében levő forrásról (az értekezés 16. 1.) az a feljegyzésem; hogy a minap annak a helységnek egyik tekintélyes embere arról számolt be nekem, hogy annak a hegynek az oldalában, ahol ezt a forrást kivájták, sekély ásás útján csaknem mindenütt vizet lehet érni: és hogy azokban a forrásokban amelyeket eddig használtak, (mert nem csupán egy létezik) tiszta, fehér, nagyon fojtós ízű, s miközben az iszaptól megtisztulnak, férfikölnyi nagyságúra összeálló sós tömeget gyakran lehet találni. Ugyanez a derék férfi a nagyobbik forrásból kis edény vizet hozott nekem, amelyik ebben ugyanolyan kékes maradt itt, mint magában a forrásban, és erősen timsós ízű volt, úgyhogy az ajkakat nagyon összehúzta, és a nyelvet ingerelte. Szaga alig volt. Ebből a vízből tíz unciányit és két latnyit öntöttem az egyik belülről mázas cserépedénybe, hogy lassú elpárologtatással porüledéket (nyerjek belőle, a sós anyag az egész edényt áthatotta és külső felületén bab, borsó és borsszem nagyságú valódi égetett timsóvá állt össze. Az edény alján az elpárologtatás után maradt por, amint hogy ízével elárulta, hogy igazi timsó, úgy égő parázsra szórva habot vetett és lyukacsos, száraz, timsós anyaggá fúvódott fel. Az egész maradvány 37 grammot nyomott.

A borkőolajjal (lúggal) kénsavval és ibolyafőzettel elegyítve előttem is ugyanazokat a jelenségeket mutatta, mint amelyeket feljegyeztek róla. A szalmiákszesz mit sem változtat a vízen, hanem magától elkülönülve a felületen helyezkedik el.

5-ször. Az értekezés 53. lapjához javítandó. A *borszéki* forrás *Ditró* falvától csak hat órára van, nem pedig 12-re.

6-szor. A *Korond* falu közelében levő forrás — az értekezés 24. lapja — csak annál a két elapadtnál különb, amelyik ugyanennek a falunak a határában található, de silányabb és kevésbé hatásos, mint a többi, *Homoródon*, *Oláhfaluban*, *Szaldabason* említett."

ADALÉKOK MÁTYUS ISTVÁN BIO- ÉS ERGOGRÁFIÁJÁHOZ

„Úgy történt, hogy emberemlékezet óta én voltam ebben a körzetben az első orvos” — írja 1773. szept. 8-án *Crantznak Mátyus* [6].

Elgondolkoztató megállapítás, amely egyúttal fényt vet a XVIII. századi Erdély hűbéri társadalmának egészségügyi viszonyaira is. Marosvásárhelynek a század vége felé, 1786-ban, még csak 5934 lakosa van, félig mezőváros. Ez a szám mai szemmel nagyon alacsonynak tűnik, de az akkori Erdély legnépesebb városa, Brassó sem éri el a 20 000 lakost (17 192). A lakosság számát tekintve, Marosvásárhely ez idő tájt Erdély hetedik városa [7].

Szellemi rangja még előkelőbb. A nagyhírű Ref. Kollégiumról szóló adatok 1557-ig nyúlnak vissza. Az 1769—70-es évtől kezdve felsőoktatási rangú. A századvégi Marosvásárhely az *Aranka György* kezdeményezte Nyelvmívelő Társaságnak (1793—1865), a nemzeti művelődés polgári szellemű megújulását sürgető tudományos testületnek bölcsője.

Még sincs a városnak a század közepéig egyetlen orvosa sem. E jelenség okát a hűbéri viszonyokból fakadó általános társadalmi visszamaradásban, a honi polgárság megkésett, lassú kialakulásában kell keresnünk.

A bécsi kormányzat 1752 októberében királyi dekrétummal meghagyja ugyan, hogy minden vármegye legalább egy közpénzből díjazott orvost (és ahol sebész-céh nincsen, egy sebészt) alkalmazzon „a szegény adózó nép gyógyítására”, de az évi „100 rhénes frt.” fizetés oly alacsony, hogy az állást még képesített orvosokkal sem tudják betölteni. Ezért nem egy erdélyi megye áll orvos nélkül. A nagyobb városokban (Brassó, Szeben, Kolozsvár stb.) akad egy-két fizikus (de sok közülük nem a köz, hanem a nemesi családok szolgálatában áll).

Mátyus Istvánnak az a megállapítása, hogy Marosszékből ő volt az első orvos, nem vonatkozik az ottani nemesi családokra. Hiszen Teleki Mihály éppen Vásárhelyt köti le magának — testimoniummal — 1681. július havában, a Leydenbe, orvosi tanulmányokra készülő *Fehérvári Istvánt*. Teleki kötelezi magát, hogy *Fehérvárit* egyetemi tanulmányai idején támogatja, ezzel szemben az, hazatérése után, csak a Teleki-család szolgálatában áll: „Kegyelmekek kedve ellen, hírek nélkül magamat senkihez sem kötölözöm” [8] — vállalja *Fehérvári*, s ennek megfelelően szolgálja egész életén át a Teleki-családot.

Mind Marosvásárhelyen, mind Marosszéken a Teleki és más nemesi családok hívására többször megfordult a három tudós *Pataki Sámuel* doktor is. A falvak jobbágyainak, a céhek miveseinek, a kialakuló polgárságnak azonban nem volt orvosa. Pedig a Kollégium egykori növendékeiből, sok tehetséges ifjúból lett orvos. Vásárhelyt tanult rövid ideig *Páriz Pápai Ferenc*. A vásárhelyi Kollégium tanítványa volt a később Bécsben orvossá avatott *Balogh József* is, aki orvosi oklevele megszerzése után (1779) azonnal Dél-Amerikába vándorolt, és Guyana államban dolgozott korai haláláig (1780 körül) [9]. Vásárhelyt született (1732-ben) és tanult a kalandos életű *Horváth Márton* chirurgus is. A londoni Kelet-Indiai Társaság alkalmazottjaként Szumatra szigetére szegődik, s haláláig (1782)

orvos és sebészként tevékenykedik, Vásárhelyt lakó szüleinek nagy vagyont hagyva hátra [10].

Az orvosok kivándorlásának egyik fő oka éppen hazai alacsony javadalmazásuk volt.

A bécsi kormányzat csak 1770 után „a felvilágosult abszolútizmus” programját valóra váltva és a nemzeti burzsoázia követeléseit teljesítve igyekszik központosított intézkedésekkel és magasabb fizetéssel leküzdeni az orvoshiányt.

Marosszék protocollumaiban az 1744-es pestises évben a „salaria dominorum officialium” rovatban találunk ugyan egy bejegyzést, hogy a Szék „a doktornak” 80 rhénes forintot, 3 kupa gabonát, 8 kupa zabot, s 5 szekér szénát utalt ki — de hogy az illető orvos, avagy borbély volt, arra vonatkozóan utalásunk nincs [11]. Utóbbi valószínűsége mellett szól az a tény, hogy a Gubernium ismételt felszólítására, hogy alkalmazzon hivatalos orvost, Marosszék mind 1753-ban, mind 1757-ben azonos választ adott: kerestek, de 100 rhénes forintért senki sem vállalkozott [12].

Így történt, hogy az 1725-ben „becsületos, székely szülők gyermekeként született” [13] *Mátyus István*, a Kollégium egykori növendéke, lett Marosvásárhely első orvosa.

Életrajzírói közül *Pataki Jenő* [14] figyel fel elsőként arra, hogy *Mátyus* aránylag idős — 29 éves — amikor külföldre, Utrechtbe távozik, egyetemi tanulmányai megkezdésére. Ez a tény egyes életrajzíróit arra a feltevésre készítette, hogy *Mátyus* a kollégium elvégzése és külföldre való távozása közti időben „több erdélyi városban is megfordult mint orvosfamulus” [15].

A Marosvásárhelyi Ref. Kollégium törzskönyvei az 1735—50-es évekből — *Mátyus* diákoskodásának éveiből — hiányoznak, így nem tudjuk megállapítani, mikor iratkozott be, viszont a Kollégium irattárából származó, az iskola tanári kara által 1754. márc. 26-án kiállított testimoniumnak *Pataki Jenő* hagyatékában talált másolata, új fényt vet e kérdésre. Íme az ajánlólevélnek is számító bizonyítvány szövegének magyar nyelvű fordítása:

„Szellemben és tudományában tündöklő fiatalúr, *Mátyus István*, kiváló kibédi lófőszékely, Maros Székely Székből, több éven át a marosvásárhelyi Kollégium polgárai közé számított: szerény és nemes tudományokhoz szokott emberhez méltó életet élt, kitűnt tiszta és hibátlan erkölcsi életével. Sőt a tanulmányozásban és a leghumánusabb tudományokban, amelyeket a mi iskolánkban elsajátítani szoktak, kiváló és rendkívüli előrehaladást tett. Magától a természettől ékes, és a tudományok műveléséhez fényes szellemet nyert, ezekhez járul még, hogy ebben a legutolsó fellépésében is, mikor a törvényszabta nyilvános vizsgán kemény és szigorú próbát állt ki, tudásának és szorgalmának oly kiváló jelét adta, hogy mindenkitől, kik ezen az ünnepélyes aktuson megjelentek, a legméltóbb elismerést nyerte el. Tiszta lelkiismerettel, méltónak tartjuk tehát, hogy ő azokra a külső akadémiákra, melyek a mi császári és királyi tartományainkkal barátságban vannak, egyenlő helyesléssel kibocsájtassék és az orvosi nemes, és a mi állásunkra üdvös mesterségre, melyre magát teljesen szánta, tanulási lehetőséget kapjon. Biztos reménnyel ígérjük, hogy valamikor az ő munkássága, szorgalma és tapasztalata által az államra éppen nem megvetendő hasznot fog hozni. Aláírva: a Marosvásárhelyi Ref. Kollégiumban, Kr. sz. u. 1754. márci. 26-án, a Nemes Kollégium jelenlegi tanárai: *Kövesdi János, Tercsi Sámuel, Incze István*” [16] (a mi kiemelésünk).

A Testimonium tanúsága szerint *Mátyus István* — több évi kollégiumi „polgársága” után — megszakítás nélkül állt versenyvizsgára („ebben a legutolsó felépésében”). Az 1753-as évből a Szék protocollumában szereplő bejegyzés jellemzése szerint *Mátyus* „próbát és minden cenzurát dicséretesen kiállt peregrinus ifjú”, s orvosi tanulmányokra készül [17].

Vizsgáztató tanárai közül *Mátyust* különösen *Incze Istvánhoz* (1721–1775), egykori wolfianus filozófia-professzorához fűzik bensőséges szálak. 1756-ban Utrechtben megvédett orvosi értekezését *Incze Istvánnak* is ajánlja.

Nem egészen tisztázott, ki támogatta *Mátyus Istvánt* külföldi tanulmányai idején. Hiszen két éves utrechti tanulmányai, majd az oklevél elnyerése után, szinte még egy éven át tartózkodik Göttingában, Marburgban és Bécsben „további kiképzés és orvosi gyakorlat végett” [18].

Fodor István véleménye szerint a Teleki-család segítségét élvezte [19]. Kétségtelen, *Mátyus Istvánt* élete végéig nemcsak a könyvtáralapító *Teleki Sámuelhez* fűzik szoros kapcsolatok, hanem a család más tagjaihoz is. Az „Ó és új diaetica” egyes köteteit nekik ajánlja. A fent közölt testimonium alapján azonban bizonyossá válik, hogy *Mátyust* a vásárhelyi Kollégiumot fenntartó református egyház is támogatta. Emellett szólnak *Pokoly József* adatai [20] arról, hogy a marosvásárhelyi Kollégiumban 1722 óta a külföldi tanulmányútra távozó ifjakat tanárokból álló vizsgabizottság válogatta ki. A sikeresen vizsgázók jogot nyertek a külföldi protestánsok által alapított két marburgi ösztöndíj igénybevételére. Emlekeztetünk arra, hogy *Mátyus* is hosszabb ideig tartózkodott Marburgban.

A *Diaetetica I.* kötetének ajánlásában maga *Mátyus* említi, hogy bécsi tartózkodása alatt gr. Bethlen Gábornak — a nagyhatalmú főúrnak ismételt segítségével — részesült.

1753. márc 27-én, a Gubernium állandó sürgetésére, hogy fizikust alkalmazzon, Marosszék közli a Főkormányzóval, hogy reversalist vett a külföldi tanulmányútra készülő *Mátyus Istvántól*. A peregrinus ifjút a Szék 4 éven át évi 100 rhénes forinttal segíve, ennek ellenében kötelezi magát, hogy orvossá avatása után egész életében Marosszék szolgálatába áll, és a segélyt 4 év alatt visszafizeti. Ez a reversalis azonban — előtünk ismeretlen oknál fogva — érvényét veszítette. Szövege mellett a protocollumban a következő bejegyzést találjuk: „Semmit sem adtunk, *Mátyus* úr sem obligálta magát, ergo cassatae sunt reversales“. Az irat elé is beírta valaki: „ezen reversalis cassaltatott” [21].

A két fél között bizonyos megegyezés azért mégis létrejöhetett. Erre utal az a tény, hogy egy 1774-es beadványban, amelyben Marosszék *Mátyus Istvánt* jellemzi, azt olvashatjuk: „1753-ban — mielőtt az orvostudományok elsajátítása végett külföldi országokba távozott volna — ennek a Széknek orvosi szolgálatára kötelezte magát.” Ugyanakkor 1755-ben a széki tisztviselők Statutából szerzünk tudomást arról, hogy „az orvostudományokhoz is értő sebésznek, aki most idegen országban időzik, 100 rhénes forint” [22] összeget utaltak ki. A segélyt minden bizonnyal *Mátyus* kapta.

Az utrechti akadémia törzskönyvében *Mátyust* 1754. okt. 10-én írták be [23], neve végig szerepel az 1754–56-os években [24]. A híres holland egyetemi városban az erdélyi ifjú minden bizonnyal ugyanazon kedvezményekben részesült,

mint a többi ref. magyar diák. Az 1641-ben létesített Van Frankendaal, 25 000 talléros alapítványból ui. a magyar diákokat rendszeresen segélyezték. Joguk volt arra, hogy tandíjfizetés nélkül látogathassák az előadásokat, és védhessék meg dissertatiójukat. *Mátyus* neve azonban az egyetem törzskönyvében mindhárom évben a rendes hallgatók közt szerepel.

A marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Dokumentációs Könyvtár ma is őrzi *Mátyus* 1756. június 11-én Utrechtnben kiállított orvosi diplomáját. A vásárhelyi orvos többször az utrechti főiskolát jelöli meg diplomája kibocsátójaként. Más beadványaiban viszont, így egy 1784-ből származó és az Erdélyi Guberniumhoz intézett folyamodványában *Mátyus* azt írja: „Orvosi tanulmányaimat Bécsben végeztem el 1757-ben” [25]. 1765-ben kibocsátott nemesi oklevelében is azt olvashatjuk, hogy orvosi képesítését Bécsben nyerte. A látszólagos ellentmondás magyarázatára egyetlen lehetőség kínálkozik. Feltételezhető, hogy hazatérése előtt *Mátyus* Bécsben vizsgát tett az ottani tanári kar előtt.

Feltételezésünket valószínűsíti, hogy Marosszék egy 1774-es guberniumi felterjesztésében azt olvassuk, hogy *Mátyus István* az „orvosi mesterséget nemcsak az ő felsége birodalmával barátságos országokban, hanem a bécsi akadémián is szorgalmasan tanulta, s erről bizonyítványt is kapott” [26]. Ismeretes, hogy az Utrechtből hazatérő *Weszprémi Istvánnak* is hasonló vizsgát kellett tennie a debreceni protomedicus előtt.

Mindkét esetben külföldi protestáns egyetemen végzett kálvinista ifjúról van szó, kinek diplomáját a katolikus magyarországi, illetve erdélyi kormányzat előtt honosítani kellett.

A tanulmányairól hazatérő *Mátyus* 1757-ben Marosvásárhelyt telepszik le, még ugyanazon évben széki fizikussá nevezik ki. Első fizetését 1757. október 1-én utalták ki [27]. Határák ez Marosvásárhely egészségügyének történetében. Az úttörő *Mátyusnak* azonban számos akadályt kell leküzdenie. Maga írja Crantznak, hogy letelepedésekor az emberek zöme bizalmatlan volt az orvosokkal szemben, ezért arra kellett törekednie, hogy „az embereket, akik egyébként is ínségesek, a kiadások terhével, az igazi orvostudomány segélyétől el ne riasszam, egyúttal az útszéli kuruzslók, kenők és javasasszonyok kezétől elvonjam. Saját létfenntartásom eszközeire nem tekintettem, hanem úgy szólván valamennyiükön ingyen szoktam segíteni” [28].

Helyzetét az is súlyosbítja, hogy hivatalos fizikusi fizetése igen alacsony. Marosszék orvosának csak évi 80 rhfr — egy orvos fizetésének megfelelő összeget — utalnak ki a közpénztárból [29].

A fentiekre *Mátyus István* szinte szó szerint visszatér a guberniumhoz intézett, már fentebb említett folyamodványában. Küzdelmes életútját vázolva megjegyzi, hogy 1757-ben „fizikusi kinevezést nyertem Marosszéken, de nagyon csekély, orvosok számára rendelt fizetéssel. Ebben az állásban mindent megtettem, hogy a komoly orvostudományról mit sem sejtő embereket, ostoba parasztok és furfangos asszonyok kezéből kivégym, több éven át csaknem ingyen dolgoztam és nagyon nehezen éltem” [30].

Az egészségügyi visszamaradottságról rajzolt képet, alapvető művében egész Erdélyre kiterjeszti. Az Ó és Új Diaetetica megírását azzal indokolja, hogy ez a

betegségek megelőzésére alapozott mű majd mentesíti az embereket a fölösleges és drága patikai szerektől, s „egészségekre, erre a fő dologra nézve is, mint egyéb dolgaikban oly alávaló és hozzájuk félesztű, család, hetyke orvoscskáktól és tudatlan borbélyoktól vakok módjára vezetetteti ne kénytelenítettének. És éppen e volt csekély munkámnak is fő célja” — írja [31].

1757-ben vállalt széki fizikusi tisztségét Mátyus István 43 éven át látja el. Hosszú időn át a városi fizikusi munkakört is betöltötte. Előrehaladott korára való tekintettel, 1800. nov. 18-án a Gubernium felmenti hivatala alól és helyébe atyafiának, *Mátyus Máté dr*-nak kinevezését javasolja [32]. De Marosszék már 1790. áprilisi közgyűlésén megbízza ifj. Mátyust, hogy öregedő bátyját az orvosi gyakorlatban kíségetse. *Mátyus Máté* 1789. július 28-án nyerte el diplomáját Bécsben. Vásárhelyt 1790-ben telepszik meg, s kap assessori kinevezést „segéd orvosi” kinevezésével egyidejűleg [33].

A *Mátyussal* kortárs, a városban vagy a székben élő orvosokról a helyi magistratus hiányos egészségügyi jelentéseiből igen nehéz tájékozódni. Az 1771-es, valamint az 1774-es, a Guberniumhoz felterjesztett jelentésében a városi magistratus azt jelzi, hogy Marosvásárhelyt egyetlen orvos él: *Mátyus István* („akin kívül közöttünk más orvos sincsen”). Ugyanebben a jelentésben olvashatjuk azt is, hogy „az itteni polgároknak fiai, akik bárhol nyerték vagy fogják elnyerni a doktori fokozatot, mikor fognak jönni ebbe vagy más városba, erről mostanáig semmi biztosat nem tudunk” [34].

Ennek a megállapításnak azonban ellentmond az a tény, hogy Marosszék egészségügyi bizottsága azt jelenti a Guberniumnak 1770-ben „Maros körzetben csak két orvos van, az egyik *Mátyus István* körzeti fizikus, a másik *dr. Zágoni Gábor*, chirurgus, a városon kívül pedig egy sincsen” [35—36].

A városi magistratus előtt is gyakran szerepel *Zágoni Gábor* orvosdoktor az 1773/81-es időszakban. Már egy 1769-es beadványában jogait követeli a Poklos utcai nemesi telekre, anyja Görög György volt vásárhelyi főbíró lánya jussán. Beadványából kiderül, hogy a kérelmező apja *Zágoni Zagoni Gábor*, székelyudvarhelyi ref. lelkész volt [37].

Fodor István kutatásai is azt bizonyítják, hogy 1780 után Marosvásárhelyt *Mátyus István* mellett még magánorvosi gyakorlatot folytat *id. Kovács Antal* és *Zágoni Gábor*.

Zágoni Gábor életére vonatkozó adataink igen szegényesek. Zavart kelt, hogy a kultúrtörténelem gyakran összecseréli *Zágoni Gábor* orvost, hasonló nevű teológus apjával. Életrajzi adataikat is gyakran összecserélik. A fiatalabb *Zágoni Gábor*ról egyikünk [38] kutatásai kimutatták, hogy a bécsi orvosi egyetemen tanult, oklevelét 1764-ben Utrechtben nyerte, s még abban az esztendőben felségfolyamodvánnyal „guberniumi fizikusi” kinevezést kért Erdélybe. Bécsi professzorai (*De Häen, Crantz, Gasser*) meleg ajánló levelei ellenére, az állást nem nyerte el. 1766-ban újból kéri fizikusi kinevezését, ez alkalommal is eredménytelenül [39].

Halmagy Istvánnak, az erdélyi Gubernium titkárának adatai szerint *Bruckenthal Sámuel* kancellár kedvezőtlen véleménye ütötte el *Zágoni* kezéről a kérelmezett állást [40].

Élete további sora is igen homályos. 1769-ben Gyéresszentkirályon találjuk (Bihar), 1772-ben Herkulesfürdön, Radnán, Zoványon végez értékes ásványvízelemzéseket. Az 1779—81-es időszakban *Fodor* adatai szerint Vásárhelyt élt, a Telekiek orvosa volt [41]. *Weszprémi* 1787-ben *Zágoni Gábor* halála évében megjelent művében jelzi, hogy akkor, *Toroczkai Zsigmond* nemes orvosi szolgálatában állt évi 200 rhrft díjazással [42].

Levéltári kutatásaink tanúsítják, hogy *Zágoni Gábor* vásárhelyi polgárnak tekintette magát. Egy 1773-ban, a város magistratusához intézett beadványában, vásárhelyi polgári minőségében kéri itteni házainak adó és közszolgáltatások alóli mentesítését, más vásárhelyi polgároknak, mindenekelőtt *Mátyus Istvánnak*, Marosszék rendes fizikusának a házadók alól való mentesítésére hivatkozva [43].

A hivatalos jelentések és a levéltári adatok közti fenti ellentmondást csak azzal magyarázhatjuk, hogy *Zágoni Gábor* nemesi betegeinek szolgálatában, valamint szebeni tartózkodása alatt, olykor huzamosabban hiányzott a városból. Ez történt az 1772-es évben is, amikor ásványvízelemzéseit végezte. Gyakori, személyes szereplése az 1773—76-os időszakban a városi magistratus előtt, valószínűsíti azt a feltevést, hogy már ettől az időszaktól túlnyomóan Vásárhelyt, illetve Marosszékben fejtette ki orvosi tevékenységét.

Sok vonatkozásban homály fedi a Marosvásárhelyt letelepedett *Kovács Antal dr.* életét is. Orvosi oklevelét 1782-ben, Bécsben szerezte, valószínűleg azonnal Vásárhelyt telepedett le. Eddigi méltatói szerint csak 1824-ben, késő öregségére lett városi fizikus [44]. Levéltári kutatásaink e kérdésben is új adatokkal szolgálnak. A vásárhelyi magistratus protocollumaiban *Kovács Antal* az 1787—90 közötti időben a „város fizikusa” megnevezéssel több ízben is szerepel és hivatalos megbízatást kap. 1787. május 10-én pl. a magistratus felszólítja *Kovács* orvosdoktor „városi fizikust”, hogy tartózkodjék állandó jelleggel a városban, ha pedig eltávozik, nagyon messze ne menjen, eltávoztát jelentse. Esetleges betegeit távollétében utasítsa a város rendes chirurgusához [45]. Az orvostörténészek figyelmét elkerülte, hogy *Weszprémi* is vásárhelyi „városi fizikus”-ként említi 1787-ben *Kovács Antalt* [46].

Hivatalos tisztsége alól 1790 májusában mentik fel. Az indoklás szerint olyan hivatalt vállalt „melynek a többi szokatlan hivatalokkal együtt az udvari felséges rendelések szerint el kellett enyésztenni” [47]. *Kovács* valószínűleg más közhivatalt vállalt, ezt az erdélyi Gubernium még 1776-ban a városi fizikusoknak megtiltotta. A továbbiakban *Kovács* magánygyakorlatot folytatott Marosvásárhelyt, de a magistratus időnként (így pl. 1801-ben egy börtönvizsgálat kérdésében) hivatalos ügyekben is igénybe veszi. Másodszori hivatalos, városi orvosi kinevezése csak 1824-ben történt.

Az új század első évében, 1801-ben jött Vásárhelyre *Szotyori József*. Tevékenysége, mindenekelőtt a nevéhez fűződő első, erdélyi polgári kórház megalapítása Vásárhelyen, új fejezet a város egészségügyének történetében.

A kép, amelyet Marosvásárhely orvosairól egy fél évszázadot felölelve nyertünk — szegényes. Diplomás orvosok hiányában a betegek ellátása — mint más erdélyi városokban is — a borbélyokra, chirurgusokra hárult. Az itteni sebész-céh szabályzatát *Báthory Zsigmond* már 1591-ben jóváhagyta. A céh azóta meg-

szakítás nélkül működött. A chirurgusok általános orvosi felkészültsége azonban igen alacsony színvonalú volt. Mátyus joggal illette őket a „tudatlan” jelzővel. Maga a magistratus is így vélekedik róluk. Egy 1771-es, a Guberniumhoz intézett felterjesztésben olvashatjuk, hogy Vásárhelyt egy orvoson és egy gyógyszerészen kívül tevékenykedik még: „6 közepszerű készültőségű sebész, akik eddig nem húztak rendes fizetést a város pénztárából, tehát nincs különleges kötelezettségük, hanem az általuk kezelt egyénektől kapják munkájuk díjazását. Hasonlóan van 6 bába, nem nagyon ügyesek és képzetek, csak szükség esetén vehetők igénybe, jobb híján” [48].

A sebészek és bábák javarésze minden képzettség nélküli empirikus. A Gubernium egészségügyi bizottságának 1770 után gyakran ismételt sürgetései ellenére a chirurgusok közül csak *Soós Ferenc* jelentkezik 1775-ben Szebenben vizgára. Ugyanazon évben csak egy vizsgázott chirurgus dolgozik a városon, *Galambos József* [49]. Ami a bábákat illeti, az 1774-es magistratusi jelentés szerint tudásuk igen hiányos, ezért „Mátyus István megyei fizikus magára vállalja a bábák irányítását, azokat minden alkalmas módon tanítani fogja és a szüléseknél előállható bármilyen körülmények között, főleg a veszélyes szüléseknél — minden segítséget meg fog adni” [50].

A városi protokollumokból ugyanakkor az is kiderül, hogy az egészségügyi visszamaradottság felszámolására a magistratus igen kevés erőfeszítést tett. Amikor *Neustädttter Mihály*, erdélyi protomedicus 1789-ben egy jól képzett bába — *Wurtscherin Antónia* — alkalmazását javasolja a városnak, a magistratus azzal utasítja vissza a Gubernium főorvosát, hogy a kérelmező nem ismeri „a lakosság nyelvét”. Ugyanígy *Mauksch Tóbiás*, kolozsvári gyógyszerész kérését, aki már 1766-ban második gyógyszertár felállítását javasolja, sem karolják fel.

A Vásárhelyen letelepedett *Mátyus Istvánnak* tehát nemcsak az emberek bizalmatlanságát, de a hatóságok közönyét is le kellett küzdenie. A magistratus a megyei fizikustól mindenekelőtt a gyakori marhavész elleni erélyes harcot szorgalmazta. Az emberek egészsége kevésbé érdekli. A városi protokollumok tanúsítják, hogy a Gubernium éppen ezért több ízben figyelmezteti a város vezetőségét „hogy mostantól kezdve, minden hónap végére beküldjék a kívánt kimutatásokat nemcsak a barmok, hanem az emberek egészségügyi állapotáról is” [51].

Önkénytelenül is *Pariz Pápai Ferencnek*, 1690-ben írt szavai jutnak eszünkbe. Vásárhelyt, még a XVIII. század végén is „hamarabb talált segédet a beteg barom, mint a beteg ember” [52].

Mátyus önzetlenségére, ügybuzgalmára jellemző, hogy hivatalos széki fizikusi állása mellett, a városi hivatalos orvos teendőit is ellátja, minden díjazás nélkül. *Zágoni Gábor* idézett kérésére, melyben *Mátyus* esetére hivatkozva házai adómentességét kéri, a magistratus azt válaszolja, hogy Marosszék fizikusának („aki máskülönben tisztjét a leglelkiismeretesebben látja el”) háza azért élvez immunitást, mert munkájáért „ennek fejében nem élvez más fizetést, minthogy fel van mentve a beszállások, utak, hidak, javítási munkálataitól, gátak fenntartásától, amire más városi polgárok kötelezve vannak” [53].

Mátyus úgy próbálta kezdeti, alacsony javadalmazását pótolni, hogy megpályázta egykori iskolájában, a Kollégiumban a klasszifikológiai tanári állást. Joggal

tehetette, hisz az ókori műveltségben igen jártas volt. Ezt tanúsítja a műveiben szereplő számos görög és latin versidézet is, sokszor saját fordításában. Az állást azonban nem kapta meg.

A Marosvásárhelyt letelepedő *Mátyus* helyzetére, és általában az akkori orvosok viszonyaira érdekes fényt vet *Fogarasi Szabó Sámuel* kéziratos naplója az 1770–1830-as évekből. *Fogarasi*, Mátyus unokahúgának, Nagy Boriskának férje volt. Így adatait első, hiteles forrásból merítette. „Mátyus nagyon tanult ember volt ... — írja *Fogarasi* —, de abban az időben a doktoroknak rossz kellettek volt, csak 2–3 uraság használta ... Az orvoslás mestersége is inkább érvágásból és hánytatókból állott, későre állott fel az is, hogy a jurisdiccióknak physicusok legyen, ezért rendes fizetés is járjon, így Mátyusnak, a doctorságból kevés fizetése volt. Akarta ő, a Kollégium mellett a professorságot elnyerni, de nem volt módja benne, mert azt *Kovácsnai Sándor* nyerte el, aki statuum praesideus gyalakuti gr. Lázár János fia mellett praeceptor volt. Ez pedig nagy úr lévén, kivitte, hogy Kovácsnai lett professor. Látván hát Mátyus, hogy tudománya után nem boldogulhat, egy atyafiát sem akarta tudósnak nevelni, hanem inkább mesterembereknek” [54].

Lázár János, a nagyműveltségű, több nyelvet beszélő polihisztor a Kollégium főkurátora volt. Támogatásával nyerte el *Mátyussal* szemben, a máskülönben igen érdemes Kovácsnai a tanári állást. *Fogarasi* fenti adataiból *Mátyus* egyes életrajzírói arra következtettek, hogy *Kovácsnai* és *Mátyus* között a viszony rossz volt [55]. Ha volt is harag közöttük, az nem lehetett hosszú életű. Hiszen *Mátyus* 1766-ban Kolozsvárott kiadott *Diaeteticaja* II. kötetét *Lázár* támogatta anyagilag, s műve bevezetőjében *Mátyus* hosszú ajánlásban dicséri patrónusa érdemeit és önzetlenségét. Ugyanitt olvashatjuk *Kovácsnai* botladozó vesszorait is, amelyekkel szuperlatívuszokban dicséri „a nemes orvosmesterség felszentelt tudós doktorának, nemes Marosszékben, a szüntelen folyó törvényes tábla egyik érdemes és valóságos ítélőbírájának, e hasznos és bölcs munka írójának, tekintetes *Mátyus* I-nak” érdemeit. Kovácsnai üdvözlő verse az egyedüli hasonló írás *Mátyus* művében.

A tanári állástól elesve, *Mátyus* alacsony fizikusi díjazásának ellensúlyozására a maroszéki törvényszék (*Tabula continua*) mellett vállalt 1766-ban assessor (ülnöki) állást. Maga írja *Crantz*nak, hogy orvosi fizetése pótlására, jövedelmének növelésére „az itteni törvényszék mellett ülnöki tisztelet, bár ugyancsak vékony fizetéssel jár, magamra kellett vállalnom” [56].

De mindkét állás megtartásáért állandóan küzdenie kell, s ez nem is sikerül neki végig. Ugyanis 1770 után az erdélyi Gubernium az orvosok fizetésének rendezésével együtt azt is megkövetelte, hogy más hivatalos állást ne vállaljanak, s így fizikusi tisztjüket minél lelkiismeretesebben ellássák. Egy 1774-es újabb Guberniumi rendelet 200 rfrt-ban szabta meg a megyei fizikusi díjazást, de újólág eltiltja azokat más állások viselésétől [57].

A vásárhelyi magistratus a rendelkezésre válaszolva kéri a Guberniumot, hogy *Mátyus István* szék fizikust hagyják meg mindkét állásban. „És ha engedélyt nyerne ez az orvos arra, hogy szorgalmát és képességeit, ügyességét, különböző esetekben használhassa, őt Excellenciának és a magas Guberniumnak alázatosan ajánljuk” [58].

A főkormányzék ideiglenesen beleegyezett *Mátyus* kettő állásvállalásába. 1776-ban azonban újabb főkormányzégi rendelet, most már kategorikusan eltiltja a hivatalos orvosokat (kiknek évi fizetése 400 rfrt) más közhivatalok vállalásától. Külön bekezdés intézkedik, hogyha pedig az orvosok „szenátori vagy ülnöki állást igényelnének, a fizikusi állás megüresedettnek nyilvánítandó és másnak adandó” [59].

Mátyus kétszeresen is e rendelkezés hatókörébe esett. Fizetése ekkor már 400 rfrt, s egyben táblai assessor is. A Gubernium 1777 januárjában végleges választásra szólítja fel a táblai assessori és a fizikusi állása között. Az utóbbit választja, évi 400 rfrt fizetéssel. Táblai assessori állásáról sem mond le szívesen. Szeretne abban megmaradni, ha nem másképp, hát díjazás nélkül. Ezért kéri 1777-ben, hogy maradhasson fizetés nélküli táblai assessor. A helyi hatóságok is támogatják kérését, a tábla 10 éves működéséről igen elismerő véleményezést ír. A Gubernium kedvező véleményezése ellenére, a császári döntés ingyenesen sem engedélyezi *Mátyus* számára a második állást. Assessori megbízatása hivatalosan 1777. febr. 24-én szűnt meg [60]. Helyébe az ellene már rég áskálódó, Újfalvi Jánost választják meg.

E kérdésben 1784-ig újabb fordulat nincs. Ekkor az öregedő *Mátyust* fizetése alapos megcsappanásának veszélye fenyegeti. A vidéki kiszállásokat már nem tudja ellátni, s a fennálló rendelkezések értelmében ez esetben hivatalos fizetése a felére csökken. A „fenyegető szükség” kényszeríti arra — mint maga írja —, hogy újabb kérvénnyel forduljon a Guberniumhoz. Felpanaszolja, hogy „most, idős korban és amidőn egyéb segítséget nélkülözve, amikor testi erőim sem alkalmasak már a kiszállások fáradalmainak elviselésére, kénytelen vagyok nélkülözni előbbi javadalmazásaimnak felét.” Felsorakoztatja évtizedes érdemeit, odaadását, szorgalmát. Emlékeztet, hogy pályája kezdetén hosszú éveken át, szinte ingyenesen látta el fizikusi állását. Felidézi a kakasdi pestis alkalmával kifejtett buzgó tevékenységét, amiért annak idején 1771 márciusában a Gubernium egészségügyi bizottsága és a császári bécsi egészségügyi bizottság részéről külön dicséretet kapott. Hivatkozik továbbá egy 1784 októberében — barátja Bruz László esetében — hozott császári döntésre, mely ugyanakkor általános érvénnyel elrendelte, hogy azok a fizikusok, kiknek eredetileg 400 frt-os javadalmazása volt, továbbra is egész díjazásukban részesüljenek [61].

A legfelsőbb döntést, a *Mátyus* kérvényére hozott határozatot nem ismerjük. Csak a Gubernium pártoló felterjesztésének fogalmazványa maradt meg. *Mátyus István* valószínűleg — hivatalos állásától való megválásáig — teljes fizetést kapott.

Újabb fordulatot e kérdésben az 1790-es év hoz. Ekkor ui. a Bécsből hazatérő, frissen doktorált *Mátyus Mátét* a Szék közgyűlése megbizzza, hogy bátyját kiségitse. *Mátyus Máté* Udvarhelyre szándékozott költözni, hogy ott folytasson orvosi gyakorlatot. A szék azonban megállapodást kötött vele, amely szerint „Doktor *Mátyus Máté* Úr vállalandya, hogy míg *Mátyus István* Ó Kegyelme él, maga is ezen Székben, az arról írt rendelés szerint segéttetni fogja, és az, hova bátyja el nem érkezik, falukra is ha megkerestetik, rendes jutalomért kijárni igyekszik. Tehát a nemes Szék kettőnek szolgálattyaival addig is bővebben élhetvén, bátyja halála után hivatalba léendő következtetésében megtarttya” [62].

Ez az állapot — mint láttuk — 1800-ig tart, amikor a Gubernium *Mátyus Mátét*, Marosszék javaslatára széki fizikusnak nevezi ki, minden bizonnyal *Mátyus István* beleegyezésével. Az önkéntes visszavonulás mellett szól az a tény is, hogy ugyanazon évben, 1800-ban, írja meg a 75 éves *Mátyus* végrendeletét. Tudatosan készül tehát a végső nyugalomra. A halál két év múlva, 1802. szept. 6-án ragadta el.

Nyilvánvaló, *Mátyus* 1784. évi kérvényében a „fenyegető szükségről” szóló kitételek merő túlzások. Marosvásárhely első fizikusa gazdag és megbecsült emberként halt meg. Mária Terézia az erdélyi nemesek sorába emelte (1766). Végrendeletében közel 12 000 rforint összeget hagyott hátra, hogy annak „interessé”-jéből a szegényeket, különösen az elaggott tanítókat és papokat rendszeresen támogassák. A vásárhelyi Kollégiumban 4 tehetséges ifjú számára alapítványt létesített. Már említett, hatalmas könyvtárán kívül — a saját bevállása szerint 1000 rforintért vett, 23 mázsa, 65 font betűt kitevő nyomdáját is a Kollégiumra hagyta. Házát a végrendeletben kikötött elővételi joga alapján, 49 068 forintért a vásárhelyi kollégium vette meg. Ebből az összegből successorai részesültek [63].

Mátyus négy évtizedes küzdelme a képesítésének megfelelő, egyre magasabb fizetésért, vagyona állandó gyarapításáért, igen jellemző a kialakuló polgári értelmiségre. A jogi és társadalmi helyzetének megszilárdulását mindenekelőtt vagyona gyarapítása révén látta biztosítottnak. Talán itt kell keresnünk a magyarázatát annak is, hogy a hivatalos és magánorvosi tevékenységéből bizonyára igen kényelmesen megélő, gyermektelen *Mátyus István* gyakran kölcsönzött ki pénzt — „interessére” — kamatra. A városi magistratus irataiban számos peres ügyére akadunk. Elmaradt kamatokért adóssait végrehajtja. Korán elhunyt feleségének, Basa Máriaának testvéreivel, az egykori hozományért, Kibédi *Mátyus* atyafiaival a földek tulajdonáért hadakozik. Több mint 10 éven át sikertelenül igyekszik megszerezni (a neki járó tartozások fejében) a város egyik legjelentékenyebb épületét, az egykori Makariás-házat, amely vásárhelyi tartózkodásakor II. József látta vendégül.

Vajon nem vetnek-e árnyékot ezek az adatok a felvilágosult népe egészségéért őszintén küzdő, humanista *Mátyusra*?

Hiba lenne *Mátyust* mai gondolkodásunk szemszögéből ítélőszék elé állítanunk. Ellentmondásai a kialakuló polgári értelmiség ellentmondásai Európa-szerte. A krónika feljegyezte a francia felvilágosodás egyik legmarkánsabb képviselőjéről, hogy az — akárcsak *Mátyus* — pénzeket kölcsönzött kamatra.

Mátyus tevékenységének egészét kell megítélnünk, s ez esetben a számadás mindenképpen kedvező számára. Egész életét a köz szolgálatába állította. Tudós könyvei, az erdélyi korai felvilágosodás legkimagaslóbb alkotásai közé tartoznak. Ő írja magyar nyelven, az első átfogó „természethistóriát” (enciklopédikus természettudományos munkát). Már életében kivívja a kortársak megbecsülését. Egyes adatok szerint a regensburgi „Füvésztársaság” tagjává választotta [64].

Munkájával összegyűjtött javait a „közjó” céljaira adományozta. Kora minden haladó kultúrmegmozdulásából tevékenyen kivette részét. Az Aranka György kezdeményezte Nyelvmívelő Társaság lelkes híve és támogatója volt mindvégig.

A Nyelv-mívelő Társaság jegyzőkönyveinek áttanulmányozása ez irányú munkásságának hű képét adja [65]. Buzgón segítette Teleki Sámuel könyvgyűjtő tevékenységében. A művészeket is pártolta. Az akkori erdélyi festészet két érdemes képviselőjét, *Boér Márton*t és *Seblauer Pált* hosszú ideig látta vendégül házában.

Nincs jogunk tehát kétségbevonni önzetlenségét, felvilágosult hitének jó szándékát. Kétségtelen, *Mátyus* nemcsak kora erdélyi társadalmának egyik legtudósabb férfija, de ugyanakkor a közjót és a fejlődést is leginkább szolgáló értelmiséjje volt.

MÁTYUS ISTVÁN VEGYÉSZI ÉS ÁSVÁNYVÍZELEMZŐ TEVÉKENYSÉGE

Mátyus István sokoldalú hozzájárulását a természettudományok hazai fejlődéséhez, számos tudománytörténeti munka méltatta. Vizsgálat tárgyává tették az orvostudomány, a közegészségtan, a botanika, a testedzés történetében játszott szerepét [66]. A kémia történészei mind ez ideig nem figyeltek fel ennek a kiváló, XVIII. századbeli orvosnak működésére, holott Erdélyben ő volt az, aki ezen a területen elsőként foglalkozott a tudomány terjesztésével (*Diaetetica I—II.* kötet. Kolozsvár, 1762. 1766; *Ó és Új Diaetetica I—VI.* kötet. Pozsony, 1787—1793.).

Mátyus munkássága a pneumatikus kémia kialakulásának hőskorára esik. Nem volt kimagasló kémikus. Tevékenysége az ásványvizek összetételének megállapítására, ismeretterjesztő tevékenysége pedig a kémiai fogalmak népszerű, az olvasók anyanyelvén történő előadására vonatkozott.

a) MÁTYUS ISTVÁN ÁSVÁNYVÍZ-VIZSGÁLATAI

A tudományos kémia első képviselői Európa-szerte igen tevékenyen részt vettek országuk természeti kincseinek felfedezésében. Ott, ahol abban az időben még nem volt fejlett ipar, mely új nyersanyagok feltárását igényelte volna, kezdetben gyógyászati célokra alkalmas anyagokat kerestek. Ez magyarázza a többi között azt a tényt, hogy a kémia akkori ismerői és művelői között számos orvost találunk. A XVIII. sz. orvosait különösen az ásványvizek feltárása, vegyelemzése és ezek alapján a gyógyhatás tisztázása érdekelte.

A gyógyító vizek és fürdők iránti érdeklődés már a XVI. sz. végén megjelent. *Paracelsus* hívei — a jatrokémikusok — Európa-szerte különös figyelmet fordítottak az ásványvizek és gyógyfürdők felderítésére. Ez az irányzat Erdélyben is érezteti hatását. *Köleséri Sámuel*, a XVIII. sz. első felének mineralógus orvosa, két hasonló tárgyú művet írt. Mindkettő kézirat (,Thermo-acrene dacica" és „Hecathene et thermocrene dacica"), és az 1724., illetve 1726-os évekből származnak [67].

Fr. Hoffmann kutatásai új lendületet adnak a balneológiának. Az ásványvizek tudományos alapon való osztályozása központi kérdéssé válik. *Stahl* és *Boerhaave* a gyógyfürdők kémiai összetételéből azok terápiás hatásmechanizmusára igyekez-

nek következtetni. A feltörekvő fiatal polgárság Európa-szerte nemzetgazdasági szempontból is követeli az ásványvizek hasznosítását.

Mind a tudományos, mind a nemzetgazdasági szempontok megszólalnak a bécsi *I. H. Crantz* professzor már említett balneológiai munkásságában.

A magyarországi helytartótanács 1763-ban kiadott rendelkezésében kötelezi a megyei és városi hivatalos orvosokat a területükön levő vizek összeírására, illetve kémiai elemzésére, s a gyógyhatás megállapítására [68]. A magyarországi gyógyvízvizsgálatokban számos orvos vett részt [69].

Az ásványvizekben igen gazdag Erdélyben a Gubernium hasonló rendeletet csak pár évvel később, 1773-ban bocsátott ki *Chenot Ádám* főorvos javaslatára. Ez azonban nem rendelkezett el a vizek kémiai elemzését, csupán összeírását [70].

Már a rendelet megjelenése előtt több erdélyi orvos hozzáfogott az erdélyi medence területén előforduló ásványvizek vizsgálatához. Az általuk ismert legrégebbi adatok Mátyus I. *Diaeticájának* 1766-ban megjelent II. kötetében található. A szerző beszámol 9 erdélyi ásványvíz feltárása kapcsán saját vizsgálati eredményeiről és alkalmazott módszereiről.

Egy évvel *Mátyus* művének megjelenése után *Fridvaldszky János* kolozsvári paptanár szentelt 10 oldalt a „*Mineralogia Magnae Principatus Transilvaniae*” c. művében Erdély ásványvizei leírásának.

Lucas Wagner, 1773-ban már idézett disszertációjában több erdélyi orvos nevét sorakoztatja fel, akik őt megelőzően ásványvízelemzést végeztek. Nevükkel *I. H. Crantz* az *Osztrák Monarchia* ásványvizeivel foglalkozó monográfiájának erdélyi fejezetében is találkozunk [71].

Mindkét műből kitűnik, hogy az erdélyi kutatók közül Mátyus István dolgozott a legtöbbet. Neve 19 község ásványvizeivel kapcsolatosan szerepel. Azok javaslatát a *Diaetica* második kötetében még nem találjuk meg. Elemzéseit valószínűleg időközben, tehát 1766 után végezte, a *Chenot*-féle rendelet megjelenésekor, vagy azt közvetlenül megelőzően.

Mátyus eredményeiről minden bizonnyal beszámolt a Gubernium egészségügyi bizottságának is. Jelentését még nem sikerült megtalálnunk, de ezt a feltevésünket igazolja a Marosvásárhelyi Magistratus 1773-as jegyzőkönyvének egy bejegyzése: „Olvastatik a Gubernium Rendelete a gyógyhatású vagy az egészségre ártalmas vizek vizsgálatáról ... Az orvosdoktorok és gyógyszerészek meghallgatása után, kimerítő jelentés teendő” [72].

Két hónappal később, ugyanott szerepel a következő bejegyzés: „Olvastatik a fenti ügyben készült fogalmazvány. Határozat: jóvá van hagyva és elküldendő”. Majd ez a megjegyzés következik: „Ezt a jelentést augusztus 15-én 48-as szám alatt elküldték” [73].

Marosszék egészségügyi bizottsága 1773. szeptember 3-án *Mátyus István* vízvizsgálatai alapján jelenti a Guberniumnak, hogy a Székben Andrásfalván erős kénese gyógyvízforrás van, s az a fekélyes és bőrbetegségek kezelésében felhasználható. Ugyancsak kénese forrás van Magyaroson és Maroskeresztúron is, de elhanyagolt állapotban [74].

Dolgozatunk bevezetőjében már utaltunk arra, hogy az erdélyi medence ásványvizeit elemző adatokat Mátyus István, *Bruz László* révén eljuttatta *Crantz*-

hoz is. Így kerültek azok *Wagner* monográfiájába. Az eredeti beszámoló hiányában azokról csak a *Wagner* és *Crantz* monográfiáiban szereplő utalásokból tudunk. Mátyus vizsgálatainak jelentőségére utal az a tény, hogy jöllehet L. Wagner dolgozatában elhamarkodottan pálcát tör az erdélyi vizek régebbi vizsgálói fölé („egyetlen kutató sincs, kevés a történelemíró is, aki a név leírásán túlmenően vagy a vizek gyógyerejéről vagy azok tartalmáról valamit is írt volna”) [75], maga is elismeri: „Nem hiányoztak olyan jeles férfiak, akik erre törekedtek, kik között, az igen tapasztalt Mátyus és Vásárhelyi orvosdoktorok nagy munkát fordítottak erre” [76].

Wagner és *Crantz* munkáiban *Mátyus* neve mellett megjelenik *Vásárhelyi Sámuel*, a későbbi enyedi fizikus, *Zágoni Gábor*, *Hutter Jakab* szebeni, *Chenot Ádám*, a későbbi erdélyi főorvos, valamint *Fridvaldszky János* tanár neve is. Vizsgálataik zöme kémiai szempontból érdektelen.

Felmerül a kérdés, mikor végezte *Mátyus István* a fenti vizsgálatokat? Minden valószínűség szerint az 1772-es évben. Ezt a feltevésünket támasztja alá az a tény, hogy a „*De aquis Rhadnensibus*” függelékeként szereplő, már említett „*Vezér-fonal*” az ásványvízelemzés módszereiről szintén az 1772-es dátumot viseli. Ezeket a jegyzeteket pedig *Mátyus* valószínűleg gyakorlati elemző munkája előtt készítette *Staebling* művéből.

Az ásványvízelemző *Mátyus* tevékenységének új oldalát ismerjük meg a „*De aquis Rhadnensibus*” kéziratából. Abból tudjuk meg, hogy az erdélyi fizikus ígéretet tett *Crantz*nak az erdélyi ásványvizek tüzetesebb megvizsgálására, de azt nagy elfoglaltsága miatt csak részben tudta teljesíteni. *Mátyus* személyesen első ízben 1773. augusztusában látogat el a radnai vizekhez. A folytonos esőzések miatt azonban nem időzhet ott sokat. Megfelelő felszerelés sem áll rendelkezésére. Ezért vizsgálatai sem különösen korszerűek. Túlnyomóan érzékszervi megfigyelésre szorítkozott. Kémiai vizsgálatokat csak kevés reagenssel végzett. A kézirat elsősorban a radnai vizek vizsgálatát tartalmazza és néhány régebbi vizsgálatának — a *Wagner* könyvében közölt adatoknak kiegészítése, saját vagy mások megfigyelései alapján. (Az oldalt szereplő számok is *Wagner* disszertációjára vonatkoznak.)

*Mátyus*nak ez az igen érdekes, kéziratot munkája — minden bizonnyal — eljutott *Crantz*hoz Bécsbe. De míg előző vizsgálati eredményei szerepelnek a *Wagner*-féle disszertációban, az itt leírtak nem kerültek be *Crantz* említett monográfiájába. Valószínűleg a szerző nem vette magának a fáradságot, hogy a késve érkezett anyagokat beledolgozza munkájába. Ismeretes, hogy ebben a művében a bécsi tudós súlyos szemrehányással illeti a magyarországi és erdélyi orvosokat, hogy mind ez ideig országuk ásványvizeit nem tárták fel.

De a másokat oly hamar elítélő bécsi professzor sem járt elő valami jó példával. Monográfiájának Erdélyre vonatkozó része (202—232. old.) nem más, mint a *Wagner* neve alatt közzétett latin szöveg német fordítása. Ez magyarázza azt a bizarr tényt is, hogy a saját neve alatt megjelent könyvben *Crantz* önmagáról harmadik személyben beszél. Az magában foglalja ugyan *Crantz*nak és *Wagner*-nek 1773 előtti erdélyi ásványvízelemzéseit, de *Wagner* munkájának megjelenése után egyetlen újabb, saját vizsgálatról sem számol be. Csak két helyen tér el egy-

mástól a két mű. *Crantz* monográfiája *S. Halbling* vizsgálatai alapján Hunyad megyében újabb ásványvízforrást jelez (Haro községben) ugyanakkor Gyógy (Algyógy) vizeiről néhány újabb adatot tartalmaz [77].

Mátyus István vizelemző munkásságának utolsó dokumentuma az Ó és Új *Diaetetica*. A több mint 3000 oldalas nagy mű a *Diaetetica* régi fejezeteit is közli, de azok anyagát az újabb ismeretek fényénél jelentősen kibővítette. Egyedül az ásványvizek esetében nem közölte *Mátyus* könyve I. kiadásának szövegét, hanem helyette teljesen új fejezetet írt. Nyilvánvalóan érezte, hogy a három évtizeddel ezelőtt írtak elavultak már. E művében megtaláljuk a valószínűleg 1772-ben végzett és *Wagner* művében is szereplő savanyúvíz-elemzéseinek, valamint az 1773-as radnai munkálkodásnak adatait. Az Ó és Új *Diaetetica* több mint 50 gyógyvizet ír le, illetve említ.

Történelmileg taglalva *Mátyus* ásványvízelemző eljárását, a következőket tapasztaljuk. Az 1766-os „*Diaeteticá*”-ban *Mátyus* az ásványvizeket kémiai összetételük alapján csoportosítja. 1. lúgos, 2. vasas, 3. középtermészetű, durva sót tartalmazó (a mai értelemben felfogott só), 4. keserűsót tartalmazó és 5. kénes vizekről ír. Arra figyelmeztet, hogy e vizek gyógyhatásának megismeréséhez először a vizekben levő elemeket kell kimutatni. *Hoffmann* iskoláját követve, megtanította olvasóit a legegyszerűbb kémiai-analitikai eljárások véghezvitelére: „Igen szükséges — írja ... azt a mesterséget is megtanulni, mellyel a savanyú vizeknek ... természeteket, jóságokat és erejeket meg esmerhesük“ [78].

Először a fajsúly fizikai módszerekkel való meghatározását ajánlotta „ui. minél könnyebbek, vékonyabbak és hathatósbabbak a savanyú vizek, annál többet segíthetnek“ [79]. Ezzel kapcsolatosan megjegyezte, hogy a forrásvizek fajsúlya mérítés után megváltozik, minthogy belőle eltávozik a széndioxid („az aereo aethereo spiritus”), s nehezebbé válik. A hígabb ásványvizek fajsúlyának meghatározására az itatóspapírral való eljárást ajánlja. Azon ui. a hígabb ásványvíz „feljebb hág“. Ez az eljárás valószínűleg elég pontos eredményekkel szolgált.

A vizek savanyúságát a széndioxid jelenlétére vezette vissza. Ez „sok apró, világos fehér vagy kékeslő gyöngyformájú habocskák“ [80] alakjában mutatkozik meg. A savanyúvizek hatását is a széndioxid mennyiségével magyarázta. Tudta azt is, hogy az ásványvizek összetétele és az időjárás között összefüggés létezik, ezért a vizek „ereje“ eltérő nyáron és télen, esős és száraz időben, s a borvizek idővel elveszthetik erejüket.

A kémiai eljárások közül csak azokat tárgyalta „amelyeket akárki is a forrásoknál maga véghezvihet“ [81].

1. Ha valamilyen savval a víz pezsgésnek indul és az ibolyafőzet indikátort a víz megzöldíti, mészföld („savanyúság ellen való fehér föld”) és szóda („húgyízű só”) van jelen (pl. Borszék és Nagybacon vize).

2. Ha a pezsgés kénsavval csak gyenge, az ibolyafőzet megvörösödik, gubacsportól pedig a víz megfeketedik „vas elementum vagyon benne elrejtve“ (Keroj, Radna, Uzonka) [82].

3. Ha a gubacsportól feketedés nem következik be, csak gyenge vörösbarna szín keletkezik, a lúgtól viszont megzavarosodik a víz, az ibolyafőzetet pedig

megzöldíti, akkor szerinte „középtermetű, durva só“ van benne (Homoród, Száldobos, Korond, és több udvarhelyi forrás vize).

Éles megfigyelőre vall az a megállapítása, hogy a szénsav okozta savanyúságot meg kell különböztetni a valódi savanyúságtól. „Valóságos savanyú só vagy savanyúság, mint ezen vizeknek nevei mutatják, egy forrásban sincsen” — hangoztatja [83]. Ezt az állítását kémiai analízisekkel támasztotta alá. Azzal, hogy *Mátyus* különbséget tett a szénsavas és a valódi savanyúság között, lényegileg már a XIX. század kémiájának megfelelően választja szét az erős és gyenge savakat egymástól.

4. Az angliai „keserűsöt tartalmazó” vizek az előbbi eljárásokkal csapadékot nem adnak.

Megemlítette, hogy egyes vizek „kénköves fehér földet” (magnéziumsulfid) tartalmaznak (Szombatfalva). A kisczegei vízben „olyanforma salétromos fehér-földet” gondolt jelen lenni, „amellyet a patikák úgy neveznek: Magnesia nitri” [84].

Javasolta azt az eljárást is, hogy párolják be egészen a vizet, s száraz maradékát kóstolással vizsgálják meg. Legjobb „ha nyelvedre veszed és inyedhez sűrölsz” — írja, így jobban meg lehet állapítani a száraz maradék szemcsézettségét „egyszer-ször mind azt is megérezheted, vagyon-e só benne? És ha vagyon az húgyvíz? keserű-e? vagy olyan mint a konyhasó: és hogy vane valami folytós íze, mely a vas elementumtól volna” [85]. Leírta azokat a módszereket, ahogy a száraz maradék reagensekkel vizsgálható. Legjobb a száraz anyagot tiszta vízben feloldani, szűrni vagy újra bepárolgatva az oldható sókat újra vizsgálni. A kis szárazságtartalmú víz hamarabb kiszárad, s bepárlásra használt edény fenekén „iszapot hágy”.

Nem lehet a „Dietetica”-ból megállapítani, végzett-e *Mátyus* mennyiségi meghatározásokat is. Említi ugyan azt a módszert, hogy „vizet réz, vas vagy egyéb edénybe való főzés által egészen ki szárítják” s ebből megtudják „mellyik elementum mennyi? és mitsodás tisztaságú és vékonyságú legyen”. Saját eredményeire azonban nem hivatkozik.

Mátyus 1772-ben végzett ásványvízelemzési módszereiről csupán *Wagner* és *Crantz* monográfiáiból alkothatunk magunknak képet. Mindkettő közli az idézett szerzők vizsgálati módszereit is. Innen tudjuk meg pl., hogy *Mátyus* a lövétei Keroj forrás vizének analízisekor a következő eljárásokat alkalmazta: 1. A víz bepárlása közben vörös sötét rak le. 2. Hamuzsirtól pezseg és levegőbuborékot ad fel. 3. Az ibolyafőzettől megvörösödik. 4. Gubacsportól feketéssé válik. 5. Szalmiák-szesztől először tejfehér lesz, majd egészen tiszta, miközben az üveg oldalára fehér port rak le [86].

Az itt említettekén kívül *Mátyus* alkalmazott kénsavat, kiégetett tojásbéjat és rákszemet is. Ezek a vegyszerek azonban már abban az időben is keveseknek számítottak egy alapos vízvizsgálat végrehajtásához.

Ez készítette arra *Crantz*ot, hogy könyvében *Mátyus* leírása után csaknem mindenhol azt a megjegyzést tegye: „szükségesnek mutatkozik alaposabb és pontosabb kémiai analízis”.

Mint említettük, a mostoha körülmények miatt a *radnai ásványvízforrásoknál* is csak kevés reagens állott rendelkezésére. Itt először kénsavval vizsgált, azt

figyelte, tisztult-e a víz, jelentkeztek-e buborékok a vízben. Ezután lúggal és szalmiákszesszel azt vizsgálta, hogy a vízben történik-e zavarosodás és a képződő zavarosság kénsav hatására eltűnik-e újra? *Ibolyalével*, mint *indikátorral* a víz savas vagy lúgos voltát kémlelte. A Szentgyörgy melletti ásványvíz esetében salétromsavban oldott higanyt, (higany(I)-nitrátot) is alkalmazott. Ez annyiban érdekes, hogy erdélyi és magyarországi kortársai ezzel a vegyszerrel az ásványvízanalízis közben nem dolgoztak.

A már többször említett, a radnai ásványvízforrásokról írt kéziratához mellékelte, de korábbi keltű „*Vezérfonal*”-ban *Mátyus* összefoglalta mindazokat a vizsgálati eljárásokat, melyeket *Crantz* szükségesnek tartott. Ebben sokkal több vegyszer szerepelt, mint amennyit *Mátyus* Radnán és egyáltalán a gyakorlatban alkalmazott. *Crantz* a vegyszerek közül legfontosabbnak láthatólag a vérlúgsót tartotta. Ennek említése után ui. a kéziratban a következő megjegyzés szerepel: „Ha nincsen vérlúgsó, alkalomadtán levélben vagy dobozban földet küldjenek nekem ... hogy meghatározhassam s végül is kinyomathassam”. Ezután a megjegyzés után olvashatjuk a következőket: „*Crantz* accept, 28 mai 1772” [87].

A radnai ásványvizek elemzésekor *Mátyus* nem rendelkezett vérlúgsóval. „Eléggé sajnálom — írja *Crantz*nek —, hogy sem *lixivium phlogisticatum*ot — vérlúgsót —, sem berlini kéket nem tudtam szerezni, de nem ismerem elkészítésének módját, ezen a vidéken nem is kapható, ha az ember előzetesen Bécsből meg nem rendeli” [88].

Ezért az ásványvizek vastartalmát nem tudta meghatározni, s a bepárolt vizek száraz maradékát küldte el *Crantz*nek, további vizsgálatok végett.

A vasnak berlini kékkel való kimutatása meglehetősen új volt, hiszen *Marggraf* 1761-ben alkalmazta azt az analitikában először.

Kézíratos művében szereplő analitikai megfigyelései közül különösen figyelemre méltó, hogy megkísérelte a Zoványból hozott vízminta bepárlását. Belül mázas cserépedényekben lassú elpárologtatással kívánta a száraz maradékot megkapni. A víz timsótartalma azonban a külső felületre is kiült. 10 unciányi és 2 latnyi vízből 37 gran száraz maradékot, főleg timsót kapott. Ez az egyetlen adat arra, hogy *Mátyus* mennyiségi vizsgálatokat is végzett vízanalízis közben.

Mátyus gyógyvíz-analíziseiről utolsó dokumentumunk az Ó és Új *Diaetetica* V. kötete. A több mint 50 erdélyi ásványvíz csoportosítása a *Diaeteticájánál* sokkal korszerűbb: 1. kénköves, 2. lúgos, 3. vasas és 4. sós vizeket különít el. Megállapítása, hogy a szénsavas, lúgos vizek a „lúgos savanyúvizek” csoportját alkotják, ma is helytálló.

Az ásványvizek eredetéről kifejtett nézetei is közelebb állanak a mai felfogásunkhoz. A borvizek édesvizekből jönnek létre, föld alatti útjuk alkalmával, az „ércnemeket termelő hegyek” idegen anyagai, s különösen a vas feloldásával. Ezért is állítja, hogy a borvizek többnyire a vastartalmú hegyekből vagy azok környékén fakadnak. Ugyanúgy magyarázza a konyhasó, salétrom, „alkáli”- vagy „húgyos só”-tartalmú vizek eredetét. A vasas vizekkel kapcsolatosan — *Hoffmann*t követve — leszögezi, hogy tévesek azok a megállapítások, hogy „aranyos ezüstös, ónas, rézes savanyúvizek” vagy más „ártalmas matériát” tartalmazó ásványvizek léteznének. Az akkori tudományos álláspontot képviselte, mikor hang-

súlyozta, hogy a kutatások során „egyéb metallumot vasnál a savanyúvizekben” nem talált [89].

A sors iróniája, hogy a nehéz fémek jelenlétét éppen azokban a radnai vizekben tagadta, amelyekben nem egészen 2 évtized múlva, *Nyulas* mangánt fedezett fel. Nyulast azonban — mint ismeretes — ebben a felfedezésében csak a nagy *Bergmann* előzte meg. *Mátyus* maga is következtetlenné bizonyul, amikor feltételezi, hogy a szentgyörgyi forrás kövületében, melyet zöldnek észlelt, réz fordulna elő [90].

A réz kérdésében *Mátyus* tévedett. Hiszen ez esetben a víz mérgező lenne. Mai ismereteink azonban bizonyítják, hogy a vízben előforduló nehézfém-ionok (nyomelemek) száma igen nagy, s azok között olyanok is előfordulnak, melyeket *Mátyus* tagadott vagy kortársaival együtt még nem ismert.

Vizsgálatai során az ásványvizek összetételében mintegy 12-féle anyagot írt le: 1. magnézium-karbonátot, 2. nátrium-hidrogén-karbonátot, 3. vasat, 4. zöldszínű vasgálicot, 5. angliai keserűsókhoz hasonló sót, 6. magnézium-szulfidot, 7. magnézium-nitritet, 8. konyhasót, 9. salétromot, 10. rezet, 11. szén-dioxidot, 12. kén-hidrogént.

A mai ásványvízvizsgálatok természetesen ennél sokkal több anyagot mutatnak ki, de nem szabad *Mátyus* ismereteit korától elszakítottan megítélni. Még a századforduló évében megjelent, egészében a kortársi tudomány színvonalán álló *Nyulas*-féle monográfia sem mutatott ki ennél többet a radnai ásványvizekből.

Az „Ó és Új Diaeteticában” használt vegyelemző módszerek nem sok új elemet hoznak a már fentebb kifejtettekhez. A szervesetlen vegyületek között említi itt is a kénsavat, a káliumkarbonátot, a higany(I)-nitrátot, az ammóniákat, a timsót és a fémzüstöt. A vérlúgsó előállítását leírja, de valószínűleg gyakorlatilag soha sem alkalmazta.

Szerves reagensként elsősorban növényi eredetű festékindikátorokat alkalmaz, így ibolyakivonatot (*Viola Julep*) és sárga gyömbért (*Curcuma*). Ezenkívül szerves savakat és savanyú gyümölcsleveket használ, egyes esetekben tejet, a vas azonosítására a tölgyfagubacs porát.

Mátyus reagensei nemcsak mai szemmel, hanem már korukban is elavultak lehettek. Ásványvízelemző tevékenysége is — eddigi kutatásaink szerint — a 70-es évek után gyérült. Mindez valószínűleg összefüggött növekvő orvosi elfoglaltságával, és bizonyos mértékben az évek múlásával is.

Nem tudjuk megmagyarázni azt a furcsa tényt, hogy jöllehet személyes könyvtárában szerepel kortársának *Bergmann*ak, a híres svéd vízelemzőnek munkája, annak eljárásaira nem tér ki Ó és Új Diaeteticájában, pedig azokból az ez idő tájt legkorszerűbb vizsgáló eljárásokat ismerhette volna meg. Ezek döntő segítséget nyújtottak *Nyulas Ferenc* munkásságához is.

Mátyus kémikusi tevékenységének megtorpanása minden bizonnyal összefüggött azzal a ténnyel is, hogy a félig mezőváros jellegű Marosvásárhelyt elszigetelten élt. Korának amúgyis gyérszámú erdélyi kémikusaival való kapcsolatáról sincs semmi adatunk.

Mátyus becsületére válik, hogy az ásványvízelemzés terén is ugyanannak a

szerénységnek adta tanújelét, mint tudományos munkássága minden vonatkozásában. Tudatában volt annak, hogy ez irányú munkássága fogyatékos. A radnai ásványvizekről szóló kéziratos művében ezt írja *Crantz*nak: „Megvallom, az én szerény feljegyzéseim ugyan őszinték, de oly nyerseks és rövidke, hogyha át nem nézi és ki nem egészíti azokat szakavatottabb ember — aligha lennének a köz javára” [91].

A köz érdekeit tartotta a legfontosabbnak. Ezért is folytatja gondolatmenetét a következő szavakkal: „A fejedelemség ásványvízforrásai valóban megérdemelnék, hogy közkölségen, alkalmas felszereléssel olyan tudós vizsgálja azokat, akit jobban érdekel az igazság mint az ékesszólás, mert különben soha nem lesznek rendesen feltárva” [92].

Felmérve az ásványvizsgálat terén végzett munkásságát, megállapíthatjuk, hogy *Mátyus* munkássága a XVIII. sz. hetvenes éveinek elején úttörő volt. Nagy elfoglaltsága miatt azonban a továbbiakban nem tudott lépést tartani kora rohamosan fejlődő kémiai és balneológiai ismereteivel. Így is elévülhetetlenül beírta nevét a hazai ásványvízelemzés történetébe.

Már a kortársak szükségesnek tartották a *Mátyus* elemzte vizek újvizsgálását. A száz I. *Barbenius* a háromszéki vizekről nyert eredményeivel már 1791-ben jelentkezett [93]. Radna vizeit *Nyulas Ferenc* vizsgálta meg nagyon alaposan 1800-ban [94]. *Vasile Popp* pedig az árapataki, bodoki és kovásznai gyógyvizek ismertetésével megalkotta a román nyelvű orvostudományi és kémiai irodalom első művét. [95]

b) AZ ERDÉLYI MEDENCE ÁSVÁNYVIZEINEK ÉS MOFETTÁINAK LEÍRÁSA

Mátyus érdemei a balneológia fejlesztésében akkor tűnnek ki legvilágosabban, ha műveiben az erdélyi medence ásványvizeinek feltárását követjük nyomon.

Az Ó és Új *Diaeticában* minden előbbi vizsgálatát összesítve, több mint 50 ásványvizet és 3 mofettát sorakoztat fel. Jelentős részüket személyesen vizsgálta, másokat idegen szerzők adatai alapján írt le. Vannak olyanok is, melyeket csak éppen említ.

Mátyus István sokat foglalkozott a *radnai ásványvizekkel*. Vizsgálatainak eredményét az 1773-as kéziratot műben foglalta össze, s újjólag közölte az Ó és Új *Diaeticában*. Ez irányú eredményeit *Nyulas Ferenc* két évtizeddel később ugyanítt végzett vizsgálataival egybevetve mutatjuk be. *Nyulas* eredményeit 1954-ben *Soós Pál* és munkatársai a helyszínen ellenőrizték.

Mátyus a radnai vidék 6 forrását írja le és vizsgálja. Kéziratában elsőként az Óradna mezővárostól két órányira, a Fürdőpatak közelében fekvő két borvölgyi forrást elemzi (ma: Radna-Borberek). A kettő közül a csendesesen folyót az erdélyi medence egyik legkiválóbb ízű ásványvizének tartja. Az annak környékén észlelhető vörösbarna színt a kiválótt vassal, s az így létrejött forráskövel magyarázza. Mindkét forrás eredete — szerinte — azonos.

A borbereki forrásokat *Mátyus* előtt elsőként *Wagner* monográfiája ismertette. *Nyulas* joggal bírálta a brassói orvos számos hibás, másodkézből átvett adatát.

Soós Pál munkaközössége *Mátyus* megállapításait a borbereki víz kellemes ízéről mindenben igazoltnak találta. Ma már azt is tudjuk, hogy e víznek magas mangántartalma van.

Az előbbi két forrással hasonló összetételűnek tekinti *Mátyus* az Óradnától mintegy 3000 lépésnyire, a Nagyszamos bal partján található medvevölgyi vagy medvepataki ásványvizet. A forrásról *Nyulas* megjegyzi, hogy könnyen összetéveszthető az Ó- és Úradna közötti országút mentén fekvő Gyinyisor-i forrás-vízzel. Ez utóbbi forrást *Mátyus* ugyan nem említi név szerint, de előfordulási helyét és vízének tulajdonságait leírja. „Aki a Szamoson innen a közút mentén továbbhalad, másik savanyúvízforrásra is talál, melyet fakávába foglaltak. Ennek szaga, íze, iszapja elárulja, hogy az imént említett (medvevölgyi, szerk. megjegyz.) egyazon erejű, de tulajdonságait tekintve alábbvaló, kivéve, hogy az elhaladók szomjának enyhítése szempontjából alkalmasabb helyen fakad” [96].

Óradna városában a borvölgyi források felé vezető út mentén, *Mátyus* kisebb jelentőségű ásványvízforrásokat jelez. Azokat azonban nem vizsgálta behatóan. Említi ugyan, hogy az óradnai lakosok a források vizét fogyasztják, de a fürdővendégek — minthogy ezeknél sokkal jobbat találnak — „semmibe se veszik”. *Nyulas* is csak egyet vizsgált meg a vizek közül s ezt „Radnai forrásnak” nevezte. *Soós Pál* munkaközössége, a Grániceri utca 271. sz. háznál található kút vizét vizsgálta meg. Azt szénsavas, kis szárazságtartalmúnak, nem túl kellemes ízűnek találta.

Nagy figyelmet fordít *Mátyus* a Major községről elnevezett, Óradnától 4538 lépésre található forrásra. Ez a forrás már *Mátyus* idejében is nagy népszerűségnek örvendett. A leírás alapján a későbbiekben *Nyulas* által „dombhāti”-nak elnevezett ásványvízforrásra ismerünk. *Mátyus* fölötte dicséri a víz gyógyító tulajdonságait, s azt annak hashajtó erejével hozza összefüggésbe. Arra is figyelmeztet, hogy túl bőséges fogyasztása bélfájdalmat, étvágytalanságot és székelési zavarokat idézhet elő. A gyógyhatást a vízben nagy mennyiségben található, abból kiváló, az elvezető facsatorna falán lerakódó mésznek tulajdonítja.

A természettudományosan gondolkodó *Mátyus* azt is megfigyeli, hogy a keletkezett kövület mennyisége arányos a víznek a csatornában megtett útjával. Ezért „sokan azt vélik, végül az egész víz kővé válik” — írja [97].

Figyelemre méltó megfigyelésnek számít az a megállapítása is, hogy a dombhāti forrás kövülete „nagyon hatásos a sebek gyógyítására” [98]. A „borvíz-sár” ezen tulajdonságát *Nyulas* is jelzi. Ő egy sebhátú lovat gyógyított meg vele. Az eljárást ajánlotta a „sebeslábú vendégeknek” is (azonban tanácsait azok nem fogadták meg). Terápiás hatása feltehetően a „borvíz-sár” ma már ismert radioaktív, baktericid tulajdonságával függ össze.

A dombhāti forrás vízének apadását, azt, hogy az idő tájt hozamából, erejéből már veszített, *Mátyus* azzal magyarázza, hogy 1770-ben — tehát vizsgálatai előtt 3 évvel — a forrást befedték, és fallal vették körül. A *Mátyus* által leírt forrásház ma is megvan.

Érdekes adat *Mátyus* leírásában, hogy a dombhāti vizet már akkor palackozták, és az ország különböző részeibe szállították. Dombhát azonban igazában

csak Nyulas Ferenc idejében vált európai hírű forrássá. A palackozott borvíz is óriási mennyiségben fogyott. *Nyulas* adatai szerint szekerekkel vitték: egy nap alatt mintegy 2000, egy hónap alatt 60 000 fertály vizet [99]. (Egy fertály = 385,81 g). A hajdani, oly híres dombháti forrás hozama napjainkban erősen csökkent, ezért balneológiai jelentőségét is elvesztette.

A dombháti forrás közelében — mintegy kőhajításnyira — *Mátyus* más savanyúforrások jelenlétét is jelzi. Azokat nem vizsgálja, minthogy kevésbé jelentősnek tartja.

A mai szentgyörgyi forrás az utolsó radnai ásványvíz, melyet elemez. Kövületét a dombhátinál keményebbnek, de ugyanakkor finomabban szemcsézettnek tartja. Megállapítja, hogy sótartalma az előbbi forrásnál magasabb, kénhidrogén-tartalma alacsonyabb, íze kevésbé kellemes. Említettük, hogy a szentgyörgyi forrás üledékében *Mátyus* réz jelenlétét tételezte fel a zöld réteggel bevont kövek alapján.

Mátyus idejében a szentgyörgyi forrást aligha használták gyógyászati célokra. Annál figyelemre méltóbbak megállapításai a forrás gyógyhatására vonatkozólag, különösen a „végtaggörccsök” esetében (ízületi bántalmak?). Ítélete szerint, a szentgyörgyi borvíz a dombháti forrás után mindjárt a legelső helyet érdemli a radnai vizek közül. *Mátyus* értékelését napjaink tudománya is igazolta. A szentgyörgyi ásványvíz ma az RSZK egyik jelentős gyógyvize. Magas radioaktív tartalma különösen értékessé teszi.

Mátyus műveiben említi, és olykor részletesen leírja a mai *Gyergyó, Csík, Kézdi, Sepsiszentgyörgyi és Udvarhelyi* körzet ásványvizeit. A legtöbb borvizet éppen ezeken a területeken jelzi.

A gyergyói körzetből leírja vagy említi Borszék, Szárhegy, Alfalu, Csomafalva; Csíkból: Kászón, Kozmás, Szentmárton, Szentsimon, Verebes, Jakabfalva, Somlyó, Csomortány, Csekefalva és a Hargita ásványvizeit. Kézdi és Sepsiszentgyörgy vizeiből Almás, Bélafalva, Bodok, Hatolyka, Imecs-falva, Kovászna, Kézdiszentlélek, Málnás, Nagyajta, Petőfalva, Polyán, Sárfalva, Sepsiszentgyörgy, Árkos, Zabola, Zalány, Tarang ásványvizeit jelzi. Az udvarhelyiek közül Bibarcfalva, Farkaspaták, Füle, Hermény, Kisbacon, Nagybacon (itt 3 forrást említi: Nádasalját, Uzonkát, Pisztrángost), Olasztelek, Száldobos, Szentegyházfalva, Homoród, Lövéte vagy Keroj, Szombatfalva és Korond forrásait említi.

Az erdélyi medence más vidékein található ásványvizek közül a mai *Hunyadtartományban* 3 meleg és 4 hidegvizű forrást említi. Az előbbieket közül Kalánt, Herkulesfürdőt, Algyógyot, az utóbbiak közül Kemendet, Algyógyot, Solymost és Bozest sorakoztatja fel.

Szilágysomlyó mellett *Zovány* községben egy timsós ásványvizet említi, a helység egyik „tekintélyes emberének” beszámolója alapján. A hegyek oldalában a lakosok forrást vájtak, s itt „tisza, fehér nagyon folytós ízű” vizet találtak, melynek üledékében „férfiököl nagyságúra összeálló sós tömeget lehet látni” [100]. Ez az észlelés már azért is igen érdekes, mert az RSZK-ban a timsós vizek meglehetősen ritkák. Újabb vizsgálatokra lenne szükség annak eldöntésére, hogy ezek valóban timsórtartalmúak-e?

A mezőségi Kiscszég közelében keserű ízű forrást jelez. A lakosság azt „kehes lovak” itatására és sebek gyógyítására használja. Hashajtó tulajdonsága miatt értékes gyógyviznek tartja. A bepárlás után visszamaradt só az angliai keserűsóhoz hasonlónak találta.

Az Ó és Új Diaeteticának eddig más írásban nem szereplő forrása a *báznai* (Bazen, Kisbajom). Ennek 3 különös tulajdonságú vizét elemzi. Az egyik erősen sós, szerinte ételek ízesítésére alkalmas, a másik keserű, s érződik rajta a kénhidrogén kellemetlen szaga. A harmadik sós és erősen kénhidrogén szagú, hozama a legnagyobb. Ez utóbbi forrás felszínét a nyári hónapokban vékony kőolajréteg borítja („kénköves vagy kőolajos matéria”). Ha meggyújtják, az egész forrás „néhány pillanatig lánggal ég, a forrás jukánál pedig, amikor egyebütt ki-aludt is, mint a gyertya, azután is jó darabig égdegél” [101].

A leírt jelenség metángáz jelenlétére utal. Ezt a gázt azonban *Mátyus* — akárcsak kortársai — még nem ismerik. Az első metángáz sós vizet leíró *Mátyus* még nem tudhatta, hogy a hasonló vizek összetétele a többi sós vizekétől némileg eltér, amennyiben jelentős mennyiségű jódot és brómot tartalmaznak, s azok a balneoterápiás hatást fokozzák. A báznai sós vizet egyébként már az idő tájt is használják gyógyászati célra. Maga *Mátyus* említi, hogy az „feredőnek kovácskövekkel kádákban melegítve, régen merítették. A dagadozó, fekélyes testűeknek jól is használ” [102].

Napjainkban Bázna fontos fürdőhely. Sós vizét alkalmas berendezések segítségével bepárolják. Az így nyert magas bróm- és jód tartalmú só forgalomba hozzák. Oldatát házi fürdők készítésére jó eredménnyel használják.

Az ásványvizek leírásakor *Mátyus* a *mofettákról* (a „kénköves barlangok”-ról) is megemlékezik. Málnáson, Torján és Árkos határában a „Súgó nevű hegyszakadéknál” jelzi jelenlétüket. (Utóbbinál jött létre később Súgás-fürdő.) Valószínűleg egyiknél sem járt személyesen, csak hallomásból írta le őket. Feltételezte, hogy azokban kénhidrogén található, mely a fölöttük elrepülő madarakat s az arra járó állatokat megöli. *Mátyus* még nem tudhatta, hogy a mofettákban szén-sav van, s ez gyakorol elsősorban mérgező hatást az állatokra, nem pedig a kis-mennyiségű kénhidrogén, „a kénköves füst”.

Ismert tény, hogy a kénhidrogén a levegőn oxidálódik és elemi kénné alakul át. Ezt a vegyfolyamatot az Ó és új Diaetetica szerzője is helyesen értelmezte. „Ahol pedig megrekedt ez a kénköves gőz, valóságos bűdöskő virág leszen belőle, mint a Torjai barlangban láthatni” [103] — állapítja meg.

Fridvaldszky János idézett művében szintén említést tesz arról, hogy „Büdöspatakknál” az ottani kénes vizeket és „kutakat” a nép számos bőrbetegség esetében keresi fel [104].

Napjainkban a mofetták fontos szerepet játszanak különböző betegségek kezelésében. Összetételükben — az említett gázokon kívül — radioaktív elemek is előfordulnak. Mai ismereteink tükrében *Mátyus*nak a mofetták összetételére vonatkozó leírásai elavultak. De mint a hazai mofetták első leírója — *Fridvaldszky*-val együtt — föltétlenül figyelmet érdemel.

c) MÁTYUS SZEREPE A KÉMIAI ISMERETEK TERJESZTÉSÉBEN

Mátyus István nyomtatásban megjelent művei: a kétféle kiadású „*Diaetetica*”, kimagasló jelentőségűek a magyar nyelvű ismeretterjesztésben. *Mátyus* előtt természettudományokról nálunk keveset írtak anyanyelven. Erdélyben az úttörő *Apáczai Csere János* és *Páriz Pápai Ferenc* neve mellé oda kell írunk *Mátyus István* nevét is. A kémia szempontjából munkái különösen úttörő jellegűek.

Mátyust a kémiai fogalmaknak magyarul való megszólaltatása rendkívüli feladatokat elé állította. Nagyon nehéz volt a megfelelő szót a népi nyelvből kikeresni, hiszen ezek a fogalmak a köznapi nyelvben nem szerepeltek. Panaszkodott is munkája bevezetőjében „melly bajos légyen az efféle dolgokat, a mi szűk és Tudományokhoz nem szokott Magyar nyelvünkön, röviden, s még is világosan ki beszélni” [105].

Ott, ahol megfelelő magyar szót nem talált, vagy körülírással élt, vagy pedig az eredeti latin kifejezést alkalmazta. A „*Diaetetica*” körülírt fogalmai a kémiai-lag iskolázatlan olvasó számára (másokra pedig nem igen számíthatott) elég jól felfoghatók lehettek. Ilyenfajta körülírással, mint pl. „rágó savanyú Spiritus-sav” vagy „savanyúság ellen való fehér föld” (mészföld) az előző fejezetben nem egyszer találkozhatunk. Művében a desztilláció fogalma is megjelenik.

Az „*Ó és Új Diaeteticában*” a legtöbb fogalom kettős megnevezéssel szerepel, latinul és magyarul. Ezt a megoldást nyilvánvalóan azért választotta *Mátyus*, minthogy az időközben eltelt két évtized alatt a kémiai ismeretek elterjedtsége nagy lépéssel haladt előre, a flogisztika és antiflogisztika akkor harcolta döntő harcát, erről pedig a szakembereken kívül is sokan tudomást vehettek. Ezért szerepel az oxigén is így: „dephlogisticatus, tűz nélkül való aer”.

A magyar természettudományos ismeretterjesztés szempontjából különösen az *Ó és Új Diaetetica* fontos. Míg a *Diaeteticában* kémiai szempontból a szerző egyes vizsgálatainak a leírása áll a középpontban, itt az alapismeretek terjesztésére fordította a figyelmet. Már a könyv hosszú címében is kifejezte törekvését, „hogy a munka természethistoriája gyanánt is szolgálhasson” (a természethistoria az élő és élettelen természet világára egyaránt kiterjedő munkák tárgykörére utaló akkori kifejezés).

Magyar nyelvű természethistoria *Mátyus Ó és Új Diaeteticája* előtt nem jelent meg, minthogy *Molnár János*nak, a Magyar Könyvházban 1783-ban „kezdet gyanánt” megjelentetett pár oldalas természethistoria vázlata nem tekinthető még teljes értékű alkotásnak [106].

Az orvos *Mátyus István* azért törekedett arra, hogy egy elégbő természet-historiát adjon olvasói kezébe, mert úgy tartotta, hogy az egészség megtartásához a biztos természettudományos alapok nagy segítséget nyújthatnak. Ez a meggyőződés művének két kiadása közben — amikor a természettudományok minden ágában rohamos fejlődésnek lehetett szemtanúja — csak megerősödött. Ezért bővebb a második kiadás, és ez indokolja az előszóban olvasható megjegyzést: „A *Diaeteticának* határait itt is, amott is általhágván, néhol sokat physicáltam, másutt az orvosló mesterségbe elegyedtem” [107].

Mátyus a fizikát is a mainál sokkal tágabb értelemben vette, s a kémiát is bele-

foglalta. Sőt e szón elsősorban a mai kémiát értette. *Mátyus* törekvése a kémia magyar nyelvű megszólaltatására különösen azért jelentős, mert nemcsak elsőként, hanem olyan időben vállalkozott erre a munkára, amikor magának a kémiának sem voltak szilárd alapjai. A *Lavoisier* előtti kémia nehezen áttekinthető adat- és elméletelmélet volt. Ha tárgyilagosan értékelni akarjuk, milyen értéket jelentett munkássága a magyar kémiai ismeretek terjesztésében, azt kell szemügyre vennünk, mennyire tükrözi a kor szemléletét a *Diaetetica* két kiadása.

Tény, hogy az a kémia, melyet műveiben találhatunk, kevesebb, mint amennyi tudást e tudomány keretei között *Mátyus* koráig már felhalmoztak az elődök. Az is tény, hogy kémiai szemlélete nem éri el a kor leghaladóbb vegyészének tisztultságát. Föltétlenül figyelembe kell vennünk azonban, hogy *Mátyus* művei nem szakemberek számára készültek, hanem a kémiában alig tájékozott közönség számára. Közöttük alig számíthatott olyanra, aki otthonos a modern szemléletű kémia területén.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy *Mátyus* első könyve *Lavoisier* fellépte előtt készült. Második műve is akkor íródott, amikor a nagy kémikus nézeteit honfitársain kívül még elég kevesen ismerték, s még kevesebben tették magukévá. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy *Mátyus*, *Lavoisier* kortársa, nem ismerte fel korán az antiflogisztikus kémia korszakalkotó voltát.

A következőkben csak két kiemelt kérdés kapcsán próbáljuk *Mátyus* kémiai szemléletének korszerűségét vizsgálni.

1. A pneumatikus kémia hatása

A *Lavoisier* új kémiai rendszerét előkészítő tudományos eredmények közül kétségtelenül a gázok különbözőségének felfedezése volt a legfontosabb. *Black* volt az úttörő, aki az „*aer fixus*” (széndioxid) és a közönséges levegő különbözőségét bizonyította. Nemsokára *Cavendish* „az égő levegő”, *Scheele* és *Priestley* pedig „az élethevegő” (oxigén) felfedezésével gazdagította az egymástól különböző gázok sorát. A gázok ismeretére alapozott ún. pneumatikus kémiához mérhetjük csupán a XVIII. sz. közepén *Mátyus István* nézeteinek korszerűségét. Már a *Diaeteticában*, melynek megjelenése idejében a pneumatikus kémia még eléggé kezdeti fejlettségi fokon állott, a szerző ennek a rendszernek értelmében nyilatkozott. Nem tartotta a levegőt egységes anyagnak, „elemnek”, szerinte a „levegő-ég mindenből álló elegyes zűrzavar”. Igen részletesen, s kiemelt helyen tárgyalja a levegőt, sokkal kiemeltebb szerepet tulajdonít ennek az egészségre gyakorolt hatásában is, mint az abban az időben általában szokás volt.

Mátyus már ebben, az 1766-ban kiadott munkájában beszél a *Black* által felfedezett széndioxidról, bár sem annak felfedezőjét, sem *Black* által adott nevét nem említette. Ezt, ismeretterjesztő munkáról lévén szó, nem is hiányolhatjuk. Ismerhette azonban azt az akkori irányzatot, mely ennek az anyagnak különleges szerepet tulajdonított. Szerinte, a kémikusok vagyis „a természet titkait nyomozók sok jelekből, azt világosan észrevették efféle savanyú természet spiritussal az egész világ, és éppen minden materiák tele vannak” [108].

A pneumatikus kémia hatása az 1787-ben kiadott II. kiadásban még kifejezettebben kitűnik. Már a nomenklatúrában is látszik, hogy ismerte, olvasta a kor-

társak cikkeit és könyveit. Könyvében nemcsak leírja a legfontosabb gázokat, hanem azok előállításának módját is taglalja. Magyarul erről ő szolt először, ő próbálta ezeket ezen a nyelven elnevezni:

A széndioxid („Aer fixus”, „megaludt vagy megkötetett aer”) előállítása szerinte történhet egyes anyagok hevítésével, vagy savak segítségével, keletkezhetnek erjedés közben is („hol tűzzel, hol rágós savanyos spiritusokkal, hol megkeletéssel”). Egyes külföldiek eljárását átvéve, tágabb értelemben mindazon gázokat „aer fixus” név alá csoportosította, melyek az égést nem táplálják, így azokat a gázokat is, amelyeket ma ammóniának, hidrogénnek, kénhidrogénnek nevezünk (s melyet ő „huggyos aer” név alatt említett).

A hidrogén („flogisztikus vagy tűzzel elegyes aer”) előállítására kétféle eljárást említett: fémekből savakkal („ércnemekből választó vizekkel való elrágással”), valamint szerves anyagok száraz lepárlásával („Meggyúló, száraz materiákból tűz által”).

Az oxigénről („dephlogisticatus, tűz nélkül való aer”) tudta, hogy ebben a gázban a gyertya jobban ég, az egerek jobban lélegzenek. Az oxigén előállítási módjai között említi a történelmileg legfontosabbat, a higanyoxid („kénese mesze”) hevítésével történőt.

Érdekes lenne taglálni a hőelmélet kérdésében elfoglalt álláspontját is, ettől azonban helyszűke miatt eltekintünk.

2. Sók szerepe

A XVIII. században a vízben oldódó anyagok az ún. sók szerepéről igen sok szó esett. Ebből a vitából fejlődött ki a savak és lúgok elmélete, mely később *Berzelius* dualisztikus rendszerében a kémia alapját alkotta. Mátyus István is sokszor szól a sókról. Az első erdélyi vegyész szavaiból kitűnik, hogy sok minden eljutott hozzá abból, ami a világban ezzel kapcsolatosan elhangzott.

A vízben oldott anyagoknak különleges szerepet tulajdonított. Szerinte: „A sónak-is természet szerint meg kell lenni minden vízben: mert a föld csak a sónak segítségével által egyesülhet a vízzel” [109].

Ez a kifejezés nem elég világos. Látszik, hogy *Mátyus* nem értette tisztán, akárcsak kortársai, miért előfeltétele a legtöbb reakciónak a víz jelenléte. (Ahogy a régi kémikusok is bizonyítás nélkül mondták: „Corpora non agunt, nisi fluida”). Az új *Diaetetica* idézett mondata után a következő szavak magyarázzák, hogyan is értette a szerző a sók szerepét. A tágabb értelemben vett só, vagyis a vízben oldódó savak, lúgok, s a tulajdonképpeni sók szabják meg, hogy a vízben nem oldódó anyagokból, a „földekből”, melyik mikor oldódik, mikor csapódik le. („Játszadovva mutogatják ezt a, kémikusok, bizonyos liquorokat csepegtetvén a vízbe” [110]).

A fent kifejtettekből — úgy véljük — kitűnik, hogy *Mátyus István* igen jeles, orvosi munkássága mellett, a kémia terjesztésének és kutatásának (az ásványviz-elemzésnek) egyik legjelentősebb erdélyi úttörője volt. Kémiai felfogása általában korszerűnek tekinthető, a külföldön lejátszódott tudományos eseményekről tudomást szerzett, igyekezett azokat széles körben ismertetni is. Kimagasló érdeme, hogy ezt a tudományt először szólaltatta meg anyanyelvén, s ezzel a kémiai ismeretek magyar nyelvű terjesztését segítette.

J E G Y Z E T E K

1. *I. Spielmann—C. Sz. Lázár* : Un precursor al igienei in patria noastra: Mátyus István. Din Istoria medicinei universale si romanesti — kötetből — Buc., 1962. 179. o.
2. *Magyary-Kossa Gyula* : Magyar Orvosi Emlékek IV. — Bp. 1940. 176. o.
3. *J. H. Crantz* : Gesundbrunnen der Österreichischen Monarchie — Wien, 1777. 1—2. o.
4. *Mátyus I.* : Ó és Új Diaetetica — Pozsony, 1787. II. köt. 150—151. o.
5. *Mátyus I.* : De aquis Rhadnensibus (kézirat) 2. o.
6. Uo. 1. o.
7. *Csetri E.—Imreh I.* : Erdélyi városok a feudalizmus alkonyán. Korunk, 1964/12. 1625—33. o.
8. *Fodor I.* : Orvostörténeti levelek — Comm. Ex. Bibl. Hist. Med. Hung. 35. sz. 84. o.
9. Uo. 134. o.
10. Marosvásárhelyi Áll. Levéltár — Acta politica, 2924/1783.
11. Uo. Maroszzék iratai protocollum congr. gener. — 1744—1755. 11 o.
12. Uo. Protoc. congr. gen., 1744—55. 214 és 1755—66. 401.
13. *Weszprémi I.* : Succinta medicorum Hungariae et Trans. — Biografia Centuria tertia, Tom. IV. Viennae, 1781. 128. o.
14. *Pataki Jenő* : Kibédi Mátyus István — Orv. Szemle, 1928/3. 14. l.
15. *Natter-Nád Miksa* : A magyar orvosok és a botanika, Comm. Ex Bibl. Hist. Med. Hung. — 6—7. sz. 290. o.
16. *Kónya Imre* fordítása: Az RSZK Akadémiájának II. sz. Könyvtára, Kolozsvár, Pataki J. hagyatéka.
17. Mvhelyi Áll. Levéltár — Maroszzék iratai, Protoc. congr. gen., 1744—55. 450. l.
18. *Weszprémi I.* : id. mű, 128. o.
19. *Fodor I.* : id. mű, 261. o.
20. *Pokoly J.* : A Református Egyház története, Kolozsvár, 1904. 1—134. o.
21. Marosvásárhelyi Áll. Levéltár — Maroszzék iratai, Protoc. Congr. Gen. 1744—55. 451. l.
22. Uo. 618. 1. és Protoc. Acta Jud. Conclutae Tabulae Continuae Sedis Siculicalis Marus, 1774. 82. l.
23. Album studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae (L. G. Gispén holland orvostörténész személyes közlése).
24. *Segesvári Lajos* : Magyar református ifjak az utrechti egyetemen. 1636—1836. Theológiai tanulmányok Debrecen, 1935. 32—61. o.
25. Magyar Országos Levéltár, Gub. Trans. 11.095/1784.
26. Protoc. Acta. Jud. inclutae Tab. Cont. Sedis Sic. Marus, 1774. 82. l.
27. Mvhelyi Áll. Levéltár — Maroszzék iratai. Protoc. congr. 1755—66. 410. o.
28. *Mátyus István* : De aquis Rhadnensibus, 1. o.
29. Mvhelyi Áll. Levéltár — Maroszzék iratai. Protoc. congr. 1755—66. 410. o.
30. *Mátyus I.* : De aquis Rhadnensibus, 1. o.
31. *Mátyus I.* : Ó és Új Diaetetica, Pozsony, 1787. I. kötet XX. o.
32. Mvhelyi Áll. Levéltár — Maroszzék iratai, Protoc. Congr. 1780—1795. 107. o. M. Orsz. Levéltár, Gub. Trans 4665/1800.
33. Uo. és M. Orsz. Levéltár, Gub. Trans. 10043/1800.
34. Mvhelyi Áll. Levéltár, Maroszzék iratai, Acta Politica, 278/1800. A Mvhelyi levéltári anyag összegyűjtésében, a latin nyelvű iratok fordításában dr. Farczády

- Elek tanár önzetlen támogatását élveztuk. Értékes segítségéért ez úton is köszönetet mondunk.
35. Mvhelyi Áll. Levéltár, Protoc. Acta Jud. Includae Tabulas Continuse Sedis Siculicalis Marus, 1773. 3. l.
 36. Mvhelyi Áll. Levéltár. Marosszék iratai, Protoc. Congr. 1766—76. 204. o.
 37. Mvhelyi Áll. Levéltár. — Gest. Protoc. Liberae Regiaeque Civit. Mvhely 1771. febr. 14., 1773. máj. 20., jún. 29., 1774. nov. 28. stb.
 38. *Szőkefalvi-Nagy Zoltán*: Zágoni Gábor, XVIII. sz. erdélyi orvos vegyész működése. — Orv. Szemle, 1959/2 209—213. o.
 39. M. Orsz. Levéltár, Gub. Trans. 153/1765, 272/1765, 845/1766.
 40. Uo.
 41. *Fodor I.*: Id. mű. 125. o.
 42. *Weszprémi I.*: Id. mű, 132. o.
 43. Mvhelyi Áll. Levéltár, Acta Polit. 1826/1773.
 44. *Fodor I.*: Id. mű. 130—131. o.
 45. Mvhelyi Áll. Levéltár — Gest. Protoc. Liberae Regiaeque Civ. Mvhely, 242/1787, 611/1787, 790/1789, 1370/1789, 117—564/1790.
 46. *Weszprémi I.*: Id. mű, 132. o.
 47. Mvhelyi Áll. Levéltár — Gest. Protoc. Lib. e Reg. Civ. Mvhely, 1790. szept. 25.
 48. Mvhelyi Áll. Levéltár, Acta Politica, 1760/1771.
 49. Uo. 1990/1775 és 1990/1775.
 50. Uo. 1882/1774.
 51. Uo. 2275/1777.
 52. *Paris Pápai Ferenc*: Pax corporis, Kolozsvár, 1774. 5. o.
 53. Mvhelyi Áll. Levéltár, Acta, Pol. 1826/1773.
 54. *Fogarasi Szabó Sámuel* kéziratok naplója az RSZK Akadémiája II. sz. Könyvtárában, Kolozsvár, Kéziratok, II. köt. 565. o.
 55. *Fodor I.*: Id. mű, 264. o.
 56. *Mátyus I.*: De aquis Rhadnensibus, 2. o.
 57. Mvhelyi Áll. Levéltár, Acta politica, 1782/1774.
 58. Uo.
 59. Uo. 3000, 2247/1776.
 60. M. Orsz. Levéltár, Gub. Trans. 11 095/1784, Mvhelyi Áll. Levéltár Marosszék iratai 10/1778.
 61. M. Orsz. Levéltár, Gub. Trans. 11 095/1784.
 62. Uo. 4665/1880 és Mvhelyi Áll. Levéltár, Marosszék iratai, Protoc. 1785—1795. 107. o.
 63. *Mátyus István* végrendelete (másolat, Mvhelyi Ref. Egyházközség Levéltára, 817/1802.
 64. Hazai Tudósítások, 1807. 65. l.
 65. *Jancsó Elemér*: Az erdélyi Nyelvmívelő Társ. iratai, Akad. Kiadó, 1955.
 66. *Mátyus István* műveinek méltatói közül a következőket említjük meg:
 - a) *Incze Béla*: Diaetetica a XVIII. századból, EME Ért., 1900. 179—185. c.
 - b) *Liszt Nándor*: Kibédi Mátyus István Ó és Új Diaeticája — Bp., Gyógyászat, 1907. 43—48. sz. 1908., 1313., 39., 41—46. sz.
 - c) *Bohn Ferenc*: A testnevelés története. — Bp. 1942. 278—280. o.
 - d) *Natter-Nád Miksa*: Mátyus I. — Élő Világ, 1955/3., 117—122. o.
 - e) *Spielmann I.—Horváth M.*: Mátyus I. közegészségtani felfogásai, Orv. Szemle — Rev. Med., Mvhely, 1957/4—5., 62—68. o., ill. 63—69. o.

- f) *Natter-Nád Miksa*: A magyar orvosok és a botanika. — Comm. Ex. Bibl. Hist. Med. Hung., 6–7. sz., 1957. 296–300. o.
- g) *Spielmann I.*: Date despre viate poporului roman in opera lui Mátyus I. — Vieta Med. 1958/10. 951–956. o.
- h) *Spelmann J.*: Egy XVIII. sz.-beli orvos a közegészségügyről és a nevelésről. — Művelődés, 1958. júl. 15–17. o.
- i) *Spielmann I.*–*Horváth M.*: Környezet és munkaegészségtani kérdések Mátyus I. — Vieta Med., 1958/10. 951–956. o.
- j) *Spielmann I.*–*Lázár Sz. C.*: Un precursor al igiensi in patria noastra I. Mátyus. — Din Istoria medicinei univ. si romanesti. Ed. Acad. RPR, 1962. 175–190. o.
- k) *Lázár Sz. C.*: Mátyus I., popularizator al cunostintelor de educatie fizice si puericultura. — Chipuri si momente din ist. educ. sanit. — Buc., Ed. Med. 1964. 35–43. o.
67. *Bologa V.*: Inceputurile lit. balneologice ardeleni, Kinyomat, 6. o. év nélkül.
68. Heves megyei Áll. Levéltár — Acta. Pol. 40/1763.
69. *Szőkefalvi-Nagy Z.*: A magyarországi gyógyvízvizsgálatok a XVIII. sz. Eger, 1958.
70. M. Orsz. Levéltár, Gub. Trans. 4235.1773.
71. *Crantz I. H.*: Gesundbrunnen der Österreichischen Monarchie, Wien, 1777.
72. Mvhelyi Áll. Levéltár — Gesat. Prot. Lib. Reg. Civ. Mvhely. 1773. jún. 11.
73. Uo. aug. 12.
74. Mvhelyi Áll. Levéltár. Protoc. Tab. Cont. Anno 1773. 47. o.
75. *Wagner L.*: Diss. inaug. med. chemica. Viennae, 1773. (Előszó, 3. o.)
76. Uo.
77. *Crantz I. H.*: Id. mű, 205. és 225. o. *Crantz* és *Wagner* művének összehasonlításában, *Crantz*: De aquis min. jelzésű kolligátum egyes disszertációinak áttanulmányozásában és a levéltári munkában *Lázár Sz. Karola* elvtársnőtől kaptunk értékes segítséget. Munkájáért ez úton is köszönetet mondunk.
78. *Mátyus I.*: Diaetetica II. 469. o.
79. Uo. 469. o.
80. Uo. 466. o.
81. Uo. 471. o.
82. Uo. 470–471. o.
83. Uo. 473. o.
84. Uo. 473–474. o.
85. Uo. 474–475. o.
86. *Crantz I. H.*: Id. mű, 210. o.
87. *Mátyus I.*: De aquis Rhadnensibus, kézirat, 20. o.
88. Uo. 6. o.
89. *Mátyus I.*: Ó és Új Diaetetica V. 80. o.
90. *Mátyus I.*: De aquis Rhadnensibus, 12. o.
91. Uo. 2–3. o.
92. Uo. 3. o.
93. *Barbenius, I.*: Chemische Untersuchung einiger merkwürdiger Gesund- und Sauerbrunnen. Hermannstadt, 1792.
94. *Nyulas F.*: Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen. Kolozsvár, 1800. III. köt.
95. *Popp V.*: Despre apele minerale de la Arpatac, Bodoc si Covasna, Sibiu, 1821.
96. *Mátyus I.*: De aquis Rhadnensibus. 7. o.

97. Uo. 9. o.
98. Uo. 9. o.
99. *Nyulas* : Id. mű, II. 27. o.
100. *Mátyus I.* : De aquis Rhadnensibus, 14. o.
101. *Mátyus I.* : Ó és Új Diaetetica. V. 83–84. o.
102. Uo. 84. o.
103. Uo. 77. o.
104. *Fridvalszky* : Id. mű, 138. o.
105. *Mátyus I.* : Diaetetica. I. 3. o.
106. *Molnár János* : A természet három országának rövid ismertetése. Magyar Könyvház. IV. szak. 1783. 1790. o.
107. *Mátyus I.* : Ó és Új Diaetetica. I. Bevezető, IX. o.
108. *Mátyus I.* : Diaetetica. II. 467–468. o.
109. *Mátyus I.* : Ó és Új Diaetetica. V. 31. o.
110. Uo. V. 31. o.

ZUSAMMENFASSUNG

Der im J. 1773 verfasste schriftliche Aufsatz „De aquis Rhadnensibus“ von *István Mátyus* ist in der Dissertations-Sammlung einer Bolyai-Telekischen Dokumentationsbibliothek zu Marosvásárhely unter der Reihennummer 24396 vorhanden. Nach mehr als anderthalb Jahrhundert, gelegentlich einer Neuordnung der Bibliothek fanden ihn im J. 1961 Dr. Elek Farczády, Margit Székely und Dr. József Spielmann vor.

Die kleine, nur auf 16 Blätter von Kleinoktav-Format geschriebene Dissertation ist unter mehreren gedruckten Arbeiten die einzige Handschrift. Zum angegebenen Teil ist ein 7 Seiten umfassender, wahrscheinlich von der selben Hand herrührender, im J. 1772 geschriebener Anhang beigefügt.

Das die Handschrift enthaltende Kolligatum stammt aus der persönlichen Bibliothek des *István Mátyus*. Auf dessen Rücken kam (wahrscheinlich noch zur Zeit des ursprünglichen Inhabers) folgende gedruckte Inschrift: „I. N. Crantz: De aquis min.“ Die Dissertationen beschäftigen sich mit Fragen der Analyse von Mineralwässern und kamen aus der Schule des Wiener Professors *J. H. Crantz* hervor.

Der Reihenfolge nach erster Aufsatz ist die Promotionsdissertation des *Franz Josef Staehling*, eines Pressburger Arztes, die an der Wiener Universität im J. 1772 verteidigt wurde: „Diss. inaug. chemico-medica, sistens methodum generalem explorandi aquas medicatas.“ Die bemerkenswerte Dissertation macht uns mit den analytischen Verfahren der zeitgenössischen Autoren und mit den nötigen Reagenten bekannt. Die Dissertation wurde von *Crantz* an *Mátyus* abgesandt um als Leitfaden zur dessen Mineralwässer analysierenden Tätigkeit zu dienen. Jener Anhang zum Aufsatz „De aquis Rhadnensibus“ (Vom Radnaer Mineralwasser), der hier nicht publiziert wird, ist in der Wirklichkeit ein Auszug vom Werke *Staehlings*.

Für uns ist die vierte Dissertation die wertvollste. Es ist die Dissertation des *Lucas Wagner*, eines Kronstädter Arztes über die siebenbürgischen Mineralwässer: „Diss. inaug. med. chemica De Aquis medicatis Magni Principatus Transylvaniae“. Diese 95 Seiten umfassende Abhandlung wurde unter der persönlichen Aufsicht von *Crantz* verfasst, sie berichtet auch über mehrere gemeinsam vorgenommene Untersuchungen. *L. Wagner* machte sich beim Beschreiben der 19 Mineralwasserquellen auch die Wasseranalysen des *I. Mátyus* nutzbar, so

dass die Handschrift „De aquis Rhadnensibus“ des Arztes von Marosvásárhely nichts anderes ist, als eine Ergänzung der Angaben der Wagner'schen Abhandlung, eine Richtigstellung seiner eigenen, früheren Angaben. Darum figuriert die Handschrift von Mátyus unmittelbar nach dem Wagner'schen Aufsatz.

Die bisher unbekannte Handschrift von Mátyus ist aus mehreren Gesichtspunkten bemerkenswert. Sie ist eine interessante Angabe zur Biographie des gebildeten Vásárhelyer Arztes und fügt sich organisch ins Material, das einer von uns (*J. Spielmann*) durch eigene Archivforschung erschloss.

Beiträge zur Bio- und Ergographie des István Mátyus.

Die Handschrift „De aquis Rhadnensibus“ richtet Mátyus an Crantz. Er betont darin, dass er „seit Menschengedächtnis“ der erste Arzt in der Umgebung von Vásárhely gewesen sei.

Marosvásárhely ist am Ende des XVIII. Jahrhunderts, obschon hinsichtlich seiner Einwohnerzahl die siebente Stadt von Siebenbürgen, halbwegs noch ein Marktflecken. Ihr geistiger Rang ist jedoch vornehm. Im Reformierten Kolleg wird seit 1769—70 Hochschulunterricht erteilt. Die „Gesellschaft für Sprachpflege“ gegründet auf Initiative von *György Aranka* ist eine wissenschaftliche Körperschaft, die zur Erneuerung der nationalen Kultur im bürgerlichen Geiste drängt.

Die Ursache, dass die Stadt bis in die Mitte des Jahrhunderts nicht einen einzigen Arzt hat, ist die allgemeine gesellschaftliche Rückständigkeit bedingt durch die feudalen Verhältnisse. Auch das Gubernium dringt erst ab 1752 und besonders nach 1770 auf Besetzung der Stellungen des Physicus in den Széklerstühlen.

Die Feststellung des István Mátyus über seine eigene Priorität im Maros-szék bezieht sich nicht auf die ortsässigen Adelsfamilien. Die Fronbauer der Dörfer, die Angehörigen der Zünfte, die sich formende Bürgerschaft hatten aber wirklich keinen Arzt gehabt.

So geschah es, dass der im J. 1725 zu Kibéd geborener István Mátyus, der einstige Zögling des Kollegs der erste Arzt von Marosvásárhely wurde. Aus einem am 26. März 1754 ausgestellten und aus dem Archiv des Marosvásárhelyer Kollegs stammenden Testimonium geht hervor, dass Mátyus nach Beendigung seiner Studien eine Wettprüfung bestanden hat und somit für sich das Recht erwarb mit Stipendium auf eine ausländische ärztliche Fakultät abzureisen.

Aus den Archivangaben geht hervor, dass ihn während seiner Studien die Familie Teleki, der Széklerstuhl Maros, das Vásárhelyer Kolleg aber auch Gr. Gábor Bethlen unterstützten. In Utrecht genoss er drei Jahre hindurch (1754—56) die Hilfeleistung der Van Frankendaal-Stiftung.

Sein Ärztediplom erwirbt er im J. 1756 zu Utrecht, aber er hielt sich noch zwecks Weiterbildung fast ein Jahr hindurch in Göttingen, Marburg und Wien auf. In Wien besteht er auch eine Prüfung.

Von den Studien heimgekehrt lässt sich Mátyus im J. 1757 in Vásárhely nieder und erlangt noch im selben Jahre die Ernennung zum Physicus des Székler Stuhlbezirkes. Als Pionier hat Mátyus zahlreiche Hindernisse zu bekämpfen. Schreibt er ja selbst zu Crantz, dass als er sich niederliess, die meisten

Menschen kein Vertrauen zum Arzte hatten und zuerst galt es sie aus den Händen der wandernden Kurfuscher und der Quacksalberinnen zu reissen. Darum — schreibt er weiters — des eigenen Lebensunterhaltes kaum bedacht, hat er fast alle unentgeltlich behandelt.

Seine Situation wurde auch dadurch erschwert, dass sein Gehalt nur jährlich 80 rheinische Gulden beträgt, eine Summe also, die der Besoldung eines Chirurgen entspricht (und dazu noch 20 Gulden Quartiergeld).

Mátyus dehnt seine Beschreibung der gesundheitlichen Rückständigkeit in seinem grundlegenden Werke auf das ganze Siebenbürgen aus. Auch das Abfassen des Werkes über Alte und Neue Diätetik motiviert er damit, dass dieses an der vorbeugenden Auffassung fussende Werk die Menschen von den überflüssigen, teuren Arzneimitteln und den unwissenden Barbieren befreien wird.

István Mátyus bekleidet sein im J. 1757 übernommenes Amt des Physikus' 44 Jahre lang, bis zum 18. November 1800. Da enthob ihn das Gubernium seines Amtes. Aber der Székler Stuhlbezirk betraut bereits im J. 1790 den Matthäus Mátyus, er solle seinem alternden Bruder in der Ärztepraxis behilflich sein. Der Széklerstuhl verspricht ihm dafür, dass er die Stellung des Komitatsphysikus' nach dem Tode seines älteren Bruders erhalten wird. Man ernennt ihn jedoch zum solchen bereits im 1880, also zwei Jahren vor dem Tode István Mátyus'. Matthäus Mátyus wurde in Marosvásárhely im J. 1790 ortsansässig. Er erwarb sein Ärztediplom am 28. Juli 1789 in Wien.

Der Stadtmagistrat meldet sowohl im 1771, wie auch im 1774 in seinem Rechenschaftsbericht an das Gubernium, dass im Marosvásárhely nur ein einziger Arzt lebe, István Mátyus. Gegen diese Feststellung spricht aber die Tatsache, dass wir im Protokoll des städtischen Magistrats im Zeitraum zwischen 1771 und 1778 häufig auf den Namen von *Gábor Zágoni*, einem Ärztedoktor und Vásárhelyer Bürger, treffen. *Zoltán Szőkefalvi-Nagy* hat ausgeforscht, dass Gábor Zágoni sein Diplom im J. 1764 zu Utrecht erwarb und noch im selben Jahre in einem Majestätsgesuch um Ernennung seitens des Guberniums in Siebenbürgen ansuchte. Aber weder diesem, noch dem im J. 1766 wiederholten Gesuch wurde ein Erfolg beschieden, wahrscheinlich wegen ein ungünstiges Votum des Kanzlers Samuel Brukenthals. Laut Angaben von *J. Fodor* lebte er in den Jahren 1779—81 in Vásárhely und war Hausarzt der Familie Teleki. *Weszprémi* deutet im 1787, im Jahre des Todes von Zágoni an, dass er im ärztlichen Dienst des *Zsigmond Torotzkai* stehe.

Unsere Archivforschungen beweisen, dass Gábor Zágoni sich als Bürger von Vásárhely betrachtete. Er übte seit 1770 auch seine ärztliche Praxis grösstenteils in Marosvásárhely und im Székler Stuhl Maros aus.

Auch der Doktor *Antal Kováts* ist ein Zeitgenosse von Mátyus. Er erwarb sich das Diplom im J. 1782 in Wien. Wir wissen nicht, wann er sich in Vásárhely niederliess, obschon unsere Archivforschungen ergaben, dass Antal Kováts zwischen 1787—1790 das Amt eines „städtischen Physikus“ in Marosvásárhely innehatte. Im Mai 1790 — da er auch ein anderes öffentliches Amt bekleidete, wurde er des vorigen Amtes enthoben. Kováts lebte auch weiterhin in Marosvásárhely. Seine zweite amtliche Ärzteernennung geschah erst im J. 1824.

Wie wir sahen, begibt sich Matthäus Mátyus im J. 1790 nach Marosvásárhely. In den ersten Jahren des neuen Jahrhunderts lässt sich dort *József Szozyori* nieder, der später da selbst ein Krankenhaus gründete.

Unseres Bild über die Ärzte von Marosvásárhely, das ein Halbjahrhundert umfasst, ist ärmlich. Im Mangel von Ärzten fällt die Betreuung der Kranken den Chirurgen zu. Die Vorschriften der hiesigen Chirurgenzunft wurden schon im J. 1591 von *Zsigmond Báthory* gutgeheissen. Die Zunft wirkte seitdem ohne Unterbrechung. Die allgemeine ärztliche Vorbereitung der Chirurgen war vom sehr niedrigen Niveau. Mátyus nannte sie mit Recht als „unwissende“. Auch die Eingabe des Magistrats vom J. 1771 an das Gubernium erwähnt die 6 Chirurgen und die 6 Hebammen als solche „von mittelmässiger Vorbereitung“.

Der grösste Teil der Chirurgen und Hebammen sind Empiriker. Trotz den nach dem J. 1770 häufig wiederholten Mahnungen des Gesundheitskomitees des Guberniums meldet sich aus der Reihe der Chirurgen nur *Ferenc Sóos* im J. 1775 in Hermannstadt zur Prüfung. Derzeit ist nur ein einziger geprüfter Chirurg tätig, *József Galambos*. Gleichzeitig geht aus den städtischen Protokollen hervor, dass selbst der Magistrat zur Behebung der gesundheitlichen Rückständigkeit nur sehr geringe Anstrengungen unternommen hat. Der sich im Vásárhely niederlassende *István Mátyus* musste nicht nur das Misstrauen der Menschen, sondern auch die Gleichgültigkeit der Behörden überwinden. Der Magistrat drängte beim Komitatsphysikus vor allem auf einen energischen Kampf gegen die Viehseuche, für die Gesundheit der Menschen haben sie wenig Verständnis.

Charakteristisch für die Selbstlosigkeit und Dienstergebenheit von *István Mátyus* ist der Umstand, dass er eine lange Zeit hindurch nebst seiner Stellung als amtlicher Physikus des Székler Stuhlbezirkes auch noch die Tätigkeit eines amtlichen Städtarztes ausübte — ohne Entgeltung.

Seine eigene niedrige Belohnung versuchte Mátyus ergänzen, indem er sich im Kolleg, seiner gewesenen Schule um die Stelle eines Professors für klassische Philologie bewarb, letztere aber nicht erhielt.

Da ihm die Professorenstelle entging, nahm er im J. 1766 die Stelle eines Assesoren, Beisitzers beim Gerichtshof in Marosszék an. Aber er hatte um die Erhaltung seiner Doppelstelle stets zu kämpfen. Das siebenbürgische Gubernium forderte nämlich nach dem J. 1770, gleichzeitig mit der Neuordnung der ärztlichen Besoldungen, dass die Ärzte keine andere amtliche Stellung annehmen. Auf Antrag des Vásárhelyer Magistrats willigte das Gubernium im J. 1774 provisorisch in die Doppelbeschäftigung Mátyus' ein. Im J. 1776 verbietet aber eine neue Verordnung des Guberniums schon kategorisch den amtlichen Ärzten die Annahme von anderen öffentlichen Ämtern und ruft im Jänner 1777 Mátyus endgültig auf, zwischen seiner Stellung eines Beisitzers der Gerichtstafel und eines Physikus' wählen zu wollen. Mátyus wählt die letztere mit einem jährlichen Gehalt von 400 rh. Gulden. Seinem Gesuche, er möchte die Stellung des Beisitzers der Gerichtstafel unentgeltlich beibehalten, wurde trotz günstiger Begutachtung seitens des Guberniums durch den kaiserlichen Beschluss nicht stattgegeben. Somit erlosch sein Assesorenauftrag mit 24. Feber 1777.

Eine neue Wendung in dieser Frage brachte das Jahr 1784. Der alte Mátyus ist schon nicht imstande die Dienstreisen in die Umgebung vorzunehmen und sein Gehalt sinkt in diesem Falle laut gültigen Verordnungen auf die Hälfte. „In der drohenden Not“ wendet er sich mit neuerlichem Gesuch an das Gubernium. Er zählt darin seine jahrzehntelange Verdienste, seine Hingabe auf, ruft in Erinnerung, dass er am Anfang seines Laufbannes lange Jahre hindurch sozusagen unentgeltlich die Stellung des Physicus' versah. Er lässt aufleben seine Tätigkeit während der Pestenseuche in Kakas, wofür er im März 1771 seitens des gesundheitlichen Ausschusses des Guberniums und des Wiener Kaiserlichen Hygienischen Ausschusses einen besonderen Lob erhalten hat.

Der hohe Beschluss in der Sache des Gesuches von Mátyus ist uns unbekannt. Es blieb uns nur das Konzept der befürwortenden Eingabe des Guberniums. Wahrscheinlich erhielt István Mátyus bis zur seine Versetzung in den Ruhestand, also bis 1800 seinen vollen Gehalt, und *dann erst übernimmt diese*

Funktion sein Bruder, Matthäus Mátyus.

Der Tod raff ihn zwei Jahre später, am 6. September 1802 weg.

Der erste Physicus von Marosvásárhely starb als reicher und geschätzter Mann. Maria Theresia hob ihn in die Reihe der Adelligen Siebenbürgens (1765). Testamentarisch errichtete er eine Stiftung von 12 000 ung. Gulden zwecks Unterstützung alter Lehrer und Priester, sowie der Armen. Auch im Kolleg von Vásárhely stiftete er Stipendien für 4 begabte Jungen. Seine aus 1326 Bänden bestehende Bibliothek hinterliess er ebenfalls dem Kolleg in Vásárhely, ebenso wie seine 23 Zenter schwere, 65 Funt Buchstaben ausmachende Druckerei. Laut dem testamentarisch vorbehaltenen Vorkaufsrecht kaufte sein Haus um 49 068 rhein. Gulden das Vásárhelyer Kolleg. Vom diesen Betrag bekamen seine „Successoren“.

Er stellte sein ganzes Leben in Dienst der Öffentlichkeit. Seine weise Bücher zählen zu den vortrefflichsten Werken der siebenbürgischen Aufklärung. Er schrieb ungarisch die erste umfassende „Historia naturalis“.

Laut einiger Angaben hat ihn die Regensburger Botanische Gesellschaft zu seinem Mitglied erwählt. Er nahm aktiv an allen fortschrittlichen Kulturbewegungen seiner Epoche teil. Lebenslang war er Mitglied und Unterstützer der Gesellschaft für Sprachpflege, die der Initiative des György Aranka entstanden ist, eifrig unterstützte er Sámuel Teleki, der bemüht war eine Bibliothek zu gründen. Ja seine Unterstützung geniessten auch die Künstler (Márton Boér, Paul Seblauer) Siebenbürgens.

Mátyus war nicht nur einer der wissenschaftlich gebildetsten Männer der siebenbürgischen Gesellschaft seiner Zeit, sondern gleichzeitig einer jener Intellektuellen die dem Gemeinwohl und der Entwicklung am meisten dienten.

Die chemische und mineralwasseranalyisierende Tätigkeit von István Mátyus.

Den vielseitigen Beitrag István Mátyus' zur Entwicklung der Medizin, der Hygienologie, der Botanik, der Körperkultur besprechen zahlreiche wissenschaftsgeschichtliche Arbeiten. Die Historiker der Chemie wurden bisher auf sein Wirken nicht aufmerksam, obzwar eben er der erste war, der sich im Sieben-

bürgen mit den Verbreitung dieser Wissenschaft befasste. (Diaetetica, Klausenburg, 1762—66. I—II. Band; Ó és Új Diaetetica, Pressburg, 1787—1793, I—VI. Bd.)

Mátyus lebte in der Epoche der Entwicklung der pneumatischen Chemie. Seine Tätigkeit beschränkte sich auf die Feststellung der Zusammensetzung von Mineralwässern und auf die Popularisierung der chemischen Kenntnisse in seiner Muttersprache.

a) DIE MINERALWASSERUNTERSUCHUNGEN ISTVÁN MÁTYUS'

Das Interesse um die Heilbäder und Quellen tritt in Europa schon am Ende des XVI. Jahrhunderts wieder in Vorschein (*Paracelsus*). In Siebenbürgen verfasste der Arzt *Sámuel Köleséri* Werke von ähnlichen Gegenstand in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts.

Die Forschungen *Fr. Hoffmanns*, *F. Stahls* und *Boerhaves* geben der Balneologie einen neuen Auftrieb. Die bereits erwähnte balneologische Schule von *I. H. Crantz* entwickelt sich in der Hauptstadt Österreichs im XVIII. Jahrhundert.

Eine Verordnung der Statthalterei in Ungarn von 1763 verpflichtet die Amtsärzte der Komitaten und der Städte zur schriftlichen Zusammenfassung, chemischer Analyse aller im ihren Gebiet vorkommenden Wässer und zur Feststellung der Heilwirkung derselben. Im Siebenbürgen ging vom Gubernium ein ähnlicher Erlass nur einige Jahre später, im 1773 heraus. Auf Antrag des Hauptarztes *Ádám Chenot* verordnete man nicht die chemische Analyse der Wässer, sondern nur deren schriftliche Aufzählung.

István Mátyus nahm schon vor dem Erscheinen des Erlasses Mineralwasser-Analysen vor. Er berichtet von diesen im II. Band seiner im 1766 erschienenen *Diaetetica* (9 siebenbürgische Mineralwässer).

Lucas Wagner zählt in seiner bereits zitierten Dissertation die Namen mehrerer siebenbürgischen Ärzte auf, die vor ihm eine Mineralwasser-Analyse verrichteten. Ihre Namen erwähnt auch *I. H. Crantz* in seiner Monographie über die Mineralwässer der Österreichischen Monarchie. Aus beiden Werken geht hervor, dass István Mátyus unter den siebenbürgischen Forschern am meisten arbeitete. Sein Namen figurirt im Zusammenhang mit Mineralwässern von 19 Ortschaften. Deren Mehrzahl ist im II. Bande der *Diaetetica* noch nicht zu finden, er unternahm also seine Untersuchungen wahrscheinlich nach 1766, als die Chenotsche Verordnung erschien, oder unmittelbar vorher.

Aus den Protokollen des Marosvásárhelyer Magistrats vom J. 1773 ergibt sich, dass Mátyus von seinen Untersuchungen auch dem Gubernium Bericht erstattete. Letztere liess er durch seinen Freund, den Wiener Mediker *László Bruz* an Crantz überstellen. So geraten sie in die Monographie von *Wagner*.

Das Werk „*De aquis Rhadnensibus*“ verfasste er im 1773, als er nämlich zum ersten Male die Radnaer Quellen aufsuchte. Infolge des schlechten Wetters, mangels geeigneter Ausrüstung sind aber seine Untersuchungen nicht besonders zeitgemäss. Er beschränkte sich grösstenteils auf Beobachtungen mittels der Sinnesorgane, chemische Analysen nahm er nur mit wenigen Reagenten vor.

Die Handschrift hat in erster Linie die Untersuchung der Radnaer Quellen und dann noch die Ergänzung einiger älteren Untersuchungen zum Inhalt, jener Angaben, die im Buche von Wagner publiziert worden, laut eigener oder fremder Beobachtungen.

Allen Anschein nach ist diese schriftliche Arbeit von Mátyus in die Hände Crantz' gelangt, aber die hier mitgeteilten Angaben sind in die Monographie des Wiener Gelehrten nicht hineingeraten. Sicherlich nahm er sich nicht die Mühe um die nachträglich angekommenen Angaben in sein Werk einzuarbeiten.

Jener Teil der Crantz'schen Monographie, der über Siebenbürgen handelt (Seiten 202 bis 232), ist im Grunde genommen nichts anderes, als eine deutsche Übersetzung des unter dem Namen von Wagner publizierten lateinischen Textes. Er berichtet nicht über eine einzige neuere, eigene Untersuchung nach dem Erscheinen des letzteren.

Die Alte und Neue Diaetetica ist das letzte Dokument der wasseranalysierenden Tätigkeit von István Mátyus. In diesem Werke finden wir die Angaben seiner, wahrscheinlich im J. 1772 vorgenommenen und auch im Wagnerschen Werke vorhandenen Untersuchungen vor, sowie auch jene seiner Radnaer Tätigkeit vom J. 1773, insgesamt mehr als 50 Heilwässer aufzählend.

Auf seine mineralwasser-analyisierende Tätigkeit historisch genau eingehend können wir feststellen, dass er in der Diaetetica vom 1776 die Mineralwässer anhand ihrer chemischen Zusammensetzung in Gruppen einteilt (er schreibt da über alkalische, eisenhaltige, salz-, bittersalz- und schwefelhaltige Wässer). Er macht uns aufmerksam, dass man die in den Wässern vorkommenden Elemente aufweisen muss um deren Heilwirkung kennenzulernen. Weiter bespricht er die Bestimmung des spezifischen Gewichtes mittels physischer Methoden, bemerkt, dass das spezifische Gewicht der Quellenwässer sich nach dem Schöpfen ändert, da das Kohlendioxyd aus ihnen entweicht. Für die Bestimmung des spezifischen Gewichtes der dünneren Mineralwässer empfiehlt er das Verfahren mit Fliesspapier.

Den alkalischen Charakter der Wässer führte er auf das Vorhandensein von Kohlendioxyd zurück, auch ihre Wirkung deutete er mit dessen Menge.

Unter den chemischen Verfahren bespricht er nur die leicht unternehmbareren. Im Falle von Wasser mit Gehalt von Soda und Kalkerde wird der violette Dekokt-Indikator vom Wasser ergrünt, eisenhaltige Wässer färben das violette Dekokt rot, mit Schwefelsäure brausen sie leicht, vom Gallpulver erschwärzen sie, usw. Auf Grund alldessen bestimmte er die Zusammensetzung der siebenbürgischen Mineralwässer.

Man merkt seine scharfe Beobachtungsfähigkeit aus seiner Feststellung, dass er die von Kohlensäure verursachte Saurigkeit von der tatsächlichen Saurigkeit unterschied. Das war im Grunde genommen die Erkenntnis des Unterscheidens zwischen starken und schwachen Säuren, das später die Chemie des XIX. Jahrhunderts formuliert hat.

Er schlug vor den nach Verdunstung des Mineralwassers verbleibenden trockenen Rest durch Degustation zu prüfen. Er hat auch die Methoden beschrieben, wie man den trockenen Rest mit Reagenten prüfen kann. Aus der

Diaetetica ist es nicht festzustellen, ob er selbst quantitative Feststellungen verrichtet hat.

Über die Methoden Mátyus' anlässlich seiner im J. 1772 unternommenen Mineralwasseranalysen können wir uns nur von den Monographien Wagners und Crantz' ein Bild machen. Auch da verwendet er die Verdunstung des Wassers, die Bestimmung durch violettes Dekokt, die Probe mit Hilfe von Gallpulver, die Bestimmung durch Salmiakgeist, weiter unternimmt er Prüfungen mittels Schwefelsäure, ausgebrannter Eierschale und Krebsauge, usw. Diese Chemikalien galten jedoch schon damals zu wenig für die Ausführung einer genauen Wasseranalyse. Darum bemerkt Crantz in seinem Buch nach der Beschreibungen von Mátyus fast überall, dass es eine genauere und präzisere chemische Analyse nottut.

Wir erwähnten bereits, dass er auch im Falle der Radnaer Mineralquellen nur über wenige Reagenten verfügte. Da prüfte er zunächst mit Schwefelsäure, er beobachtete, ob sich das Wasser klärte, ob sich Blasen im Wasser zeigten. Danach prüfte er mit Lauge und Salmiakgeist, ob sich das Wasser trübe und ob die sich bildende Trübung auf Einwirkung von Schwefelsäure wieder verschwinde? Mit Veilchensaft als Indikator prüfte er den säurigen oder alkalischen Charakter des Wassers. Im Falle des Mineralwassers bei Szentgyörgy verwendete er auch in Salpetersäure gelöstes Quecksilber (Quecksilber (I) Nitrat). Dies ist auch deswegen merkwürdig, weil seine siebenbürgischen und ungarischen Zeitgenossen im solchen Falle mit dieser Chemikalie nicht arbeiteten. Er hatte kein Berlinerblau (richtiger: Blutlaugensalz) zur Disposition um das Vorhandensein von Eisen nachzuweisen. Darum konnte er den Eisengehalt der Mineralwässer nicht bestimmen und übersandte er Crantz den trockenen Rest der verdunsteten Wässer zwecks weiterer Untersuchungen.

Von der Reihe seiner analytischen Beobachtungen, die in seinem handschriftlichen Werke figurieren, ist es überaus merkwürdig, dass er die Verdunstung der aus Zovány geholten Wasserprobe versuchte. Er trachtete den trockenen Rest im von innenher glasierten irdenen Geschirr durch langsame Verdunstung zu gewinnen. Der Alaunehalt des Wassers setzte sich jedoch auch an die äussere Fläche hinaus. Er bekam aus einer Wassermenge von 10 Unzen und 2 Loten 37 Granum trockenen Restes, hauptsächlich Alaune. Das ist die einzige Angabe darüber, dass Mátyus während einer Wasseranalyse auch quantitative Untersuchungen unternahm.

Unsere letzte Angabe über die Heilwasseranalysen Mátyus' ist der V. Band seiner Alten und Neuen Diaetetica. Die Gruppierung der mehr als 50 siebenbürgischen Mineralwässer ist da viel zeitgemässer, als in seiner Diaetetica: er unterscheidet 1. schwefelige, 2. alkalische, 3. eisen- und 4. salzhaltige Quellen.

Er leitet die Mineralwässer aus den Süswässern her. Diese lösen während ihres unterirdischen Weges die Erze und besonders das Eisen auf. Aber es sind in ihnen Kochsalz, Salpeter, Alkali usw. aufzufinden. Er vertrat die damalige wissenschaftliche Auffassung indem er betonte, dass in den Mineralwässern ausser dem Eisen kein metallisches Element vorhanden sei.

Die Ironie des Schicksals wollte es, dass er das Vorhandensein von Schwer-

metallen eben in jenen Radnaer Quellen in Abrede stellte, in denen in nicht einmal zwei Jahrzehnten Nyulas Mangan entdeckte. Nyulas ist jedoch in dieser Entdeckung nur der grosse Bergman vorausgegangen.

In seinen Untersuchungen beschrieb er hinsichtlich der Zusammensetzung der Mineralwässer etwa 12 verschiedene Stoffe: 1. Magnesiumcarbonat, 2. Natrium-hydrogencarbonat, 3. Eisen, 4. grünfarbiges Eisenvitriol, 5. ein Salz, das dem englischen Bittersalz ähnelt, 6. Magnesiumsulfid, 7. Magnesium-Nitrit, 8. Kochsalz, 9. Salpeter, 10. Kupfer, 11. Kohlendioxyd, 12. Schwefelwasserstoff.

Die Reagenten, die in der Alten und Neuen Diaetetica zur Verwendung gelangen, sind ähnlich den vorher erwähnten. Als organische Reagenten benützte er Farbenindikatoren botanischer Herkunft: violettes Julep und Curcuma. Überdies organische Säuren und saure Obstsaften, in manchen Fällen Milch zur Identifizierung des Eisens, Pulver von Gallapfel.

Die Reagenten Mátyus' waren wohl schon in seiner Zeit veraltet gewesen. Seine Mineralwässer analysierende Tätigkeit liess seit der 70-er Jahren nach. Wahrscheinlich hing das mit seiner wachsenden ärztlichen Beschäftigung zusammen und einigermassen auch mit den zunehmenden Jahren.

Es reicht Mátyus zur Ehre, dass er Crantz selbst aufmerksam machte auf die Mängel seiner wasseranalysierenden Tätigkeit und dass er auf eine vom Staat geförderte, genauere Untersuchung aller Mineralwässer Siebenbürgens drängte.

Wenn wir seine am Gebiet der Mineralwasserforschung leistete Arbeit er-messen, können wir feststellen, dass diese am Anfang der 70-er Jahren des XVIII. Jahrhunderts im Siebenbürgen bahnbrechend war.

b) BESCHREIBUNG DER MINERALWÄSSER UND DER MOFETTEN DES SIEBENBÜRGISCHEN BECKENS

Wie wir bereits erwähnten, Mátyus beschreibt in seiner Alten und Neuen Diaetetica — seine früheren Untersuchungen zusammenfassend — mehr als 50 Mineralwässer. Dabei kommen auch 3 Mofetten vor.

István Mátyus beschäftigte sich viel mit den Radnaer Mineralquellen. Er beschrieb und untersuchte 6 Quellen der Radnaer Umgebung. Die 2 eisenhaltigen Quellen in Radnaborberek werden von ihm für eines der ausgezeichnetesten Mineralwässer des siebenbürgischen Beckens gehalten, was ihr Geschmack betrifft. Er beschreibt das Mineralwasser von Ginyisor, welches später Ferenc Nyulas asuführlich untersucht, sowie jene Mineralwässer von geringerer Bedeutung, die am Rand des zu den Borvölgyer Quellen führenden Weges, in der Stadt Óradna liegen. Er bemerkt, dass letztere von den in der Umgebung sich aufhaltenden Badegästen im allgemeinen nicht benutzt werden.

Grosse Aufmerksamkeit wendet er der Analyse jener Mineralquelle, die später von Nyulas als „Dombháti“ („Hügelrücken-Quelle“) bezeichnet wird. Überaus lobt er deren Heileigenschaften und er bringt sie mit ihrer Purgativkraft in

Zusammenhang. Das Heilwirken schreibt er dem im Wasser in grosser Menge vorkommenden Kalk zu. Bemerkenswert ist seine Feststellung, dass der Dombhäter Mineralwasserschlämme für die Heilung von Wunden sehr wirksam sei. Diese Eigenschaft wird auch von Nyulas anerkannt. Im Lichte unserer heutigen Erkenntnisse hängt das wahrscheinlich mit den radioaktiven, bakteriziden Eigenschaften dieses Mineralwasserschlämmes zusammen.

Die Quelle von Szentgyörgy ist das letzte in der Reihe der Radnaer Mineralwässer, die er analysiert. Er fand ihren Salzgehalt höher als jenen der Dombhäter Quelle, den Gehalt von Schwefelwasserstoff niedriger, ihren Geschmack weniger angenehm. In Mátyus' Zeiten wurde die Szentgyörgyer Quelle kaum für Heilzwecke benutzt. Umso bemerkenswerter ist seine Behauptung und sein Urteil, dass das Szentgyörgyer Mineralwasser hinsichtlich seiner Wirkung unmittelbar nach dem Dombhäter Wasser folgt. Heutzutage ist nämlich das Szentgyörgyer Wasser ein sehr bedeutendes Heilwasser der Rumänischen Sozialistischen Republik. Sein hoher radioaktiver Gehalt macht es besonders wertvoll.

Mátyus erwähnt und beschreibt die Mineralwässer der heutigen Bezirke Gyergyó, Csík, Kézdi, Sepsiszentgyörgy, Udvarhely und der Provinz Hunyad.

In der Ortschaft Zovány, bei Szilágysomlyó erwähnt er ein Mineralwasser mit Alaungehalt. Diese seine Beobachtung ist darum interessant, weil in der Rumänischen Sozialistischen Republik die alauhaltigen Mineralwässer ziemlich selten sind.

Quellen in der Alten und Neuen Diaetetica, die bisher in keiner anderen Schrift vorkommen, sind die 3 Báznaer. Die eine ist stark salzhalt, die andere bitter (es ist an ihr der unangenehme Geruch des Schwefelwasserstoffes spürbar), die dritte ist auch salzhalt und von starkem Schwefelwasserstoffgeruch. Letztere ist die ergiebigste. Ihre Oberfläche bedeckt in den Sommermonaten eine dünne Erdölschicht, zündet man sie an, brennt die gesamte Quelle mit lebendiger Flamme. Den Erdgas hat jedoch Mátyus — ebenso wie seine Zeitgenossen — noch nicht gekannt. Die Báznaer Salzwässer benutzten Mátyus' Zeitgenossen zwecks Sitzbäder im Falle von ödematosen, ulzerösen Füßen.

Mátyus erwähnt auch die Mofetten von Málnás, Torja und Árkos. Darüber schreibt ausser ihm nur noch sein Zeitgenosse, *János Fridvaldszky*. Daher müssen wir beide als die ersten Beschreiber der siebenbürgischen Mofetten betrachten.

c) DIE ROLLE MÁTYUS' IN DER VERBREITUNG VON CHEMISCHEN KENNTNISSEN

Die Werke Mátyus' — die zweierlei Ausgaben der Diaetetica — sind in der Geschichte der siebenbürgischen Naturwissenschaften, besonders in chemischer Beziehung bahnbrechend.

Einerseits lehnte er sich in der Abfassung von chemischen Begriffen an die Sprache des Volkes an, andererseits bediente er sich der Umschreibung, oder des ursprünglichen lateinischen Ausdrucks, wo er kein geeignetes ungarisches Wort vorfand.

In der Alten und Neuen *Diaetetica* kommen die meisten Begriffe mit einer doppelten Bezeichnung, lateinisch und ungarisch vor. Dies wahrscheinlich darum, damit er sowohl für den in chemischen Kenntnissen kundigen, wie auch für denen, die sie erst jetzt kennenlernen, verständlich sei.

Vom Gesichtspunkt der ungarischen naturwissenschaftlichen Popularisierung ist besonders die Alte und Neue *Diaetetica* von Bedeutung. Da wandte er sein Augenmerk der Verbreitung der chemischen Grundkenntnisse zu, er schrieb darin eine wahrhafte „Naturgeschichte“.

Mátyus, der Arzt bemühte sich in die Hände seiner Leser eine ausführliche Naturgeschichte zu geben, weil er der Meinung war, dass zur Hütung der Gesundheit die sicheren naturwissenschaftlichen Grundlagen einen grossen Beitrag leisten. Darum schreibt er — die Grenzen der *Diaetetica* überschreitend: „Ich physizierte viel, anderswo mischte ich mich in die Heilkunst“.

Mátyus fasste auch die Physik im einen, dem heutigen gegenüber viel weiteren Sinne auf, so dass er auch die Chemie in sie einschliesste. Bemerkenswert ist es, dass er nicht nur der erste war, der sich zur Abfassung der Chemie in ungarischer Sprache unterfangen hat, sondern dass er dies in einer Zeit tat, als die Chemie noch keine festen Grundlagen hatte.

Es ist wahr, dass was wir an Chemie in seinen Werken finden können, weniger ist, als all das Wissen, was die Vorfahren bis zur Zeit Mátyus' bezüglich dieser Wissenschaft angesammelt hatten. Seine chemischen Ansichten reichen auch nicht zur geklärten Auffassung der meist fortschrittlichen Chemiker der Epoche an. Man muss aber beachten, dass diese Werke nicht für Fachmänner geschrieben worden, sondern für ein Leserpublikum, das in der Chemie kaum orientiert war. Die *Diaetetica* des I. Mátyus wurde vor dem Auftreten Lavoisiers verfasst. Er schrieb auch sein zweites Werk in einer Zeit, da die Anschauungen des grossen französischen Chemikers ausser seiner Landsleuten nur ziemlich wenige teilten. Wir können uns also nicht wundern, dass Mátyus, ein Zeitgenosse Lavoisiers nicht frühzeitig den epochalen Charakter der antiphlogistischen Chemie erkannte.

Wir versuchen die Zeitgemässheit der chemischen Anschauungen von Mátyus in Beziehung von zwei ausserwählten Fragen zu prüfen.

1. *Die Wirkung der pneumatischen Chemie.* Das chemische System Lavoisiers wurde ohne Zweifel durch die Entdeckung der Verschiedenheit der Gase vorbereitet. Die Entdeckung des Kohlendioxyd (*Black*), des Wasserstoffs (*Cavendish*), des Sauerstoffs (*Scheele, Priestley*) waren bedeutsame Schritte. Die Zeitgemässheit der Anschauungen von Mátyus in der Mitte des XVIII. Jahrhunderts können wir nur an der, an die Kenntnis der Gase fassenden, sog. pneumatischen Chemie messen. Schon in der *Diaetetica* betont er, dass die Luft kein einheitlicher Stoff sei, sondern „ein aus allem möglichen bestehender, gemischter Wirbel“. Der Luft schreibt er in ihrer Wirkung auf die Gesundheit eine viel ausgezeichnetere Rolle zu, als seine Zeitgenossen. Bereits in diesem seinen, im J. 1766 erschienenen Werk spricht er vom Kohlendioxyd (obzwar er dessen Namen nicht erwähnt). Die damalige Richtung aber, die dem Kohlendioxyd eine besondere Rolle zuschrieb, konnte ihm wohlbekannt sein, da er betont,

dass die Chemiker beobachteten, dass „mit solcher Art säurigem, natürlichen Spiritus die ganze Welt, ja alle Stoffe voll seien“.

Der Einfluss der pneumatischen Chemie ist in der Alten und Neuen Diaetetica (1787) noch ausdrücklicher. Schon die Nomenklatur verrät, dass er die Artikel und Bücher seiner Zeitgenossen kannte und las. Im seinen Buch beschreibt er die bedeutendsten Gase und die Methode ihrer Herstellung. Er war der erste, der sie ungarisch zu benennen versuchte.

Die Herstellung des Kohlendioxyds kann laut ihm durch Erhitzung von Stoffen, mittels Säuren vor sich gehen, es kann aber auch inmitten von Gärung entstehen. In Übernahme von Auffassung einiger Chemiker bezeichnet er als aër fixus diejenigen Gase, die das Brennen nicht fördern, die wir heute als Kohlendioxyd, Ammoniak, Wasserstoff, Schwefelwasserstoff bezeichnen.

Für die Herstellung der Wasserstoffs gibt er zwei Verfahren an: aus Metallen mittels Säuren, sowie durch trockene Verdunstung von organischen Stoffen.

Vom Sauerstoff wusste er, dass die Kerze darin besser brennt, die Mäuse besser atmen. Unter den Methoden für die Herstellung des Sauerstoffs erwähnt er jene, die durch Hitzung des Quecksilberoxyds gescheht.

Die Rolle der Salze. Über die Rolle der Salze wurde im XVIII. Jahrhundert viel diskutiert. Aus dieser Diskussion entwickelte sich die Hypothese der Säuren und Laugen, die später im dualistischen System eines *Berzelius* die Grundlage der Chemie bildete. István Mátyus schreibt in seinen Werken mehrmals am Niveau der zeitgenössischen Wissenschaft über die Salze. Den im Wasser aufgelösten Stoffen schrieb er eine besondere Rolle zu. Seines Erachtens muss der Salz naturgemäss in jedem Wasser zugegen sein, weil ja die Erde sich mit dem Wasser nur mit Hilfe von Salzen vereinen kann.

Diese seine ziemlich nebelhafte Auffassung erklären jene seine Anschauungen, wonach der Salz im weiteren Sinne des Wortes, also die im Wasser lösliche Salze; die Laugen und die eigentliche Salze bestimmen, welche der im Wasser unlöslichen Stoffe und wann sich lösen, bzw. wann sich abscheiden.

Unseres Erachtens geht aus den obenangeführten hervor, dass István Mátyus nebst seiner hervorragenden ärztlichen Tätigkeit einer der bedeutendsten siebenbürgischen Bahnbrecher der Verbreitung der Chemie und der Mineralwasseranalyse war. Im allgemeinen kann man seine chemischen Ansichten als zeitgemäss zu betrachten, er nahm Kenntnis von den im Ausland sich abspielenden Ereignissen und war bemüht diese auch im breiten Kreise bekanntzumachen. Es ist sein hervorragendes Verdienst, dass er dieser Wissenschaft in seiner Muttersprache als erster Ausdruck verlieh und er verhalf damit zur Verbreitung der chemischen Kenntnisse in ungarischer Sprache.

LUMNICZER SÁNDOR ÉS A PESTI ORVOSI ISKOLA *

Írta: ANTALL JÓZSEF (Budapest)

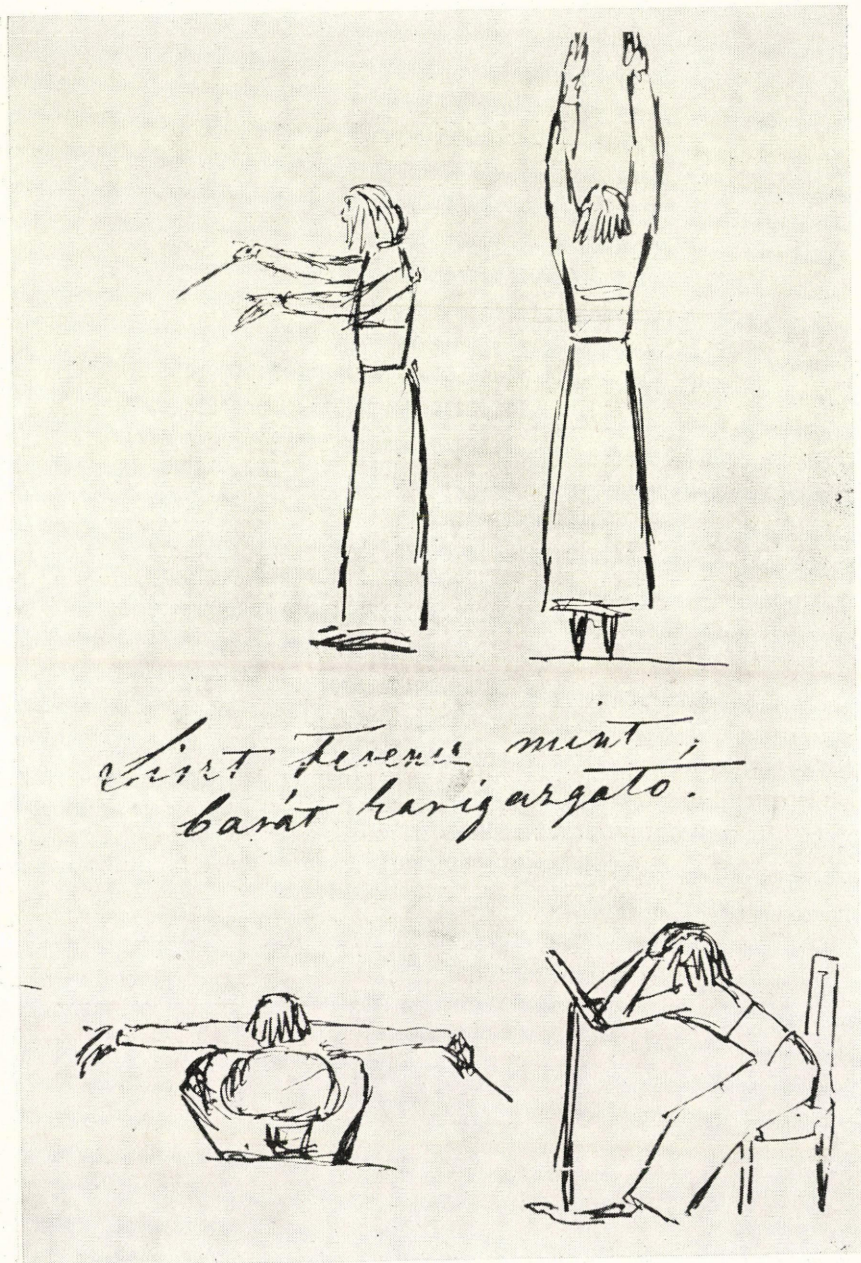
A magyar szabadságharc százhusz éves évfordulója jó alkalom arra, hogy megemlékezzünk orvos-hőseiről. Ezek közé tartozik Lumniczer Sándor, a magyar sebészet, sőt a magyar egészségügy történetének egyik kiemelkedő alakja. Életútja összeforrott a nemzeti és társadalmi átalakulás lázában égő Magyarország diadalaival és kudarcaival, csalfa reményeivel és egyezkedő kompromisszumaival. Egyike volt annak a nagy magyar orvosnemzedéknek, amelyhez Ballassa, Markusovszky, Semmelweis, Korányi Frigyes és még annyi nagy egyéniség tartozott [1]. Kortársa volt a legnagyobbaknak, részese és tevékeny munkása a tegnap modern orvostudományának, amely nélkül a ma orvostudománya legföljebb a holnapé lehetne.

EGY ORVOSDINASZTIA SZÜLETÉSE

A Sopron vármegyei Kapuváron látta meg a napvilágot 1821. március 29-én, és Budapesten hunyt el tüdővészben 1892. január 30-án Lumniczer Sándor [2]. A családi múlt, a környezet, az apák és nagyapák akaratlan befolyása könnyen teszi vonzóvá saját hivatásukat az utódok előtt. Nem válunk a hindu kasztrendszer méltatóivá, ha megidézzük a magyar orvostudomány történetének néhány „dinasztiává” terebélyesedett családját: a Stáhly-, a Lenhossék-, a Jendrassik-, a Verebély-, — tovább ne is soroljuk — és a Lumniczer-családot. Ha az öröklött tehetség, a korán kialakuló hivatástudat, az ellesett mesterfogások teszik az elődökhöz méltókká az utódokat, az csak hasznára válik a köznek. Nem így, ha a képzelt tehetség, hamis predestináció nevében, az apák és nagyapák ürügyén emelnek gátat meghígult agyvelők a feltörő tehetségeknek. Találunk erre orvosi és politikai példát egyaránt . . .

Lumniczer Sándor nagyatyja, Lumnitzer István (még így írta a nevét) Selmecebányán született 1747-ben. Nagyszombaton végezte orvosi tanulmányait, ahol 1777-ben orvosdoktorrá avatták. Előtte csak öt évfolyam hagyta el az orvosi kart (egy-egy felavatott évfolyam létszáma 1772—1776 között: 3, 4, 5, 2, 12 fő) [3],

* A szerző Lumniczer-dolgozatának kivonata megjelent a Természettudományi Közlöny 1967/1. számában.

1. ábra

utána (1777) pedig Budára, majd Pestre (1784) helyezte az uralkodó az egyetemet. Disszertációja „De rerum naturalium adfinitatibus” címen Pozsonyban jelent meg 1777-ben. Kora tudományos szakirodalmi alapján világított rá a természettudományok összefüggéseire, kapcsolatokra az orvostudománnyal. Később Pozsony város főorvosa lett, és botanikusként is jó nevet szerzett magának „Flora Posoniensis” című művével, amely Lipcsében jelent meg 1791-ben. Kiütéses tífuszjárvány ragadta el 1806. január 11-én [4].

Lumnitzer István fia, József (1783—1868) örökölte atyja vonzalmát a természet iránt, de nem orvos, hanem mezőgazdasági szakember, a reformkor egyik jelentős gazdasági előharcosa lett. Tanulmányai befejezése után az Esterházyak kismartoni uradalmába került. Külföldi útjairól visszatérve (1820) a kapuvári Esterházy-uradalom tisztartója, majd Eszterháza, Kőszeg volt a család következő lakóhelye. Batthyány Kázmér 1837-ben Kisbérre hívta a kiváló gazda hírében álló jószágkormányzót, aki azonban nemsokára Pestre költözött családjával. Itt is megtalálta helyét, gazdasági tanácsadója lett a Nákó, az Esterházy, a Szvetics, az Eltz grófi családoknak, egyik alapítója az Országos Gazdasági Egyesületnek. Szaktudása mellett nagy érdeklődést tanúsított az irodalom és a művészetek iránt. Zenei estjein részt vett Liszt apja, de maga a kis Liszt Ferenc is. A barátság később is megmaradt közöttük, Lumniczer Sándor rajzban is megörökítette a zongora virtuózát (1. ábra). Lumniczer József hegedült, festett, sőt németre fordította Kölcsey, Kisfaludy, Vörösmarty legszebb költeményeit. Méltó társat talált feleségében, Schoepf Zsuzsannában, orvosi múltunk egyik legnagyobb egyéniségének, Schoepf-Merei Ágostnak a nővérében [5].

Nem ok nélkül festettünk olyan széles hátteret Lumniczer Sándor nemes alakja mögé, hiszen e nélkül nehéz lenne megérteni sokoldalú érdeklődését, nagy műveltségét, kiegyensúlyozott emberi magatartását. Ebből a környezetből, ezekből a hagyományokból táplálkozott a Lumniczer-orvospálya, amelyhez mérnök-öccsének fia, Lumniczer József, az ugyancsak híres sebész, s annak fia Lumniczer Sándor, kiváló sebészorvos, agyaglamblövő olimpiai és világbajnok is tartozott.

Lumniczer Sándor életrajzához visszatérve, említsük meg, hogy elemi és alsó gimnáziumi tanulmányait magánúton folytatta Kőszegen. A gimnázium felső osztályait a soproni és a pozsonyi liceumban, orvosi tanulmányait részben Pesten (I—IV.), részben pedig Bécsben (V.) végezte. 1844-ben avatták orvos- és sebészdoktorrá a pesti egyetemen, egyszerre a nála hat évvel idősebb Markusovszky Lajossal, aki versenytársa és barátja maradt egész életében. Ugyanebben az esztendőben, de Bécsben nyerte el oklevelét Semmelweis Ignác is. Lumniczer is ott szerezte meg 1847-ben a szülésmesteri oklevelet [6].

A PÁLYA KEZDETÉN

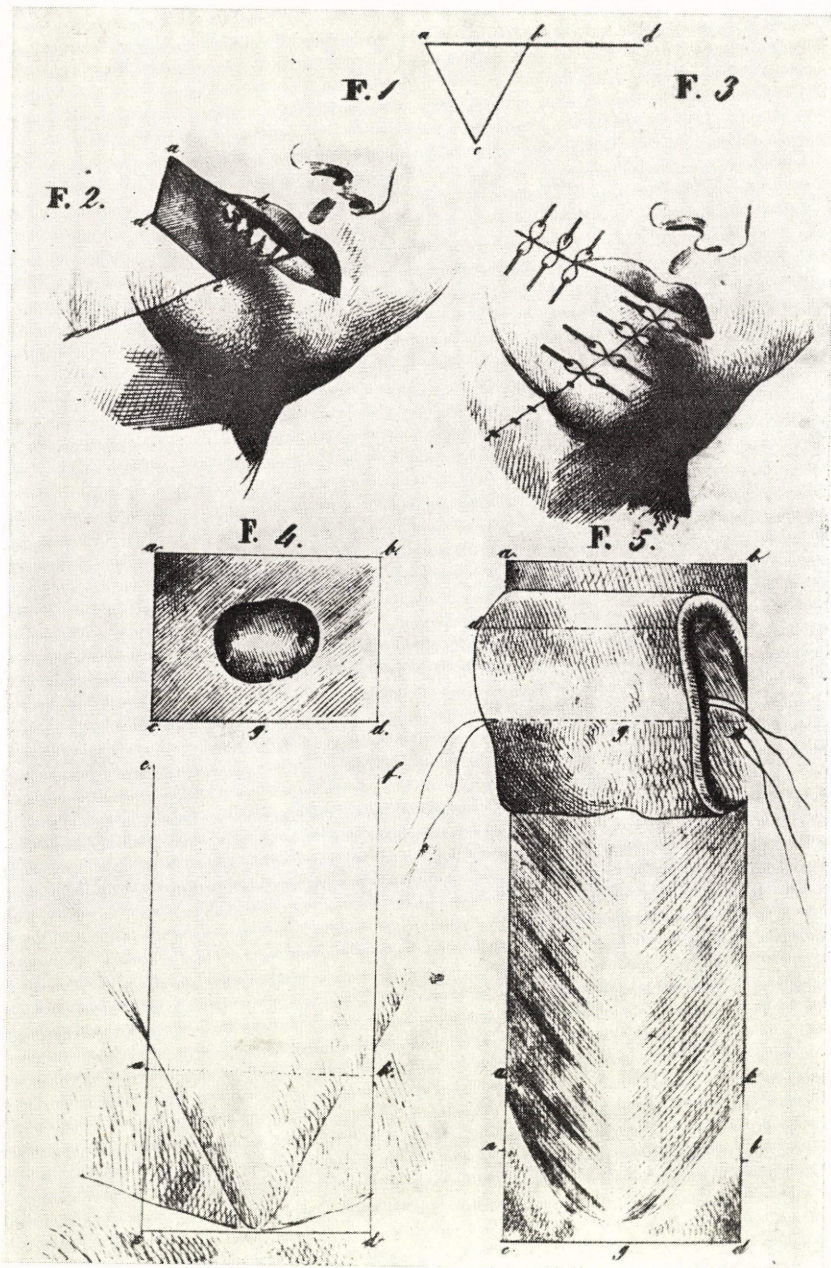
Orvosi, szakirodalmi munkásságának kezdete tulajdonképpen még összefügg tanulmányaival. A kor szokásaihoz híven, ami azonban inkább csak a tehetségeket illeti meg, „tisztelőbeli segéd”-ként dolgozott (1843—45) Balassa János (1814—1868) professzor mellett. Balassa tudósa és művésze volt a sebészetnek,

Európa vezető operatőrjeinek színvonalán állt. Pesti és bécsi tanulmányai után, huszonkilenc esztendőskorában nevezték ki a pesti egyetem sebész-professzorává. Nemezszer hívták külföldre tanárnak, célja azonban a magyar orvostudomány, az orvosképzés és az egészségügy európai szintre emelése volt [7]. Legközelebbi tanítványai közé tartozott Markusovszky és Lumniczer Sándor. Bécs volt a magyar orvosok Meckája, ahol kiegészíthették tanulmányaikat, megismerkedhettek a kor legmodernebb orvostudományi elméletével és gyakorlatával. Annál inkább, mivel a pesti egyetem orvosi diplomáját a Birodalom többi területén nem ismerték el egyenrangúnak a béccsel. Nem véletlen, hogy Balassától Markusovszkyig, Lumniczertől Semmelweisig sokan megjárták Bécsset, hogy gyarapítsák ismereteiket.

Ezért azonban nem kell restelkednünk, még kevésbé kell ezt tagadnunk. Restelkedni valója legfőljebb Bécsnek, a Habsburgoknak van. Megfosztották Magyarországot nemzeti önállóságától, konzerválták az elmaradottságot, és útját állták — többek között — a haladó magyar szellemi élet kibontakozásának is. Nem áll ezzel ellentétben az sem, hogy maga a birodalmi kormányzat is hozott hasznos, sőt haladó rendeleteket. A történelem parancsa még a gyarmatosító rendet is rákényszeríti a szükséges, elkerülhetetlen intézkedések meghozatalára, de ez nem azonos a független nemzetek természetes törekvésein alapuló egészséges fejlődéssel. Egy több évszázados élet-halálharcban elpusztult és lemaradt ország visszahúzó erőit támogatva, Bécs provinciális körülmények között hagyta hazánk tudományos intézeteit, oktatásügyét — de sorolhatnánk tovább a jogos vádakat. A természettudományok, a technika, általában a kísérletező, alkalmazott tudományok igen jelentős anyagi beruházásokat, megfelelő körülményeket igényelnek. De ez nem kisebbíti, hanem éppen növeli a magyar tudósoknak, orvosoknak nagyságát, akik rosszabb feltételek között, egy megújulásért küzdő közélet légkörében mégis olyan nagyot tettek, mint a XIX. század derekának nagy orvosnemdéke.

Lumniczer Sándor már doktori disszertációjával magára vonja figyelmünket: „Orvos-sebészi értekezés a képlő sebészetről”, Pesten, 1844-ben. A plasztikai sebészet alapvetése ez a magyar szakirodalomban. Visszatekint a múlt eredményeire, és összefoglalja kora kiemelkedő külföldi sebészeinek állásfoglalásait. „A képlő sebészet jelenkorunk utolsó éveiben tett roppant előmeneteleit, nem annyira a műtét ügyes kézfogatainak, hanem talán mondhatnók — egyedül a műtét élet-tani irányának köszönheti, miszerint a műtő sebész hatalmában áll az áthelyezésre szánt bőrlemez életterejét megítélni s megbírálni” [8]. Ismerteti a „képlőműtétek alapmodorai”-t, a műtét egyes szakaszait, a használt műszerfajtákat és a seb utókezelését is.

Elégge nem méltatott művét mesterének, Balassának ajánlotta. Munkájában azonban nemcsak a külföldi szakirodalomra támaszkodott. „Körtanodánk folyó é. egyik esetét emlitem itt, részint mint nagyon szépen sikerült és tanulságost, részint mint ismét annak bizonyosságát, hogy képlőműtéteknél legkevésbé sem szorul az ügyes és elmés sebész csupa utánzásra, sőt mielőtt a műtéthez fogna, mindig azon kérdés megfejtését tűzi ki magának czélul: vajjon nem lehetne-e műtéti föladatát, a már létező példa s minta észszerű módosítása által, vagy tán

2. ábra

eredetileg is másképp sikeresen s legjobb foganattal bevégezni —. Egy nagy kiterjedésű ajkrák volt a műtét tárgya, mely a jobb szájszöglet s az alajknak majdnem 2/3-át foglalta el” [9]. A műtét részletes leírását kitűnő ábrák teszik világosan érthetővé. Ismerve Lumniczer számos rajzát, bátran tulajdoníthatjuk ezeket is sajátjának (2. ábra). Balassa plasztikai sebészeti művei [10] majd két évtized múlva jelentek meg Magyarországon. Nem csoda, hogy Balassa a legkitűnőbb minősítéssel küldte Bécsbe, ahol Schuh műtőnövédeké (1845—1847) lett.

Lumniczerre ugyanolyan nagy hatással volt a második bécsi iskola [11] (Rokitansky, Skoda stb.), mint Semmelweisre vagy Markusovszkyra. Ide tartozott Schuh is, az első osztrák-német sebész, aki bonctani, élettani és kórbonctani alapon, a laboratóriumi vizsgálatokat is igénybe véve, a belgyógyászattal egyenrangúvá tette a chirurgiát. Schuh barátjává fogadta a művelt, nagy nyelvtudású tehetséges ifjút [12]. De ott tartózkodott — Wattmann tanítványaként — Markusovszky is ezekben az években, valamint Semmelweis Ignác is. Hármuk barátsága egy életre szólóan összekovácsolódott Bécsben, de már korábban is ismerhették egymást, hiszen kortársak voltak. Ki tudja, hogy milyen szenvedélyes medikus vitában érlelődött „tézissé” vagy „paranccsá” Lumniczernél talán már a gyermekágyi láz önálló kórformáját tagadó szűkszavú megállapítása: „Febris puerperalis non existit.” Három évvel Semmelweis nagy felfedezése (1847), a gyermekágyi láz és a szepszis azonosságának felismerése előtt hangzik el doktori disszertációjában e sokat jelentő, de bővebben nem elemzett tétel. Megállapítása ugyan semmi Semmelweis korszakos jelentőségű felismeréséhez képest, de jól mutatja a kérdés súlyát, az útkeresők körüli légkört és felelősséget. Lehet azonban, hogy Lumniczer tétele nem más, mint Theodor Helm és Franz Schuh ezekben az esztendőkből hirdetett felfogásának egyszerű átvétele [13].

A sebészet fejlődésében óriási szerepet játszott az éterbódítás felfedezése. Néhány hónappal azután, hogy Morton és Warren először alkalmazta Amerikában, a pesti egyetem egyik ódon termében Balassa ismertette az új módszert, majd használatának bemutatására tanársegédjével, Markusovszkyval „egy kőmetszés vitetett végbe”. Korányi írja le az 1847-ben lezajlott nevezetes eseményt, amelyen mint medikus személyesen is részt vett. (Markusovszky még Bécsben, Schuh mellett magán próbálta ki először.) Balassa mellett ott álltak a magyar orvostudomány nagy ígéretei: Kovács-Sebestyén Endre, Bókay János, Arányi s többek között Lumniczer Sándor, aki az „aether-narcosis” első magyarországi bemutatójára szintén hazatér Bécsből [14]. Még hátra volt külföldi tanulmányútja, amelyen megjárta Párizst, Londont, Zürichet és megismerkedett a kor legmodernebb intézeteivel, kutatóival és orvosaival. Nem sietett haza, bár már 1846-ban, majd 1847-ben is folyamadt Stáhly Ignáchoz a pesti egyetem gyakorlati sebészeti tanszékének „segédjévé” történő kinevezése érdekében. Pályázatához 24 mellékletet csatolt, amelyekben a legkiválóbb pesti (Balassa stb.) és bécsi (Rokitansky, Hyrtl stb.) tanárok tanúsították kiválóságát [15].

A SZABADSÁGHARC EGÉSZSÉGÜGYI FŐNÖKE

Régi vágyak, sokszor megálmodott remények tűntek megvalósíthatóknak, amikor 1848 tavaszán kirobbantak az európai forradalmak, és összeomlott Metternich szentszövetségi rendszere. Bécs most a forradalmi Bécszet jelentette a császárváros helyett, Pest és Buda pedig a hűbéri láncot lerázó, nemzeti önállóságát visszaperlő Magyarországot. Nem csoda, hogy a hazatérő Lumniczert is ott találjuk a megújulás bajnokai között. A megalakuló Batthyány-kormány közoktatási minisztere, Eötvös József nemcsak az orvosi ügyek intézését, hanem az egyetem igazgatását is Lumniczer mesterére, Balassára bízta. Markusovszky és Lumniczer ott állt Balassa mellett, aki Eötvös reformpolitikájának orvosi letéteményese és szakértője volt. A békés átalakulás, a fájdalommentes újjászületés reménye azonban hamar elhomályosult. A forradalmi hullám apálya, a marcangoló nemzetiségi ellentétek és az ájulásból magához térő bécsi kamarilla hamar rádöbentette az optimistákat is a készülő veszélyre. Lumniczer nem sokkal a visszatérése után megkezdte nagysikerű hadi sebészeti előadásait a pesti egyetemen.

A válaszut elé állított magyarság a küzdelmet választotta, és 1848 nyarán őszén már kibontakozott a véres dráma, amelyet nem minden szereplő tudott végigjátszani. Igaz, ez a szereptől is függött. Az eseményektől megriadt politikusok egy része külföldre távozott vagy visszavonult a politikától. A becsületes orvosokat — radikális politikai hitvallás nélkül is — a harcoló nemzethez kötötte hivatásuk. A szabadságharc kitörése után az egyetem sebészeti és szemészeti klinikáját — Balassa és Markusovszky vezetése alatt — honvédkórházzá alakították át. Csak a főváros eslestekor, 1849. január 1-én szüntette meg működését. Lumniczer azonban még 1848 augusztusában bevonult a harcoló seregekhez, és zászlóalj-főorvossá nevezték ki. Részt vett a schwechati ütközetben és Görgei Artúr seregében a téli és tavaszi hadjárat szinte valamennyi nagy csatájában. Görgey előterjesztésére 1849 februárjában nevezte ki törzsorvossá Mészáros Lázár, gyakorlatilag azonban már január 1. óta ebben a beosztásban működött. A tavaszi hadjárat közepette pedig Görgey seregének igazgató törzsorvosává léptették elő [16].

Lumniczer kitűnő szervezőnek bizonyult, Görgey is kiemelte érdemeit a gyors beavatkozás, a betegellátás biztosítása terén. Kassán (1849) kiadott utasítása a feldunai hadsereg orvosai számára [17] mintául szolgált a többi alakulat orvosi szolgálatának megszervezésekor is. Meghatározta a katoniorvosok helyét a hadseregben, az egészség fenntartását célzó, kórházon kívüli orvosi rendszabályokat (prevenció), a betegek ellátására vonatkozó teendőket. Különösen figyelemre méltók a szolgálat alatt, a táborban és a harcmezőn követendő eljárásra vonatkozó utasításai. Érdemes idéznünk a 62. §-t: „Táborban az orvos minden az egészség fentartására vonatkozó pontokat lehetőség szerint alkalmazza, s mindent elkövetve a mi tőle kitelik, az egészségi állapot jó karban tartására, nem felejtván el, hogy különösen táborban az életerős csapat valódi kincs” [18]. Nem túlzunk, ha megállapítjuk, hogy a Görgey vezetése alatt álló seregtestek harcképességének, ütőképességének és általános egészségi állapotának fenntartásában, a ke-

mény kezű parancsnok mellett, Lumniczer és Markusovszky szerzett nagy érdemeket.

A háborús tapasztalat alapján íródott mű — a sebészeti vonatkozású, szűkebb értelemben vett harctéri gyakorlat mellett — milyen betegségek elkerülésére, gyógyítására helyezi a legnagyobb súlyt? A szennyeződés, a tetvesedés, a rühesedés és általában a bőrkütegek vizsgálatának fontosságát nyilván nem ok nélkül hangsúlyozza. De talán még ennél is nagyobb problémát jelentettek a nemi betegségek. „A buja senyv elhalmazása meggátlására a markotányosnők, mosónők vagy bár melly szín alatt a zászlóaljba bekebelezett gyanús némberek fölött szigorú vizsgálatok tartassanak” [19]. Még súlyosabb formában jelentkezett ez a kérdés a menetelő, táborozó csapatoknál: „A legénység szeméremtete s mindenek fölött az ekkor közönségesen nagyobb számmal a csapatokat kísérő némberek haladék és külömbség nélkül szigorúan megvizsgáltassanak. Ezen vizsgálatra az orvos az aránylag legalkalmasabb helyet kiszemeli s a némbereket az általa meghatározott órában a porkoláb által oda csődíti. Minden betegnek talált nő katonakíséret alatt azonnal kórházba utasítatik — a gyanúsak fölügyelet alatt maradnak s az egészségesek egy czédulát kapnak ... — kinél ez nem találtatik, azonnal vizsgálat alá vetendő vagy a seregtől utasítandó” [20].

A csatatéren különösen fontos, hogy az orvos betartsa az előírásokat. Valódi gyakorlaton alapulnak ezek a sorok, és azt is mutatják, hogy az orvos „a harczolók (combattants) közé számíttatik” (69. §.). Megismerhetjük belőle a zászlóalj főorvosának „gyógy- és műszertár”-át (3. ábra — I. melléklet), amely a legfontosabb gyógyszereket, műszereket tartalmazta, és ezt csak akkor bővítették, ha ideiglenes kórházat kellett szervezni.

Lumniczer 1849 júniusában vette át a hadügyminisztériumi egészségügyi osztály vezetését. A magyar szabadságharc honvédorvosi szolgálatának első főnöke Stáhly Ignác, a korábbi országos főorvos volt. Bár lerakta az alapokat, egyénisége már nem volt alkalmas a rendkívüli helyzetek megoldására. Debrecenbe már nem követte a kormányt, és súlyos betegsége után néhány hónap múlva elhunyt. Kossuth bizalmasa, a magyar orvostudomány egyik legjelentősebb alakja, Flór Ferenc vette át helyét. Az ő vezetése alatt emelkedett az egészségügyi szolgálat arra a magaslatra, amely képes volt a válságokban és a sikerekben egyaránt helytállni. Kossuth és Görgey kibontakozó politikai ellentéte, kölcsönös személyes bizalmatlansága nem hagyta érintetlenül a katonaeorvosi szolgálatot sem. Noha e helyen, óvakodva a leegyszerűsítéstől, nem bocsátkozhatunk a kérdés elemzésébe, kétségtelen, hogy a Szemere-kormány megalakulása után Görgey, az új hadügyminiszter, saját emberét ültette Flór székébe. Flór keserűségét hiába akarta Lumniczer tapintata a pesti tábori kórházak igazgatói megbízatásával csökkenteni, visszavonulásáról már senki kedvéért sem mondott le. Lumniczert azonban nem holmi politikai ármánykodás, hanem Görgeynek saját kipróbált embere iránti bizalma, orvosi és szervező képességének, bátorságának és higgadságának ismerete, valamint a 31 éves tábornok kortársi vonzalma a huszonnyolc esztendő törzsorvoshoz emelte új tisztségébe. Szívesen fogadta tanácsait, és nem véletlenül került az ácsi ütközet után a sebesült hadvezér mellé — Lumniczer javaslatára — Markusovszky Lajos, aki fogságában is kitartott mellette [21]. Emlék-

1.	Tartar. stibiat.	uncia.	26.	Ung. mercurial.	libr. solis.
2.	Sulph. chinin.	uncia.	27.	„ simpl.	libr. duae.
3.	Cremor tartari.	libr. sem.	28.	„ litharg.	libr. semis.
4.	Calomel	unc. sem.	29.	Empl. canthar.	libr. semis.
5.	Nitrum	unc. quat.	30.	„ adhaesiv.	libr. una.
6.	Alum. crud.	unc. sem.	31.	„ anglican.	☐ poll. \mathcal{N}° duodec.
7.	Sal. amar.	libr. duae.			
8.	Pulv. rad. Ipecac.	unc. duae.			
9.	„ „ Jalappae	unc. duae.			
10.	„ „ Rhei	unc. duae.			
11.	Pulv. Doweri	uncia.			
12.	„ Digitalis	unc. semis.			
13.	Radix Salep	unc. duae.			
14.	Species Altheae	libr. una.			
15.	Farin. sem. sinap.	libr. duae.			
16.	„ „ lini	libr. duae.			
17.	Flores tiliae	libra una.			
18.	„ chamomillae	libra una.			
19.	Nitras argenti	drachm. duae.			
20.	Tinct. opii simpl.	unc. una.			
21.	Acid. acet. concentr.	unc. quatuor,			
22.	Liquor. Hofmanni	unc. tres.			
23.	Ammonia pura liquid.	unc. duae.			
24.	Aqua vuln. Thedenii	libra.			
25.	Chloroform	unc. duae.			

1) Egy tapasz kenő.
2) Egy mozsár.
3) Egy gyógyszerész mérték és súlyok.
4) Csont kanál.

Schészai esetekre a' készüllet álljon:

1) Csonkító műszertárból.
2) Egy golyóhuzóból.
3) Egy ütérlekötési készülletből.
4) Nyulészjvarraira való készülletből.
5) Foghúzó készülletből.
6) Több érnymaszokból.
7) Egy Póscsaphól.
8) Szálacsokból (Bougies).

Elegendő mennyiségű tégés, pólyák, sinek, nyomfoltok, ragtapasz, fecskendők, szivacsok, nagyobb és kisebb genyacsok, viaszos vászonyból és fonalakból.

3. ábra (I. melléklet)

iratai és Janny Gyulának 1893-ban adott nyilatkozata egyaránt tanúsítja Görgey orvosi és emberi elismerését Lumniczer iránt.

Tagadhatatlan eréllyel és hozzáértéssel fogott az egészségügyi szolgálat iránnyításához (közben a központi kórházak operatőrjeként is tevékenykedett). Mindent elkövetett a hiányok pótlására, lehetővé tette a budai fürdők használatát a sebesült és beteg honvédek részére. De működése már egybeesett a szabadságharc utolsó óráival: június 30-án Kossuth utasítást adott, hogy „percznyi idővesztegetés nélkül” indítson útnak minden fellelhető tábori egészségügyi felszerelést és anyagot Szeged felé, sőt vásároltassa össze a magánosoktól is a fellelhető készletet. „Gyengélkedő egészségem” miatt — írja — kézi gyógyszerár biztosítását kéri kezelő orvosa, Obonyai János törzsorvostól [22]. Szegeden az olasz légió törzsorvosának, különben nagybátyának, Schoepf-Mereinek feleségét (Brambilla unokája) kezelte. Néhány óra alatt elhunyt kolerában, de Lumniczer is megkapta. Betegen sem hagyta el helyét, követte a kormányt Aradra, és Világosnál ő is ott volt a fegyverletételnél. Büntetésül besorozták betegápolónak az osztrák hadseregbe. A szerencse és a barátság vetett végett megalázó szolgálatának, amikor Böhm osztrák törzsorvosnak, egykori bécsi kollégájának a beosztottja lett. Böhm még arra is ürügyet talált később, hogy Pestre küldje, kocsisnak pedig nem más, mint az ugyancsak Balassa köréhez tartozó orvost, Sass Istvánt adta mellé [23].

BALASSA ÉS A PESTI ISKOLA

Haynau rémuralma, Prottmann rendőrfőnöksége Pesten, néma országot terített Lumniczer elé. Alig mertek vele szóbaállni, nem merték befogadni. Balassa is börtönbe került Kossuth iratai között talált két levele miatt, de hamarosan kiszabadult. Korányi vezette a kiengedését szorgalmazó medikus küldöttséget, és tőle tudjuk Balassa baráti köre viszonylagos bántatlanságának okát is. „Prottmann neje súlyos beteg lett s hozzá Balassa lett meghíva. Személyének varázsa Prottmannra sem tévesztette el hatását s ezt annyira felmelegítette, hogy ... megadta a Balassa-társaságnak a *salvus conductus*”. Markusovszky kezdeményezésére először lovas összejöveteleket rendeztek, elsőnek Lumniczer, majd Balassa is csatlakozott hozzájuk. A „Faculté de médecine à cheval”-nak nevezett lovasított társaságban vitatták meg a politikai és tudományos kérdéseket, szőtték álmait és terveiket a jobb jövőről. Később még sokan csatlakoztak hozzájuk, közöttük a Bécsből 1850 októberében hazatért Semmelweis is, aki hamar megszínylette a szabadságharcban szerzett gyakorlat hiányát, már az egyik lovardai gyakorlaton karját törte [24].

Az orvosi hivatás gyakorlását azonban semmi sem helyettesíthette. Keserűen írta Lumniczer Korányinak: „Párizsból Luertől hozott műszereim közül egyedül azon késnek veszem hasznát, amellyel tyúkszememet vágom” [25]. Balassa visszakérülése az egyetemre némi lehetőséget Markusovszkynak és Lumniczernek is jelentett: magán-asszisztensként vette őket maga mellé. Szoros barátságuk Semmelweisszel sem lazult, hiszen Markusovszkynak Bécsből írott leveléből sem maradt ki (1850. június 24.) az üdvözlés Balassának és Lumniczernek [26].

Biztatásukat kereshetjük már hazatérésében is, nem beszélve felfedezésének ismertetéséről, melyet magyarul és németül egyaránt itthon fogalmazott meg először. Világos után kezd igazán kibontakozni a „pesti iskola” önálló arculata, amelyet Balassa köre jelentett. Növelte befolyását több neves politikushoz, kormányférfihez fűződő kapcsolatok. Balassa, Markusovszky, majd Korányi házi- orvosa volt az Eötvös- és a Trefort-családnak. De még a Bach-korszakban indították meg (1857) az Orvosi Hetilap-ot, amely az Orvosi Tár megszűnte óta az első magyar nyelvű orvosi szaklap. Igaz, hogy Balassa még a reformkorban is idegenkedett az Orvosi Tártól, helyette a Wiener med. Wochenschrift-ben közölte cikkeit [27].

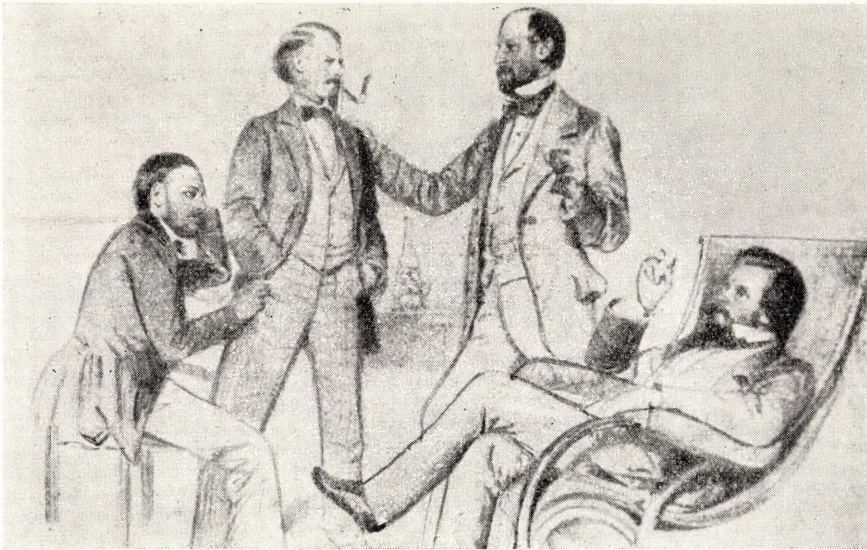
Az Orvosi Hetilap-ban megjelent cikkeiben [27] Lumniczer a húgycsőszűkü- lésről, a húgycsősipolyról, a „túróméskötés előnyeiről”, a légsömetszésről, a korcsízület kiirtásáról, a combvisszér „eltömülésének” esetéről, vagy éppen a „kizárt sérvek visszatételének műkezése körül” szerzett sebészi tapasztalatairól tájékoztatta olvasóit. Ugyanakkor részt vett a pesti Orvosegyesület munkájában, amelynek egy ideig (1862—68) főtitkára, majd alelnöke (1860—80), végül pedig elnöke (1880—1886) lett. Világos látásának és bátorságának megidézésére érde- mes visszatekinteni az Októberi Diploma kiadását, illetve az osztrák fegyverek olaszországi kudarcát követő beszédére, amelyet 1860 decemberében mondott el egykori példaképe, az Angliába emigrált Schoepf-Merei Ágost emlékére. Életé- nek és tevékenységének szakszerű megrajzolása után kiemelte, hogy „betegei- nek nemcsak mint orvos de mint ember is bír a hódoló tiszteletét”. Bach és Schmerling korszaka között félúton kimondja: „Schoepf a feltétlen és korlátlan szabadság embere volt, s mint ilyen honának méltó fia — magyar” [29].

Van azonban Lumniczer emlékbeszédének egy igen figyelemreméltó része, amely túlmutat a megrajzolt portré igényein: „Az álladalmak kebelében fejlődő nemzeti elvkérdésekből származott, elkeseredett küzdelmeknek eredménye ös- idők óta az, hogy az egyik fél elvégre a jogos vagy jogtalan tért nyers hatalom- nak kénytelen átengedni. Az így keletkezett 1849-iki magyar emigratio az értelmiség valódi népvándorlása volt. Avagy nem azok lettek-e egy napon hontala- nokká, kik egy az önkormányzásban felül nem haladott nemzet kormánya élén állottak; nem azok váltak-e bujdosókká, kik egy vitéz, másfél évig győztes had- sereg vezérei valának; nem azok-e koldusokká, kik képesek valának vagyont áldozni a hazáért? Csoportosan sereglénének ők idegen földön: mögöttük a dicső- ség elvesztett pályája és gyászba borult hazájok romjai — előttük csak kínos bizony- talanság rengetege s szélnélküliség sivatagja. — De bár e szívrázkodtató esemény számtalan egyeseknek dúlta fel csendes boldogságát s még ma 11 mostoha év eltelte után is ezrek sinlik a keserű csapást, édes hazánkra az mind a mellett — üdvöt is árasztott. Azon falat, melyet nekünk az önkény a nagy népek rokonszenve ellen épített, lerontá örökre. Az emigratióval szárnyalt el az addig ismeretlen magyar hatalmas szónoklati képességének híre egész a más világrész szabad né- peihez; általa tanulta Európa legszilárdabb alkotmányos népe becsülni nem- zetünk szabad szellemét, s önkormányzási tehetségét; általa ismerkedett meg a polgárosodott nyugot honunk-fiai lovagias vitézségével és gyakorlati képességé- vel” [30].

Az önkényuralom válsága (1859/61) megkönnyítette Lumniczer helyzetét is: államvasúti orvosi állást (1860–68) kapott. Később elvállalta a Rókus Kórház II. sebészeti osztályának vezetését, először (1861) díjtalanul, majd (1864) rendes főorvossá történt kinevezéssel. A megélnékülő szellemi élet nem volt mentes a vadhajtasztól sem: szenvedélyes küzdelem bontakozott ki Balassa köre és az újonnan indított „Gyógyászat” című lap szerkesztője, Poór Imre között [31]. Kiepített klikk-rendszerrel, egymás ajánlgatásával, az orvosi pálya anyagi kiaknázásával, vagy éppen hazafiatlansággal vádolta Poór Markusovszkyékat, kijuttott ebből Lumniczernek is. Az elfajult sajtóvita hangjához képest Semmelweis nyílt levelei hideg eleganciával íródtak. Küzdelmük kiterjedt az egyetemi tanári állások betöltésére is. Gyakran idézik küzdelmüket mint a haladó és konzervatív orvosi párt összecsapását. Bár lényegében és orvosi vonatkozásban ez igaz is, de nem ilyen egyszerűen. A szabadságharc számos kiemelkedő egyéniségét, Kossuth bizalmasait, általában az idősebb nemzedék nagyjait, közöttük magát Flór Ferencet is Poórék táborában találjuk. Éppen Flór felett mondott emlékbeszédében (1872) vont éles határvonalat Poór a jogegyenlőség és polgári szabadság „kozmpolita” bajnokai, ezt svájci mintájú független államisággal párosító és a fentieket bár részben elfogadó, de elsősorban az állam magyar jellegéhez ragaszkodó három irányzat között. Nem nehéz kitalálni, hogy kiket hova sorolt Poór — Flórt és magát természetesen a harmadik csoportba. Éppen ezért folytattak már az Októberi Diploma idején éles harcot, amikor Markusovszkyék elleneztek a magyarul nem tudó, különben kiváló profeszornak, Czermáknak — a gégetükör bevezetőjének — az eltávolítását.

Balassa és Markusovszky köre nemcsak személyi kapcsolatok révén, de nézeteiben is legközelebb Eötvöshöz és az egykori centralistákhoz állt. Ugyanúgy szoros szálak fűzték őket a hasonló gondolkodású osztrák értelmiséghez, bár gondolkodás nélkül öltötték magukra a honvédorvosi egyenruhát — Lumniczer Balassa felett mondott szavai szerint — „nemzetünk alkotmánya megvédésére 1848/49-ben”. Életük végéig megőrizték barátságukat „az árulóval”, Görgey Artúrral is, akivel egyébként Eötvösök is érintkezésben voltak, bár a kiegyezés törékeny művét féltették népszerűtlenségétől. Nem véletlen, hogy a kiegyezés megkötése után, amikor Görgey Artúr hazatért, két ember várta: Markusovszky Lajos és a hazalátogató Duka Tivadar. Az a Duka, akivel mint Görgey segédtisztjével szemben olyan bizalmatlanok voltak a londoni emigránsok, és aki Angliában végezte orvosi tanulmányait, népszerűsítette Semmelweist, felhívta reá Lister figyelmét, és nemcsak Kossuthról és Görgeyről írt angol nyelvű munkát, hanem gyarmati szolgálatát felhasználva Körösi Csoma Sándornak is emléket állított [32].

Görgey legszűkebb köréhez tartozott az az orvos társaság, akinek Sterio által festett képe (4. ábra) Görgey szobájában függött: Nedelko Döme, Bakody Tivadar, Lumniczer Sándor és Markusovszky Lajos [33]. A legszorosabb kapcsolat azonban Görgey és Lumniczer között maradt fenn, amit bizonyos rokoni kötelékek is összefűzték. Feleségéhez, Radnótfáy Katalinhoz írott leveleiből kitűnik, hogy mennyit foglalkoztatta Görgey különös helyzete, ebből következő családi problémái, Berta leányának gyógyíttatása és házassága [34]. Különösen érdekes az a levele, amelyben a Margitszigeten tett közös családi sétáról, majd az ezt követő

4. ábra

összejövetelről számol be: „Ez után Arthurral az Európához mentünk, a hol Korányi, Hirschler, Markó (Markusovszky, A. J.) s Antallal (Antal Géza urológus, későbbi veje, A. J.) mintegy búcsúvacsorát ültünk. Hirschler is indul holnap Tyrolba — de még ma sem tudja definitive hova” [35].

Jól mutatja a pesti iskola tudománytörténeti helyét, politikai felfogását Lumniczernek Balassáról mondott másik megjegyzése (1872): „Nem volt ő azon túlbuzgók egyike, ki az áltudományosság kinövéseinek becsmérlését a tudomány csarnokába, bár ha a hazafiság lobogója alatt is tűrte volna” [36]. A magyar orvostudomány eredményeinek és a második bécsi iskolán keresztül megismert modern orvostudománynak összegezői, az alkotmányos és demokratikus szabadságjogokkal felruházott polgári állam hívei; a kiegyezés tudomásulveői; Magyarország gazdasági, szociális, kulturális és egészségügyi viszonyainak jobbítását szorgalmazó nagy alakjai a haladásnak. De ne tegyük őket hamis pátozzsal barrikádforradalmárokká vagy megtörhetetlen Jókai-hősökké, mert nem azok voltak. Annál kevésbé, hiszen a szabadságharc és Kossuth náluk nem egy következetesebb hívét — közöttük Flórt — éppen a velük szemben álló táborban találjuk.

A SEBÉSZET PROFESSZORA

A kiegyezés megkötése után ismét Eötvös állt a közoktatásügy kormányrúdjá mellé. Balassa már csak magántanácsadója, de Markusovszky legközelebbi munkatársa az orvosképzés és az egyetemi ügyek intézésében. Megnyílt a tér, óriási

késést kellett behozni az elmaradottság útján. Semmelweis már nem érte meg, Balassa pedig alig élte túl a nagy változást. De jött az új nemzedék, közöttük Fodor József és Hógyes Endre, hogy csak a legnagyobbakat említsük. Az egykor annyi tehetséget vonzó mozgalmas politikai élet elaposodott, a nagy öregek megcsömörlötten félrehúzódtak, a tehetséges fiatalok pedig a szervező-építő munkában, a tudományos életben kerestek teret alkotó kedvüknek.

Lumniczer Sándor elérte mindazt, amit egy orvostudós akarhatott. „Az erőművi sértések tanából” — a képesítő vizsga elengedésével — magántanárrá habilitálták 1868-ban. De nem maradt távol a közegészségügy rendezéséért — még Balassával és Korányival — folytatott küzdelemtől, kinevezték a Közegészségügyi Tanács tagjává, amelynek később (1878) alelnöke, végül (1881) elnöke lett [37]. Részt vett a közegészségügyi törvényjavaslat kidolgozásában, a sebészeti és kórházi ügyek állandó szakértője volt. De ott találjuk a Trefort által összehívott fürdőügyi értekezleten, számos intézmény felállításánál és szervezésénél. Nem volt oka panaszra sem, a királyi tanácsosság, a miniszteri tanácsosi cím (1884) mellett még a főrendiház tagja is lett (1885). Ott azonban csak egyszer szólalt fel a közigazgatási törvényjavaslat közegészségügyi vonatkozásaival kapcsolatban. De megkapta a bécsi orvosegylet levelező tagságát (1889) is, már csak ők képviselték Markusovszkyval és Korányival az egykori „lovásokat”.

Igazi területe azonban az orvostudomány és az orvosképzés szolgálata volt. Még 1872-ben rendkívüli tanárrá nevezték ki, de miután a tülekedésben nem volt nagy tehetség, 1880-ig kellett várnia a professzorsággal. Közben azonban szorgalmasan írt az Orvosi Hetilapban a nyakcsigolyatörésekről és ficamokról, a „haslövetésről” és képlóműtétekről, sebészeti és nőgyógyászati beavatkozásokról. (Nevét máig őrzi az egyik leggyakrabban használt műszer: a Lumniczer-fogó.) Az előkészítő sebészeti tanszék megürülésekor azonban párhuzamos II. számú sebészeti tanszékké szervezését határozták el Markusovszkyék, így nyílt lehetőség tanári kinevezésére 1880-ban. Megfelelő klinika nem állt rendelkezésére, ezért a Rökus Kórház II. sebészeti osztályát kívánták átalakítani, és annak főorvosát, Lumniczert javasolták professzornak. Gebhardt kórházigazgató azonban váratlanul akadályokat gördített a terv ellen, és összeférhetetlennek minősítette a két állást [38]. Lumniczert nagyon bosszantotta a hosszú huza-vona. Feleségéhez, Radnótfáy Katalinhoz írott leveléből (Halle) tudjuk: „Elkeseredettségemben Dr. Jannynak írtam levelet s megbíztam, hogy beszéljen Tiszával (Kálmán), ha már most az ügy az ő kezeihez fog jutni. Más emberem most Pesten nincs, aki közbenjárhatna. Trefort úgy látom egy jó akaratú szeles és hóbortos ember, akinek semmiféle befolyása nincs, — néki köszönhetem elsősorban, hogy így felsülök. Markusovszky már most, midőn szíves volt gondoskodni arról, hogy az ügy előreláthatólag a legkedvezőtlenebb idényben tárgyalassék — azt könnyű vállra vevén a Gletscherek közé utazott, s onnan távolról nézi a honi eseményeket vagy is jobban mondva hátat fordít az egésznek. Korányi nyilván már Ischlben van. Én bíz Isten nem törödném az egészszel, csak restellem nagyon, hogy a dolog úgy hozatik a világ elé, mint ha jelen állásomban a r. tanárság elfogadásában csak kapsiság vezényelt volna” [39].

Lumniczer igazságtalan volt velük szemben, mert személyes rábeszélő kész-

ségükkel, megtorlások és ígéretek kilátásba helyezésével érték el a kinevezés elfogadását, és a Rókus Kórház osztályának kibérlését a fővárostól. Tanári egyéniségéről majd Tauffer Vilmos fest meggyerő képet [40]. Támogatta a fiatal szakembereket, keresztül vitte a szükséges tanársegédi, adjunktusi állások rendszerezését a fiatal tehetségek továbbképzésére. Külön kiemeli „az új haladások iránt való nagy érdeklődésé”-t, amit még jobban aláhúzott emlékbeszédében Janny Gyula. Ezzel magyarázhatjuk, hogy Semmelweisnek az Orvosegyletben tulajdonképpen első méltatója (1865. október) [41], tanításainak őrzője, aki a másik sebészprofesszorral, Kovács Józseffel együtt a semmelweisi aszepszis gondolatában élt, később a Lister-féle antiszeptikus sebkezelési eljárás magyarországi bevezetője lett. Tanítványai néha egyenesen Lister mellől tértek vissza, mint Puki Ákos, és közvetítésük is elősegítette eljárásának gyors terjedését. Tapasztalatairól ugyancsak cikkekben számolt be, hasonlóan mint később a Koch-féle szer hatásáról.

Noha ebben a kérdésben a konzervatív Kovács Józsefnek volt igaza, amikor kitarzott Semmelweis mellett, mégsem tagadhatjuk Lister érdemeit. Bár Semmelweis doktrínája túlélte tanításait, sebkezelési eljárásai elavultak, de az aszepszis és az antiszepszis elvének elterjedése a gyakorlatban az ő nevéhez fűződik. Sőt fellépésével — akaratlanul is — Semmelweis igazának felismerését, méltó megbecsülését teremtette meg [42]. Lumniczer irodalmi munkásságát jól jellemzi Janny, amikor megállapítja: „Művei nem úttörők, de mindig a haladó kor színvonalán állók, s nemcsak a hazai, hanem az egyetemes orvosi tudománynak maradós és méltányolt alkotásai” [43].

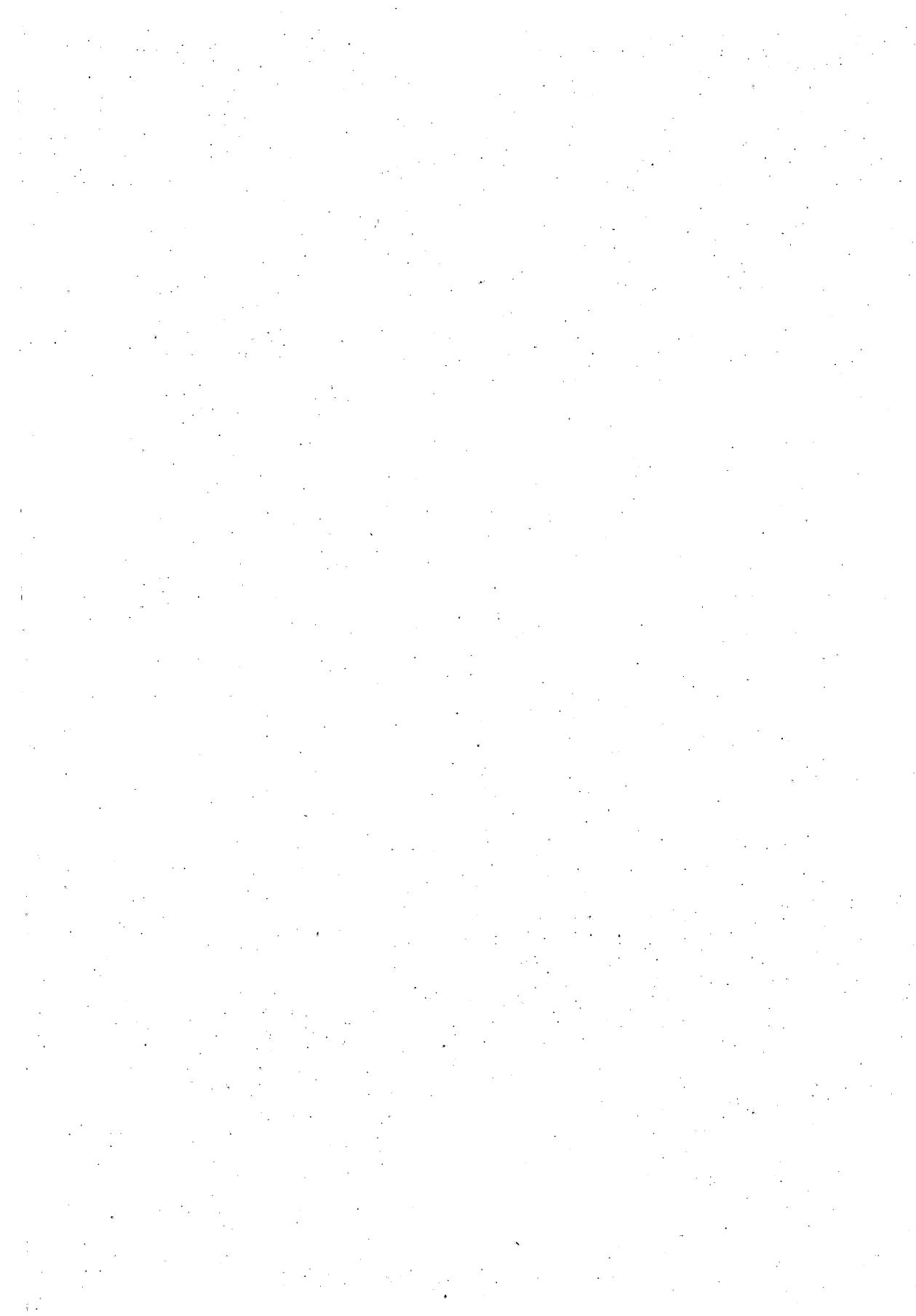
Lumniczer Sándor méltó arra, hogy emlékét megőrizzük. Ezért kezdeményezte a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, hogy a Kerepesi temetőben levő hamvait — feleségeivel együtt — helyezték át a 48-as hősök parcellájába. A Hadtörténeti Intézet, majd a Fővárosi Tanács egyetértésével, halálának 75. éves évfordulóján, 1967-ben ez megtörtént. Legyen végredele az életelvként vallott intelme: „Egy szilárd képességű orvos fogalmához tartozik az, hogy tudománya szentélyében vallott meggyőződéséhez gyakorlati téren teendőiben is minden körülmények közt hű maradjon” [44].

J E G Y Z E T E K

1. *Réti Endre*: Nagy magyar orvosok. Bp. 1954. 61—111. l. — Az orvostudomány magyar mesterei. Bp. 1924.
2. *Szinyei József*: Magyar írók élete és munkái. VIII. köt. Bp. 1902. 133—137. l.
3. *Högyes Endre*: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudományos Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről. Bp. 1896. 224—225. l. — Lumniczer István diplomája a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum XI. szakgyűjteményében (a továbbiakban: SOM. XI.). 66. 130. l. ltsz. alatt. Dissertatio-ja uo. 66. 127. l. ltsz.
4. *Gortvay György*: Az újabkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I. köt. Bp. 1953. 178—179. l. — Szinyei i. m. 130—131. l.

5. *Janny Gyula* : Emlékbeszéd dr. Lumniczer Sándor felett. Bp. Kir. Orvosegyesület Évkönyve (1893). Bp. 1894. 5–6. l. — Szinyei i. m. 131–133. l. — Lumniczer Sándor rajzai Liszt Ferencről a SOM (XI.) tulajdonában.
6. Högyes i. m. 196–198. l. — Janny i. m. — Lumniczer Sándor orvos- és sebész-doktori diplomája (1844) a SOM. XI. 66. 129. l. Itsz. alatt, a szülészmesteri (1847) uo. 66. 131. l. Itsz. alatt.
7. *Lumniczer Sándor* : Emlékbeszéd Balassa János felett. Pest, 1872. — Jendrassik Jenő : Balassa János. (Az orvostud. magyar mesterei. 47–64. l. (Vö. 1) jegyz.-tel.) — Balassa János Összegyűjtött kisebb művei. Szerk. Janny Gyula. Bp. 1875.
8. *Lumniczer Sándor* : Orvos-sebészi értekezés a képlő sebészetről. Pest, 1844. 9–10. l.
9. Uo. 32. l.
10. *Balassa János* : Új műtétmodorok az orrképzés körül. Pest, 1863. — *Balassa János* : A képzőműtétek atlaszával. Pest, 1867.
11. *Lesky, Erna* : Die Wiener Medizinische Schule im 19. Jahrhundert. Graz—Köln, 1965. — *Lesky, Erna* : I. Ph. Semmelweis und die Wiener Medizinische Schule. Wien, 1964.
12. Janny i. m. 8–13. l.
13. *Gortvay György—Zoltán Imre* : Semmelweis Ignác élete és munkássága. Bp. 1966. 41. l.
14. *Korányi Frigyes* : Markusovszky Lajos. (Az orvostud. magyar mesterei. 66. l.) Vö. 1. jegyz.-tel.
15. Országos Levéltár. H 146 (Folyamodványok) 1848/49. Min. 904, 915, i. sz. R. sz. 13.
16. *Zétény Győző* : A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp. 1948. 69–79. l. 167–168. l.
17. *Lumniczer Sándor* : Ideiglenes utasítás a feldunai m. k. hadsereg orvosai számára miheztartás végett a Hadi-Fővezérség meghagyásából. Kassán, 1849. 24 l. 8 mell.
18. Uo. 17. l.
19. Uo. 7. l.
20. Uo. 17. l.
21. Görgey Artúrné Auboin Adél emlékirataiból. Magyarul: Az Est 1910. évi februári számaiban. Idézi: *Pethő Sándor* : Görgey Artur. Bp. 1934. 446–447. l.
22. Zétény i. m. 72. l.
23. Janny i. m. 7. és 14. l.
24. Korányi i. m. (Markusovszky) 69–71. l.
25. Uo. 70. l.
26. Semmelweis Ignác levele Markusovszky Lajoshoz. 1850. június 24. Eredeti: Wellcome Historical Medical Library, London. Fotokópia: SOM. Adattár. 14–66. (Communicationes 46–47. köt.)
27. Az orvostudomány magyar mesterei (Vö. 1) jegyz.-tel 13. l.
28. Lumniczer főbb cikkeinek jegyzékét közli Högyes i. m. 198–199. l.
29. *Lumniczer Sándor* : Emlékbeszéd ... Schoepf (Merei) Ágost felett. Pest, 1860. 16. l.
30. Uo. 18. l.
31. Orvosi Hetilap és Gyógyászat vitacikkei. Kéziratok. SOM. XI. 1860-ban szakít Poór Markusovszkyval.
32. *Jánosy Dénes* : A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. Bev. és összeáll. — I–II. kötet. 1940–1948. I. 64. l. II. 565. l. — *Duka, Th.* : Kossuth and Görgey. Hertford, 1898. — *Duka, Th.* : Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös. London, 1885.

33. Sterio Károly vízfestménye. (1854). A második világháború alatt elpusztult (?).
Salamon Henrik: A magyar stomatológia (fogászat) története. Bp. 1942. közli.
676. l. — A Markusovszky-körhöz tartozó Than Károly és Görgey kapcsolatához: Szentgyörgyi István: A kémikus Görgey. Gyógyszerészet. 1968. évf. 267—272. l. Görgey személyiségével, életútjával foglalkozik születésének 150. évfordulójára írott dolgozatában: Antall József: Egy évszázados per — A Görgey-kérdés tegnap és ma. (Kézirat, 1968.)
34. Lumniczer levele feleségéhez. 1875. aug. 29. SOM. XI. 67.601.5 ltsz.
35. Lumniczer levele feleségéhez. 1875. július 7. Uo. 67.601.11 ltsz.
36. Lumniczer i. m. (Balassa) 17. l.
37. Lumniczer elnöki kinevezése Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter aláírásával. SOM. XI. 67. 601.18 ltsz.
38. *Győry Tibor*: Az Orvostudományi Kar története. A K. M. P. P. Tudományegyetem története III. Bp. 1936. 654—655. l.
39. Lumniczer levele feleségéhez. 1880. SOM. XI. 67. 601.15 ltsz.
40. *Tauffer Vilmos*: Semmelweis Ignác. (Az orvostud. magyar mesterei. 135—136. l., (Vö. 1) jegyz.-tel.
41. Lumniczer Semmelweisről. Pest-Budai Orvosegyesület Évkönyve. 1865.
42. Gortvay—Zoltán i. m. 226—229. l.
43. Janny i. m. 29. l.
44. Lumniczer i. m. (Schoepf) 15. l.

SÁNDOR LUMNICZER AND THE MEDICAL SCHOOL OF PEST

by JÓZSEF ANTALL (Budapest)

Sándor Lumniczer, an outstanding personality in the history of Hungarian surgery, not to say public health, was born at Kapuvár, Sopron country, on the 29th of March, 1821 and he died in Budapest, on the 30th of January, 1892. His whole career is inseparable from the successes and failures, false hopes and bargaining compromises of Hungary, at the pinnacle of national and social transformation. He was a member of a generation of great physicians including Balassa, Semmelweis, Frigyes Korányi, among other important persons. He was the contemporary of the greatest ones, a participant and active workman of yesterday's medical science, without which our present achievements would still be a promise of the future [1—2].

BIRTH OF A DYNASTY

Family past, surroundings, the unintentional influence of the fathers and the grandfathers easily make their profession attractive to their offsprings. Without eulogizing the Indian caste-system we may cite families whose names have become "dynasties" in Hungarian medical history: Stáhly, Lenhossék, Jendrasik, Verebély—or Lumniczer. When inherited talent, early vocation homelearned methods make the progenies worthy to the ancestors, it is the better for the community. But not so, when diluted wit invokes forbears to impede emerging wit in the name of fictive talent, and false predestination. There is enough example of that both in medical and political history.

Sándor Lumniczer's grandfather, István Lumnitzer (he still spelt his name with *tz*, following old orthography) was born at Selmezbánya, in 1747. He studied medicine at Nagyszombat, where he got an M.D. in 1777. Prior to him there were only five grades completing medical studies (between 1772 and 1776 3, 4, 5, 2, and 12 persons graduated in each year respectively), and the university was subsequently transferred to Buda, then to Pest by the sovereign. His dissertation "De rerum naturalium adfinitatibus" was published at Pozsony (since 1920: Bratislava, Czechoslovakia) in 1777. On the basis of contemporary literature he underlined the interdependence of the natural sciences and their connection with medical science. Later he became chief medical officer of

Pozsony, and earned good reputation as a botanist, too with his "Flora Posoniensis", published at Leipzig in 1791. A petechial typhus epidemic carried him off on the 11th of January, 1806 [3-4].

His son, József Lumniczer, inherited his father's affection for nature, but he became an agriculturist, and a considerable member of the economic campaign of the Hungarian Reform Age. He was manager and agricultural adviser of well-known big landowning families like Esterházy, Batthyány, Nákó, Szvetics, Eltz, and one of the founders of the National Economic Association. Besides his professional knowledge he was greatly interested in literature and the arts. His musical evenings were attended by, among others, Liszt's father, and even by the young Ferenc Liszt. Their friendship survived the years and Sándor Lumniczer made a drawing of the virtuoso of the piano. József Lumniczer himself played the violin, painted, and translated the most beautiful poems of such Hungarian classical poets as Kölcsey, Kisfaludy, Vörösmarty, into German [5]. He found a worthy partner in his wife, Zsuzsanna Schoepf, the sister of Ágost Schoepf Merei, who was one of the greatest figures in the medical history of our country.

It is not without reason that we have drawn such a wide background against the noble figure of Sándor Lumniczer, as it would be difficult to understand his extensive interest, his erudition, his balanced human behaviour without all this. These surroundings, these traditions nurtured the Lumniczers, among whom we can find Lumniczer's son-in-law, his great-grandchildren, his engineer brother's son, Sándor, another surgeon and a clay-pigeon shooting champion as well.

Going back to Sándor Lumniczer's biography, we may mention that he obtained elementary and lower secondary education privately at Kőszeg, then attended the higher classes of the Grammar School at Sopron and Pozsony. He studied medicine partly in Pest (four years) and partly in Vienna (one year). His graduation as physician and surgeon took place at Pest University in 1844, together with Lajos Markusovszky's, a man six years his elder, who remained his rival and friend in all his life. Ignác Semmelweis graduated in the same year, but in Vienna, where Lumniczer, too, took a degree later in obstetrics [6].

BEGINNING OF A CAREER

Strictly speaking the beginnings of his medical and scientific activity were connected with his studies. As it was customary at that time, he began to work as "honorary assistant" with prof. János Balassa (1814-1868), a status generally granted only to the gifted ones. Balassa was both a master and an artistic surgeon, not inferior to the leading operating surgeons of Europe [7]. After finishing his studies in Pest and Vienna he was appointed to Professor in Surgery at the University of Pest at the age of twenty-nine. He was more than once invited to work at foreign universities, but his aim was to raise Hungarian medical science, medical training, and public health to an European level. His closest

disciples included Markusovszky and S. Lumniczer. Vienna was the Mecca of the Hungarian "meds" at that time, a place providing opportunity to complete their studies, to get acquainted with the most up-to-date theories and methods of medical science. The more so, as the degree of the Pest university was not recognized as equal to Vienna's at the other parts of the Empire. Little wonder that from Balassa to Markusovszky, from Lumniczer to Semmelweis so many had been to Vienna to increase their knowledge.

But we Hungarians have little, if any, to conceal or to be ashamed of over this fact. The shame is on Vienna, on the Habsburgs. They deprived Hungary of her national independence, conserved backwardness and hindered—among others—the development of progressive intellectual life. There is no contradiction between the previous statement and the fact that the imperial government had made useful, even progressive decrees. The law history may force even a colonizing system to take necessary, unavoidable measures, but this is not identical with the sound progress of independent nations, based on their natural aspirations. Supporting the regressive forces of a country, ruined and retarded in centuries of life-and-death struggle, Vienna left the scientific institutions, the educational system of Hungary in provincial conditions—and this is not the end of our rightful charges. The natural sciences, technology, generally the experimental, applied sciences demand considerable investment, favourable conditions. The above considerations only add to the greatness of those physicians, the generation of the mid-nineteenth century, who achieved lasting results under unfavourable conditions, in the atmosphere of the public struggle for national revival.

Sándor Lumniczer already attracted attention with his doctoral dissertation: "Orvos-sebészeti értekezés a képlő sebészetről" (Medico-surgical Tract on Plastic Surgery), Pest, 1844. That was the establishment of plastic surgery in Hungarian medical literature. It looks back upon the achievements of the past and summarizes the views of the outstanding foreign surgeons. "Plastic surgery owes its enormous progress in the last decades not so much to good tricks in operation, but perhaps alone to the physiological trend of operation, according to which it is within the operating surgeon's power to judge and criticize the vitality of the epidermis he intends to transplant" [8]. He describes the "fundamental methods of plastic operations", the phases of the operation, the instruments used, and the subsequent treatment of the wound.

He dedicated this praiseworthy work to his master, prof. Balassa. But he did not rely only on foreign literature. "I may mention here a case of our hospital, in the current year, partly as a very successful and instructive one, and partly as another evidence that at such operations the skilful and clever surgeon is not dependent on mere imitation, but before starting the operation he must set the task before himself, if there is not a chance to accomplish the aim of the operations successfully and with the best effects by reasonably modifying existing precedent and example or by originally new methods?—The subject of the operation was an extended claypipe cancer, covering the right corner and nearly two thirds of the lower lip" [9]. The detailed description of the operation

is illustrated by an excellent figure. Knowing Lumniczer's numerous drawings we may safely assign that to himself. The plastic surgical works of Balassa will appear nearly two decades later (*New Operative Methods concerning Nosecorrections*, Pest, 1863. *Plastic Operations Illustrated with Atlas* 1867 [10].) No wonder that Balassa sent him to Vienna with excellent recommendations, where he became the student of Schuh in operating surgery (1845—47).

The second Viennese school [11] (Rokitansky, Skoda, etc.) had the same great effect on Lumniczer as on Semmelweis or Markusovszky. Schuh, too, belonged to this school, he was the first Austro-German surgeon who put chirurgy on equal rank with internal medicine, on an anatomical, physiological and pathologic anatomical basis, including laboratory analyses. Schuh made friends with the well-educated young man, who was competent in more than one language [12]. At that time Markusovszky—a student of Wattman—and Semmelweis also stayed in Vienna. Their life-long friendship started there, but they may have met earlier as they were contemporaries. Who knows what heated medical discussions led Lumniczer to his laconic statement, perhaps an early negation of puerperal fever as an independent disease: "*Febris puerperalis non existit*". This meaningful but not expounded thesis was put down in his doctoral dissertation, three years before Semmelweis's great discovery (1847), the recognition of the identity of puerperal fever and sepsis. (It is possible that it was the adoption of Theodor Helm's and Franz Schuh's similar opinion (1838—39) [13]). Lumniczer's statement is, of course, nothing comparing to Semmelweis's epoch-making discovery, but it shows the weight of the problem, the atmosphere surrounding the pathbreakers and their feeling of responsibility.

The invention of etherization had a very considerable part in the development of surgery. Some months after its first application in the United States by Morton and Warren, in one of the old rooms of the Pest university Balassa exposed the new method, and after that in order to demonstrate its application he "had his assistant, Markusovszky make a lithotomy". The description of that notable event in 1847 is from Korányi, which he personally attended as a medical student. (Markusovszky had already tried the method on himself in Vienna, under Schuh). At the side of Balassa there stood the great hopes of Hungarian medical science: Endre Sebestyén Kovács, János Bókay, Arányi, and also Lumniczer, who had returned from Vienna to be present at the first demonstration of "aether-narcosis" in Hungary [14]. That was before he visited Paris, London, Zürich on a study-tour on course of which he got acquainted with the most modern institutes, researchers and physicians of that time. He was in no hurry to return, although in 1846 and in 1847 he applied to Ignác Stáhly for appointment to be assistant on the department of practical surgery at the Pest university. He made 24 enclosures to his application, in which the most outstanding professors from Pest (e. g. Balassa) and from Vienna (Rokitansky, Hyrtl, etc.) testified his distinction [15].

THE CHIEF MEDICAL OFFICER OF THE WAR OF INDEPENDENCE

Old wishes, often dreamt of hopes seemed near to realisation when the European revolutions broke out in the spring of 1848 and Metternich's system, the Holy Alliance, collapsed. Vienna now meant the revolutionary Vienna, not the Emperor's town, Pest and Buda meant Hungary, throwing off her feudal bonds, bidding for the return of her national independence. It is no wonder that the returning Lumniczer can be found among the champions of revival. The minister of Public Education in the newly formed Batthyány-government, József Eötvös entrusted not only the conduct of medical affairs, but the management of the University as well on Lumniczer's master, Balassa. Markusovszky and Lumniczer stood beside Balassa, who was the medical depositary and expert of Eötvös's reforming policies (in medical affairs). But the hope in peaceful transformation, in painless revival soon eclipsed. The ebb of the revolutionary wave, the tormenting national antagonisms, and the Viennese imperial government recovering their senses soon made even the optimists realize the approaching danger. Shortly after his return Lumniczer started to lecture at the university on military surgery—with great success.

The Magyars were the crossroads and they chose to fight. In the summer and autumn of 1848 the gory drama was unfolding, but not all its players could play it to the end. No doubt, this depended on the role, too. Some of the politicians, scared of the events, emigrated, or retired from the political life, but the physicians—even without radical political views—were bound by their profession to the fighting people. Following the outbreak of the fight, the Hungarian War of Independence, the ophthalmological and surgical clinics of the university were converted into army ("honvéd") hospitals under the direction of Balassa and Markusovszky. They operated until the fall of the capital, the 1st of January, 1849. But Lumniczer, still in the August of 1848, joined the fighting Army and was appointed battalion chief surgeon. He took part in the battle of Schwechat and in nearly all the bigger battles of the winter and summer campaign in Artur Görgey's army. On Görgey's proposition in February, 1849, Lázár Mészáros, Minister of War, appointed him to surgeon-major, a post he had practically filled since January 1849 [16]. He proved to be an excellent organizer, Görgey himself stressed his merits in organizing quick medical intervention and treatment. His instructions for the Upper Danubian Army issued at Kassa (1849) served as an example in organizing medical service at the other military units [17, 20].

In the middle of the spring campaign he was appointed superintending surgeon-major at Görgey's army.

The first chief medical officer of the "Honvéd" army of the War of Independence was Ignác Stáhly, the former state chief medical officer. Although he laid the foundations, his personality was not suitable for extraordinary situations. He did not follow the government to Debrecen and some months later he died. His place was taken by Ferenc Flór, a confidant of Kossuth, an outstanding character of the Hungarian medical science, under whose leadership medical

service rose to a height where it was able to fulfil its tasks in crisis and success alike. The developing political differences between Kossuth and Görgey, their mutual personal distrust left its mark on the medical service as well. Although here we cannot go into the details of this problem, being aware of the dangers of oversimplification, it is a fact that after the formation of the Szemere government the new minister of war, Görgey, put his man in Flór's place. In June, 1849 Lumniczer took over the leadership of the health department at the Ministry of War. His tact tried to mitigate Flór's bitterness by offering him the command of the field hospitals at Pest, but the latter did not alter his determination and retired. But Lumniczer did not owe his new position to political intrigues, but to the confidence of Görgey in his tested man, to the testimony of his medical and organizing ability, his courage, his soberness, and finally to the sympathy of the 31 year old general to the 28 year old surgeon-major. Görgey willingly accepted his advice and it was not accidental that after the battle of Ács—on Lumniczer's advice—Lajos Markusovszky treated the wounded commander. Markusovszky remained with him even in his confinement after the defeat, and after the Compromise it was he and Tivadar Duka who met the returning general, who was shunned even by his adherents and political friends. Görgey's memories and his statement to Gyula Janny in 1893 bear witness to his high estimation of Lumniczer, both as physician and man [21, 32].

Lumniczer started to direct the medical service with undeniable vigour and competence (at the same time performing operations at the central hospitals). He did his best to make up for the deficiencies, opened the bathing institutions of Buda for the wounded and ill soldiers. But his activity coincided with the last hours of the war: on the 30th of June he received Kossuth's orders to dispatch all obtainable medical field equipment "without a minute's loss" to Szeged, and even have all foundable equipment bought from private persons as well. Kossuth also asked him to send his medical attendant, surgeon-major János Obonyai with a portable pharmacy "because of my poor health" [22]. At Szeged Lumniczer treated the wife of the surgeon-major of the Italian legion, who happened to be his uncle, Schoepf Merei's wife. In a few hours she died in cholera, which Lumniczer himself contracted. He did not leave his post even in his illness, followed the government to Arad, and was present at the surrender at Világos. In punishment, he was enlisted in the Austrian Army as hospital attendant. This humiliating situation ended owing to good luck and friendship when he was put under surgeon-major Böhm, his former colleague in Vienna. Böhm even found excuse to send him to Pest, and gave him no other carman than another physician of Balassa's circle, István Sass [23].

BALASSA AND THE MEDICAL SCHOOL OF PEST

In Pest Lumniczer found a silent country, due to Haynau's terror and to the activity of the head of the police, Prottmann, People were afraid to talk, to meet. Balassa was also imprisoned for two of his letters found among Kossuth's

papers, but was soon released. The deputation requesting his release was led by Korányi, and he gives the reason why he was let go comparatively easily. "Prottmann's wife fell seriously ill and Balassa was invited to her. The charm of his personality did not fail to make an impression even on Prottmann and this mellowed him so much that he gave the *salvus conductus* to the whole Balassa-group." On Markusovszky's initiative equestrian gatherings were held at first, joined by Lumniczer, and later by Balassa, too. The mounted society called "Faculté de médecine a cheval" discussed political and scientific questions, dreamt and planned for the future. Later on many people joined them, including Semmelweis, who returned from Vienna in October, 1850 and subsequently broke his arm at a riding-hall exercise—surely the sign of lack of practice, as a consequence of his absence from the fight [24].

But there was nothing to substitute medical practice, his profession. There is bitterness in his words when he writes to Korányi: "Among the instruments I brought from Paris I only use the knife I cut my corns with" [25]. Balassa found his way back to the university and this offered some opportunity for Markusovszky and Lumniczer, he engaged them as private assistants. Their close friendship with Semmelweis did not lose strength, when Semmelweis was still in Vienna, he did not forget to send his regards to Balassa and Lumniczer, when writing to Markusovszky (June 24th, 1850) [26]. Their encouragement must be behind his return, not to mention the publication of his discovery, which was first drawn up both in Hungarian and in German in Hungary. It was after Világos that the characteristic features of the "Pest School" represented by Balassa's circle, began to emerge. Their influence was increased by their connections with noted politicians, who later became responsible statesmen. Markusovszky was the family doctor of the Eötvös and Trefort families. They could start their *Orvosi Hetilap* (Medical Weekly) in 1857, still in the Bach period, the first Hungarian medical review after the *Orvosi Tár* (Medical Collection) suspended publication. True enough, Balassa had an aversion to the latter even in the Reform Age and preferred to publish his papers in the *Wiener med. Wochenschrift* [27].

In his articles [28] in the *Orvosi Hetilap* Lumniczer informed his readers on uretostenosis, urethrostomy, "the advantages of plaster bandaging", tracheotomy, the extirpation of pseudoarthrosis, the thrombosis of the femoral vein, or surgical experiences about the "reduction of strangulated herniae". At the same time he played an active part in the Medical Association of Pest, of which he was Secretary-General (1862—68), Vice President (1868—80) and President (1880—86). To show his clear, sound views and his courage it is not without interest to recall the speech he made in memory of his onetime model, Ágost Schoepf Merei, who had emigrated to Britain, set up an infant hospital there with Whitehead, and died there in 1858. That speech was made in October, 1860, following the issue of the October Diploma, after the failure of the Austrian arms in Italy. After duly outlining Schoepf Merei's life and activity, Lumniczer emphasized: "he possessed his patients' respectful esteem not only as physician, but as man, too". Half-way between Bach and Schmerling he had the courage

to say: "Schoepf was the adherent of absolute and unlimited freedom, and as such a worthy son of his country—a Magyar" [29].

There is an important passage in Lumniczer's memorial speech which exceeds the requirements of character-drawing: "The result of the desperate struggles growing inside the core of a commonwealth over questions of national principle has from time immemorial been that one party was compelled to yield its legitimate or illegitimate ground to brute force. Thus originated the emigration of 1849—an exodus of the intellectuals. Or did today's homeless not stand at the head of the government of a nation not surpassed in self-government so far, were they who are now in exile not the leaders of an army victorious for one and a half years, aren't those beggars who were willing to sacrifice a fortune for the country? Their large groups have flocked to strange lands: behind them is the lost field of glory and the ruins of their homeland plunged into mourning, before them nothing but the wilderness of embarrassing incertitude and the desert of aimlessness. But though this heart-rending event has ruined the peaceful happiness of numberless individuals, and there are thousands feeling that bitter calamity even today, after eleven harsh years, the same has brought benefit, too, on our beloved country. It has for ever destroyed the wall that autocracy had erected against the sympathy of the great nations. With the emigration the fame of the immense rhetorical power of the until then unknown Magyar has entered the free nations of another world; by it the firmest constitutional people of the world (*i. e. the British*) has learned to esteem our nation's free spirit and its ability for self-government; through it the advanced West has become acquainted with our fellow countrymen's valour and also with their practical common sense" [30].

The crisis of absolutism at last eased Lumniczer's position: he got a medical post with the State Railways between 1860 and 1868. He also accepted to lead the II surgical department of Rókus Hospital, first (in 1861) unsalaried, and later (in 1864) as appointed head-surgeon. The reviving intellectual life had its aberrations, too: a heated dispute began to develop between Balassa's circle and the editor of a new periodical, "Gyógyászat" (Therapy), Imre Poór [31]. He accused the formers with organizing a clique system, each other's recommendation, the financial utilization of their profession, or sometimes even with being unpatriotic. Lumniczer was also given his share of these abuses. Semmelweis's letters, composed in cool detachment, represented an exception in that deteriorated polemic. The battle between the two groups spread over the field of the appointment of university professorships. Their fight is often referred to as that of the progressives and conservatives. It is substantially true in medical aspects, but not so simply. Many of the outstanding personalities of the War of Independence, Kossuth's confidants, mostly the members of the older generation, including Ferenc Flór, are to be found in Poór's circle. In his memorial speech on Flór, Poór drew a sharp dividing line between the three groupings: the "cosmopolitan" champions of "equality before the law" and of political liberty, those combining it with independent stateshood on a Swiss pattern, and those who although partly accept the above but first of all cling to the Hungarian character of the state. It is not hard to find out that Poór counted Flór

and himself among the third group. That is why they had been already carrying a sharp fight at the time of the October Diploma, when Markusovszky and his friends were opposed to the dismissal of Czermák, who was an excellent professor but did not speak Hungarian.

Balassa, Markusovszky, and their circle—not only on the basis of personal relations, but also in their view—stood close to Eötvös and the group formerly known as centralists. Likewise, they had close connections with the like-minded Austrian intellectuals, which did not prevent them from taking up the uniform of field-surgeons, without pondering, “for the constitutional defense of our country in 1848/49” as Lumniczer put it in his memorial speech on Balassa. They also preserved their friendship to “the traitor”, Artur Görgey, with whom Eötvös and his followers were also in touch, although they were anxious to protect the delicate system of the Compromise from the unpopularity of his person [32, 35]. Another remark of Lumniczer on Balassa (1872) reflects their views well: “He was not one of the over-zealous who would have endured the deformities of pseudo-science to be stealed into the hall of science, were they even under the banner of patriotism [36]. They were the workmen of modern medical science, the supporters of a parliamentary government invested with constitutional human rights; they acquiesced in the Compromise, they were great progressive characters who urged the improvement of the economic, social, cultural and medical conditions of Hungary. False pathos should not transform them into barricade-revolutionaries or unbreakable romantic characters. They were not such. The less should that be done, as perhaps their opponents can sometimes be regarded so with more justification.

THE PROFESSOR OF SURGERY

After the making of the Compromise of 1867 once more Eötvös took the direction of public education in his hands. Balassa was only a private advisor at his side, but Markusovszky became one of his closest associates in questions concerning medical education and academic affairs. New opportunities were opened up, much delay and backwardness had to be made good. Semmelweis did not live to see all the changes, whereas Balassa hardly outlived them. A new generation came, József Fodor, Endre Hógyes, to mention the most prominent ones. Political life, once attracting so many talents, lost its interest, the great old men stepped aside disillusioned, the gifted younger ones found place for their creating activities in scientific life.

Sándor Lumniczer achieved all a physician-scientist could hope for. He was habilitated “Privatdocent” in 1868, without a qualifying examination, on the basis of his thesis “To the Study of Medical Injuries”. But he did not stand aloof from the challenge of organizing public sanitation, a task he undertook together with Balassa and Korányi; he was appointed a member of the Public Health Board, of which later (1878) he became Vice President and finally (1881) President [37]. He took part in elaborating the Public Health Bill, he was the permanent expert of surgical and hospital affairs. We find him attending the

conference on public baths convened by Trefort, at the establishment and organization of several institutions. He got his reward, was appointed royal councillor, ministerial councillor (1884), and a member of the Upper House (1885). There he spoke only once, in connection with the sanitary aspects of the Administration Bill. He also became a corresponding member of the Viennese Medical Association (1889), with Markusovszky and Korányi as the last survivors of the old school.

But his main field was the service of medical science and medical education. Still in 1872 he was appointed extraordinary professor, but had to wait for professorship until 1880, as he was not a master in elbowing [38—39]. Meanwhile he frequently contributed to the *Orvosi Hetilap*, on fractures and dislocation of the cervical vertebra, shot in the stomach, plastic operations, surgical and gynaecological interventions. On the vacancy of the department of preparatory surgery Markusovszky and his friends decided to set up another surgical department, that opened the way to his appointment in 1880. Vilmos Tauffer drawn an attractive picture of his activities as a professor [40]. He supported the young, carried through by setting up an adequate number of posts for assistants to help the further training of the promising young physicians. "His great interest in modern trends" is especially emphasized, and the same was underlined by Gyula Janny in his memorial speech. This explains that he, essentially the first to appreciate Semmelweis in the Medical Association (October, 1865) [41], the guardian of his teachings, who—together with the other surgical professor, József Kovács—lived in the Semmelweis-inspired notion of asepsis, was later to introduce in Hungary Lister's antiseptic wound-treatment. His disciples sometimes returned straight from Lister, (Ákos Puky, for instance), and their intermediation greatly contributed to its quick spread. Lumniczer gave accounts of his experiences in articles, and later in like manner on the effect of the Koch remedy [42].

True, the conservative József Kovács was right in maintaining Semmelweis's principles, but Lord Lister's merits cannot be denied either. Although Semmelweis's doctrine survived Lister's teachings, whose methods of wound-treatment had become antiquated, but the spread of the theory of asepsis and antisepsis is practically linked with his name. His action—though unintentionally—furthered the recognition of Semmelweis's right, the latter's due appreciation. Lumniczer's scientific activity is well characterized by Janny, stating: "His works do not break fresh ground but always are on a level of their age, lasting and estimated pieces not only of national, but of universal medical science" [43]. His memory is worthy of being remembered, and in this spirit his mortal remains have been transferred in 1967 to the burial-place of the heroes of the "fortyeight", on the suggestion of the Semmelweis Medical Historical Museum and the Hungarian Museum of War. Let his life-principle stand here, as his testimony: "The idea of a solidly-trained physician comprises that he be true to his professional convictions under all circumstances, including his activities in practical life" [44].

(For footnotes see above, the Hungarian version of the article.)

KONYÁR EGÉSZSÉGÜGYI KÖRÜLMÉNYEI A XVIII—XIX. SZÁZADBAN

Írta: MOLNÁR GYULA (Konyár)

Konyár észak-bihari nagyközség, mintegy 3300 lakossal. Ősrégi település, mert itt, az egykori Nagy-Sárrét északi csücskében, a Kálló kanyargó folyása mellett már a Mátra vidékéről délfelé húzódó ősembertörzsek is otthonra és biztos megélhetésre találtak. A nádrengeteg védelmet, a lápvilág terített asztalt jelentett számukra. Ma a mélyen szántó Zetor nyomán egymás után fordulnak ki a határ különböző pontjain a prehisztorikus kor érdekes emlékei. A falu is ide települt még valamikor a honfoglalás előtti időkben, s azóta folyamatosan lakott hely. Ez a természeti és gazdasági adottság határozta meg a község lakóinak életkörülményeit, lakáskultúrája fejlődését és jelentős mértékben a mindenkori egészségügyi viszonyait is.

És ez a megállapítás lényegében nemcsak a tárgyalt falura, hanem a Tiszántúl jelentős hányadára is érvényes, amelynek lehetőségei Konyáréval évszázadokon át azonosak voltak. Tehát bizonyos helyi adatokat nagyobb földrajzi vonatkozásban is érvényesnek fogadhatunk el.

Konyár határának mintegy 80%-át a XX. századig nádas, mocsár borította, amely az év legnagyobb részében az itt kanyargó Kék Kálló folyó kiöntéseiből, tocsogóiból nyerte vizét. Már az Eszterházy-uradalom adóbiztosza az 1720. évi jelentésében azt írja róla, hogy „meglehető hely volna, de nagyon az Országh Uttyában vagon, határját pedig a víz fölvette ... [1].

A falu első településének házai közvetlenül a víz mellé, a veszedelem idején menedéket nyújtó nádrengeteg tövébe épültek. Így a levegő páradús tartalma, szúnyogok, legyek és egyéb kártékony rovarok milliói: a lakosság egészségügyét döntően befolyásoló körülmények közé került. Ehhez járult a vadvizetből, a falut körülvevő legelőkön ásott szabad kutakból nyert ivóvizek fertőzöttsége. A belterületek kútjai, ha bővizűek is, de meszes, keserű, ihatatlan ízűek a benne oldódott mészs, nátron s egyéb anyagok miatt. A néphumor „pokolvíznek” nevezte el, amit még az állatok itatására is alig lehet használni. Bár a régiek azt tartották, minél keserűbb a víz, annál jobb ízű málét lehet vele keverni. Ezért a kutak között számontartották a legrosszabb vizűt és odajártak, ha málét akartak sütni. Bizonyára a víz ásványi tartalma pótolta a ma népszerű szalakálit.

Az ivásra is használt kutak tisztaságát az évente való takarítással „kotrással” igyekeztek biztosítani. Ebből keletkezett az, a ma már feledésbe ment népszokás, hogy a legények az összes kutat nagypéntek éjszakáján teleszörték pelyvával,

így másnap minden háznál már hajnalban meg kellett kezdeni a kutak kitakarítását. Nyilván ezzel a goromba módszerrel igyekeztek a lusta embereket is rászorítani kútjaik karbantartására. Természetesen ez sem biztosította a fertőzésmentes ivóvizet.

A lakások építésénél is a helyi tényezők játszottak jelentős szerepet, amikor az anyagot a legolcsóbb, többnyire helyben beszerezhető nádból, vesszőből, agyagból választották. Földbe vert karókat vesszővel befontak és kívül-belül vastagon sárral tapasztottak be. Az 1726. évi porcióösszeírás szerint a „lakosok háza nádból és sárból rakva két sorával ...” [2]. Ilyen sövényfalú öreg házak még ma is találhatóak a régi utcákban. A kő és tégladrága lévén, erre nem volt anyagi lehetősége nemcsak a magánépítőknek, hanem még a közületeknek sem. Az 1770-es években épített fiúiskoláról azt írja az 1869. évi vagyonelejtár, hogy „fundamentoma téglá, fala vályog, teteje nád ...” [3].

A padozat döngölt agyag, amit vagy a maga nyers valóságában hagytak, vagy néha felszórták homokkal. A talajvíztől felszívódott, nyers agyagpadlázat melege volt a különféle fertőző és járványos nyavalyáknak. Ezt még fokozta a lakószobák túlszűfolttsága és szellőzetlensége. Együtt lakott a család, s kiváltképpen téli időben a felnőtt férfiak pipáltak, köpködtek, a kisgyermek pedig egy szál pendelyben csúszkáltak, játszottak a földön. Ez volt évszázadokon át a családi élet természetes és megszokott rendje, amelyen nem illett és nem is lehetett változtatni. Mindent, ami a legcsekélyebb haladást jelentette a kulturáltabb élet felé, szigorúan elítélt a közvélemény, és a romlás, erkölcsi hanyatlás jeleként látta. Ez alól nem volt kivétel az iskolázottabb, vagyoni helyzeténél fogva tehetősebb főúri réteg sem. Az 1600-as évek igénytelen lakásviszonyaira így emlékezik vissza Apor Péter, a vagyonos és művelt főúr: „Nem volt akkor annyi superlát, hanem estve jóllakván a palotában, avagy a nagy házban, vagy mic sodás háza volt a gazdának, bevitték egy falka szalmát, azon feleségével együtt, kiki egymás végében virradatig jóízűt aludt ...” [4]. Arany János is ezt írja a nyugovóra térő családról: „... földre hintik a zizegő szalmát ...”.

A múlt idők hamis romantikája nagyon idillikus képet fest a falusi életről, a népdalok „bogárhátú kis házairól”, ami csupa szépség, béke és öröm. Az egykori adatok rideg számai és megállapításai azonban döbbenetes erővel mutatják be a ma már ismeretlen — és elképzelhetetlen — életforma nyomorúságait.

Biharban egészen az 1850-es évekig dolgoztak sziléziai salétromfőzők, akik a puskapor egyik alapanyagát állították elő. Elszámolóhelyük Debrecenben volt, a mai Salétrom utcában. Ezek a salétromfőzők évente megvásárolták az udvarokon található érett trágyát és a szobák 30—40 cm vastagságban felásott agyag padlózatát. Ez ugyanis egyrészt a talajvíztől, másrészt a gyermekek, háziállatok évi vizeletétől, ürülékétől úgy átvődött, hogy a salétromfőzés egyik kellékévé vált. Ilyen salétromfőzők Konyáron is működtek [5]. Gondolhatjuk, milyen lehetett annak a lakóháznak levegője, melynek padozatából salétromot főzhettek!

A szellőztetés ismeretlen volt. Sőt, a közhiedelem szerint káros, mert a nyitott ajtón vagy ablakon át „bejön a betegség”. A szoba elhasznált levegőjében nőttek fel a gyermekek, velük egy levegőt szívtak a betegek, haldoklók, sokszor kutya, macska, korai csirke, kisliba, s nem ritkán a téli kismalac vagy birka is. Ez ismét

olyan megrögződött hagyomány volt, amelyen senkinek sem jutott eszébe változtatni. Még az erre vonatkozó nevelő, felvilágosító munkát is a családi élet megrontójának, „úri huncutságnak” tekintették. Emiatt kevés sikerrel járt Sándorfi Józsefnek, Bihar megye főorvosának 1813-ban kelt és közzétett felhívása. „Nem építhetné valaki rosszabbul a házát, mint amikor olyan ablakokat csináltat, hogy azokat felnyitni ne lehessen, vagy talám csak egy kis darab üveget bé tapaszt a falba és valóban még kemény parancsolattal is illő volna az olyanokat, akik a magok javát nem értik, ki nyitható ablakok tartására szorítani . . .” [6]. Majd egy évszázadnak kellett a körlevéltől eltelni addig, míg közösségünkben általánosan megindult a tágasabb, családokra külön tagolt, egészségesebb lakóházak építése. Természetesen ennek gazdasági feltételei is voltak, de nem utolsósorban annak a munkának is tulajdonítható, amit falusi orvosok, vármegyei főorvosok s egyéb, a nép ügyét szívükön hordozó, közéleti emberek folytattak a felemelkedés érdekében.

Ma a község lakóinak átlagéletkora az 1930-as évek 50 évéhez viszonyítva is jelentősen emelkedett, mert 70 év körül mozog. A gyermekszületés és halálozás aránya a közelmúlthoz viszonyítva is igen jelentős változást mutat, mert 1921—1942. évben született összesen 1540, meghalt 10 éven alul 378, 1945—1964-ben született 1060, meghalt összesen 45. Az előbbi 24,4%-kal szemben 4,2%.

Igaz viszont az is, hogy a születések száma is jelentősen csökkent, ami jórészt a fiatalok elvándorlásának következménye.

KONYÁR EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTOTTSÁGA A XX. SZÁZADIG

Falvaink egészségügyi szolgálatát a múltban nemcsak az anyagi lehetőségek szerény volta határozta meg, hanem bizonyos öröklött hiedelmek, tradicionális szokások is.

A szegénység arra kényszerítette a falusi embert, hogy betegét csak a végső esetben vigye a drága és messze levő orvoshoz. Rendszerint már ezt is csak akkor tette, amikor a haldokló utolsó kívánsága volt. De nemegyszer a beteg maga akadályozta meg az erre irányuló szándékot, nehogy „költségbe verje” a családot.

Másrészt sokkal jobban bízott a köztük élő és hírnévre emelkedett javasokban, vajakosokban, csontrakó emberekben, mint az iskolákat végzett orvosdoktorokban. Ez már „úr” volt, az ő osztályától idegen, tehát neki ellensége még akkor is, ha segít rajta. Így nemegyszer igyekezett hamis adatközlésekkel félrevezetni. Hátha így olcsóbb lesz, vagy nem ír ki drága patikaszer. A paraszti réteg évszázados kizsákmányolásából eredő és mélyen begyökerezett bizalmatlanság volt ez. Igen sok idő és megváltozott életkörülmény kellett ahhoz, hogy ezt is kinője egyéb hasonló örökséggel együtt.

Virágzott a babona, a kuruzslás. Már az egyházak képzettebb papjai is felvilágosító munkával igyekeztek segíteni a falusi nép helyzetén. *Méliusz Juhász Péter*, Debrecen első református püspöke Kolozsvárott jelentette meg 1578-ban Herbáriumát „Az Faknac FVVecnek nevekről, természetekről és hasznairól”

címmel. Ebben a kora leghíresebb külföldi orvosainak gyógynövény-ismereteit felhasználva, felsorolja hazánk flóráját, azoknak gyógyító hatását. Tette ezt azzal a szándékkal, hogy az ártalmas kuruzslószeresek használatát ellensúlyozza a hasznos gyógynövények ismertetésével. Könyvének számos megállapítása ma is érvényes, és évszázadokon át az egyik legnépszerűbb orvosi könyv lett.

A XVIII. század végéig tartó boszorkánypererek azonban azt bizonyítják, hogy a legnépszerűbb hasznos könyv sem tudta kiszorítani egészen napjainkig a boszorkányos hitben álló kuruzslók népszerűségét. A boszorkánypererek jelentős részében a gyógyító eljárások mikéntje körül forog a tanúkihallgatás. [7].

Ilyen boszorkányper zajlott le Konyáron is 1764-ben, amelynek vádlottja Gallyas Erzsók, aki a felsorakozott tanúk vallomása szerint számos beteget gyógyított a faluban, több-kevesebb sikerrel. Gyógymódjai között szerepel ilyen: a dagadt lábat meleg disznóganajjal kell kötni, a fájós szemet a kisgyermek első ürülékével bekenni, másnak „három szál füvet adott, hogy azt törje meg, vízbe vegye be, amitől jobban is lett.” Viszont a kisgyermek, akinek a pelenkáját Erzsók ellopta, attól kezdve beteg lett, az anyja teje pedig elapadt. Ebben a perben szerepel tanúként egy itt lakó „öreg doctor”, de arról semmi adat sincs, hogy valóban képzett és a községben szolgáló orvos volt-e, vagy pedig egy másik kuruzsló [8].

A falu egészségügyi történetében jelentős helyet foglalnak el a gyógykovácsok is. Ők nemcsak az állatgyógyászatnak voltak mesterei, hanem az embergyógyászat bizonyos vonalán is tevékenykedtek. Csontrakó, sebet, daganatot kezelő, néha recepteket is ajánló szakemberként ismerték őket. Konyáron a XVIII. században Erdélyből települt Kamuti-család volt híres gyógykovács. Tudományuk apáról fiúra szállott és számos receptjük maradt fenn az 1700-as években írott kéziratos könyvükben [9]. Ebből valók az alábbiak is: „Nehéz hurut, belső nyavalya ellen:

Pápa füvet Jakab havának 27/dik nap legjobb erejében vagon, harmaton kell szedni. —

Hektika és nehéz lélegzet ellen:

Veronika füvet kell szedni Pünkösöd hava 19-dik délelőtt, férhelyt kell szarítani, hol az nap ne érje, vizet venni napfeljöttkor, az harmaton kell szedni, betonibával timporálva kell szedni, Hasznos.

Nehéz nyavalya ellen:

Csombor füvet etzetben meg kel főzni, igya (olvashatatlan szó) tartozóval. Katánkóró virág, fejr butykóró virág, Sat (án?), .fű, vad körtvély gyöngy.

Az ökör szemű fű virága jó a Sárgaság ellen, pápa fű ereje meg vagon írva, lehet akár borba, akár vízbe inni jó.”

Az egészségügyi hágóság tevékenységének jelentős része az országos méretű járványos betegségek megelőzésére, leküzdésére irányult. A vármegyei főorvos a múlt század elején a falusi lelkészeket is belevonta ezekbe a tájékoztató, felvilágosító jellegű szolgálatokba, mint olyanokat, akik közel állanak a falusi néphez. A jó szándék igen gyakran hajótörést szenvedett a passzív ellenálláson és a rendeletekkel szemben tanúsított ellenséges magatartáson. Országos méretű veszedelmet jelentett ez időben a déli országrészen beszívárgó pestisjárvány. A ha-

tár mentén állandó figyelőszolgálatot tartottak, és az első gyanús jelre a legszigorúbb zárlatot s egyéb intézkedéseket fogatosítottak. A népet pedig jó előre kioktatták az ez esetben szükséges tennivalókról. A falusi papok szószeikről ismertették a körleveleket. Bihar megye főorvosának Nagyváradon, 1813. december 3-án kelt utasítása a következő:

„A Hallható Pestisre nézve Orvosi Utasítások

AN.M.K.M.H. Tanács kegyes rendelkezésének értelméhez képest, noha Isten kegyelméből még Országunkban a Pestisnek a legkisebb jele sinszan: mindazáltal ne hogy etzerre valamerről minden előre való készület nélkül leljen meg bennünket, némely jelek jegyzetnek fel és egynéhány régulák adattatnak itt elő, mellyekre a Seb-Orvosok főképpen és a Helységek Elöljárói vigyázni és vigyáztatni köteleztetnek. Ugy mint

1. ör Ha valamely Helységben a Halandóság szembetűnőképpen nagyobb, mint rend szerént szokott lenni kivált, ha egy Ház népből vagy együvé tartozó emberek közül tsak hamarjában többen elhalnak: méltó, hogy azonnal a Járásbéli Seb Orvos által a Hólt Testek meg vizgáltassanak erre nézve,

2. or. A Seb Orvosnak kötelessége lesz a hólt testen megvizsgálni, ha valyon az ikrás husokban (glandulae) melyek az ember füle tövén honaalyán czombja tövénn vagynak, nem talál é kisebb vagy nagyobb Daganatokat, avagy minden tüzesedés nélkül, avagy pedig nekitüzessedve kékülve, vagy nekifeketedve, továbbá a hóltak, kivált a háta gerintzén, vagy egyéb tagjain is nem talál é valóságos pokolvarakat (carbunculi), sőt ha tsak sűrű széles feketés petséteket talál is többeket: mindgyárt gyanuba jöhet, a seb orvos és a nyavalya miként lett lefolytáról és eredetéről szorgalmatosan tudakozódjon.

3. or. Ha a Tudakozásból még ez is kisül, hogy elsőben hideg borzadás minden ereje leverettetésével, vagy szörnyű fő fájdalommal fogta el ezért is tsak hamar petéts, vagy Pokol varak, vagy ikrás husok dagadási ütötték ki magokat és már 3-ik, 4-ik, legfellyebb 5-ik napig meg ölte: többé arról a Helyről a Seb Orvos el ne távozzon; és anélkül, hogy ott ő maga nagy lármát ne üssön, a leg nagyobb sietséggel ide Váradra hozzám a dologról környülállásos tudósítást küldjön. És addig is.

4-szer Mig a nagyobb rendelések megtéssenek és a Seb Orvos minden Cerimonia nélkül a valóságos Pestises hólt testet 2 öles mély Sirba eltemetteti és ha lehet még oltatlan meszet is hintessen a testre. Akik a temetést véghez viszik, előre el készíti: a hólt testet, vagy annak ruháit kézzel ne illessék, hanem fogókkal vagy más eszközökkel segítsék a sirba és a már haszna vett eszközt azonnal el égessék. De mig ezek megtörténnének is

5-ször A Gyanus Házat és Ház népet vigyázat alá vetteti. Őket onnan ki nem ereszti, szükséges ételekről és italukról gondoskodtatván és nekik orvosságot ad. Még azon személyeket is, akik a halottal ezen utolsó betegségében társalkodtak, vele bántak, vagy illették, ha nem a ház népe közül valók is, hasonló szoros őrizet alá vétetteti. Az állatokat, kutyákat, macskákat, mellyek talám az nyavalyában is mellette, vagy körülte forgtak, agyon löveti.

6-szor. Hogy a Pestistől a legjobb móddal megőrizhessük magunkat: illő

még tudni, hogy a Pestis egyedül csak a Pestises emberről, vagy annak ruhájáról, vagy azon dolgoknak, állatoknak, melyeknek hasznát vette, illetésétől, vagy magunk hasznára való fordításából ragad el:

leg jobb Preservativa tehát, hogy magunkat minden gyanus embertől őrizzük. Sőt mivel nem tudhatjuk minden vigyázat mellett is, hogy nagyobb társaságokba nem elegendhetnek a pestises gyanus személyek is, szorgalmasan el kell kerülni minden olyan helyet, ahol több emberek gyűlnek össze, mint milyenek a templomok, Mészárszékek, Komédia helyek, Tsapszékek, sőt minden Templomi Czerimóniának, vagy temetésnek olyankor egészen meg kell szünni. Semmi sem ártott hazánkban a Pestis idején annyit, mint az hogy mennél nagyobb volt a döghalál, annál szorgalmasabban gyűltek a Templomokban össze.

Ha valaha illő az egészségre vigyázni, ilyenkor valóban illő, amikor akármily messziről, de csak behallik a híre a Pestisnek, a honnan

1.-ször Igyekezzünk mindenkor ritka levegőt tartani szobánkban, melyre nézve Ablakot, ajtót minden nap bizonyos ideig nyitva kell tartani, mert nem kell abba a vélekedésbe esni még Pestis idején is, hogy a közönséges levegőben volna a Pestis matéria, hanem a Pestises ember ágya körül, vagy szobában inkább . . .

2.-ször Erős etzetet tüzes téglára, vagy vasra tsepegtetvén a Szobákat azzal ki kell gőzöltetni, vagy pedig fenyőmag füstivel kifüstöltetni.

3.-ször Semmi sem ártalmasabb egy egy, mint Városok, vagy faluk közepén vagy közel a környéken levő büdös mocsárok és tavak, az ilyeneket hát minden erővel bétölteni szükséges.

4.-szer Mivel, télen által, mikor fütik a szobákat és sok ember fordul be a szobába, nem lehet semmi az egészségnek veszedelmesebb, mint a halottaknak a szoros szobáskákban való kinyújtóztatások. Amihez még az a rossz szokás is járul, hogy azok látására (mintha az éppen elmulthatatlan Keresztyéni kötelesség volna halottat látni menni), rakásokkal szokott a nép rohanni, sőt még reá is borulnak, tsókolni sem irtóznak, ezen visszaéléseknek távoztatására tehát legjobb a holt testeket hideg helyeken tartani vigyázat alatt az eltakarítás idejéig és az eltemettetéskor is csak koporsóban lezárva már, a nép odagyűlése előtt tétessék ki szabad levegőre.

Nagy Váradon, Deczember 3-án 1813. Sándorfi Joseph Föo Orvos mk" [10].

Érdemes megjegyezni, hogy a halottlítás és virrasztás szokása máig is érvényben és gyakorlatban levő hagyomány. Tehát azok az egészségügyi tanácsok, amelyek a fenti körlevélben mintegy másfélszáz évvel ezelőtt megírtak, ma is érvényesek lennének, ha a hagyomány szava erősebb nem lenne ezeknél.

Az egyik legsúlyosabb és legtöbb áldozatot szedő népbetegség a himlő volt. Ma szinte hihetetlen, hogy majd egy évszázadba került, míg az ellene való védekezés általános gyakorlattá válhatott a megrögződött gyanakvás és balhiedelem miatt. A nép meggyőzésének éppen nem könnyű feladatával a falusi papokat ismét megbízták, és a szószékekről hirdetett felvilágosító munka — bár némi eredményt mutatott ugyan — nem járt teljes sikerrel, mert még a múlt század végén is gyakran találjuk az anyakönyvi bejegyzésekben a halál okául a himlő megnevezést. Az alábbi, 1814-ből keltezett körlevél bizonyossága szerint a külföldön már általánossá váló gyakorlat itt még nagy ellenállásba ütközött:

„JÓ SZÜLŐK! A Természetnek Mindenható Alkotója meg áldván benneteket magzatokkal, egyszersmind Sz. kötelességtekké tette, hogy azoknak életeteket minden veszedelem ellen oltalmazzatok. A sok veszedelem közé, melyek Magzatjaitokat mindjárt születésektől fogva körül veszik, tartoznak a hójagos himlők; ezek irtóztatóképpen dühösködnek az ártatlan kisdedek között, sok ezreket ölnek meg minden Esztendőben, sok ezreket, melyek a halálos pallostól megmenekednek, elrutittatnak, vakokká, süketekké, némákká, bénákká, egész életjekre nyomorultakká téstik. Ki volna közületek olyan embertelen, olly gyilkos, hogy nem akarná magzatjait ezen irtóztató betegségektől megmenteni? Imé az Égnek legszebb ajándéka az emberi ész, feltalált egy hatalmas, bátorságos, biztos eszközt, mely által magzatjaitokat tökéletesen megmenthetitek a rut hojagos himlőktől és egyszersmind az egész emberi Nemzetnek Jótévői lehettek, midőn a leggyilkosabb betegségnek egész kiirtását elő mozdítjátok. Ezen leghasznosabb találmánya az elmúlt Századainknak a Mentő-himlő, vagy Tehén himlő. Ennek bé oltása által sem az emberi szépség el nem rutittatik, sem egészsége meg nem sértetik, a Veszedelmes Himlőtől pedig megmentetik. Azért is ezen bé oltás már több esztendőktől fogva az egész pallérozott Világban elterjesztetett.

A Leg kegyelmesebb Királyunk, Felséges Urunk meg győzzetettvén ezen szép találmánynak leg nagyobb hasznáról, az emberi nemzetre nézve olly rendelkezéseket tett, hogy mindnyájan részesekké tehetitek kedves magzatjaitokat e jótéménybe.

Ne késlekedjetez tehát Barátaim magzatjaitoktól eltéríteni az irtóztató himlő betegségnek veszedelmeit! Siessetez azokat minél hamarább a bé oltás által meg menteni, különben szent kötelességez ellen vétkezetez és ha magzatjaitok a dühös himlő betegség által életeknek virágjában elesnek, vagy szépségektől, egészségektől megfosztatnak, Tik szülők leszetez csupán csak okai ezen veszedelmeknek, Tik magatok magzatjaitoknak gyilkosai!" [11].

Lassan fejlődött a falusi nép gondolkodása odáig, hogy bizalommal fogadja az általa idegennek tekintett gyógymódokat. A XIX. század végére általános lett a nagyobb falvakban, így Konyáron is az orvosi szolgálat, és csak ekkor javult lényegesen a halálozási statisztika, ettől kezdve lassú csökkenéssel felszámolódtott a sokféle és évszázadokon át leküzdhetetlennek hitt népbetegség.

SZÜLETÉS, HALÁLOZÁS ARÁNYA A XVIII—XIX. SZÁZADBAN

Az adatok megállapításánál elsősorban a konyári ref. egyháznak 1757-től kezdődő anyakönyvi bejegyzéseit vettem alapul. Ugyanis semmi más feljegyzés, amely rendszeres kimutatást vezetett volna bármily népmozgalmi adatokról, nem áll rendelkezésre. Egyébként pedig az anyakönyvi bejegyzések tartalmazzák a betegségek felsorolását is. Ezek az akkori népi nevezetűk, sok tekintetben nem felelnek meg sem a tényleges körtünetnek, sem a teljes valóságnak, mert bemondás alapján írtak be, ami sokszor téves volt.

Mégis igen jelentős a szerepük annak a felmérésében, hogy milyen betegség pusztított leggyakrabban és milyen mértékben.

A török idők rettenetes pusztításai után, mint az Eszterházy-domínium egyik községe, a XVIII. század elején kezd újra települni és benépesülni Konyár. A század végére eléri a lakosságszám a 2000-et. Ettől kezdve viszont egy évszázad folyamán alig emelkedik pár százzal. A születések száma magas. Családonként 6—8 gyermek. Pl. néhány év adata az 1700-as évek utolsó tizedeiből a születési számokra vonatkozólag:

1760:54, 1761:54, 1762:59, 1763:49, 1764:63, 1765:76, 1766:58, 1767:63, 1860:66, 1861:74, 1862:89, 1863:87, 1864:79, 1865:89, 1866:79, 1867:81.

A fenti években a lakosságszám 2000-ről 2500-ra növekedett és a halálozási szám ugyanezen években a következőképpen alakult:

1760:18, 1761:22, 1762:20, 1763:25, 1764:23, 1765:9, 1766:16, 1767:14, 1860:52, 1861:105, 1862:64, 1863:141, 1864:65, 1865:54, 1866:73, 1867:81.

Ezek a számok bármely más időközben is hasonló arányokat mutatnak. Kivétel egy-egy járványos esztendő, melyben ijesztő mértékben megnövekszik a halálozások száma, mint a kolera, himlő, vérhas, diftéria, tífusz és egyéb. A járványos évekre jellemző az alábbi néhány adat halálozási mutatója:

1777:109, 1787:179, 1801:136, 1802:116, 1806:129, 1812:137, 1819:118, 1830:114, 1842:157, 1849:321, 1863:141.

Különösen az 1849. évi kolerajárvány volt súlyos, amelyet a jelek szerint a községben táborozó cári katonaság terjesztett és hurcolt be, ugyanis ezen idő alatt Debrecenben több, mint 1000 orosz katona vesztette életét a kolera következtében.

Minden járványos évben rendkívül sok a gyermekhalott. Ez érthető is, mert egyrészt a szervezete kevésbé ellenálló, másrészt a már ismertett egészségügyi viszonyok között lehetetlen volt a fertőzést kikerülni. Ezért a magas születési számok dacára sem szaporodik gyorsan és lényeges mértékben az összlakosság, hiszen évente a halottak számának $\frac{1}{3}$ -a gyermekkorú. Pl. 1780—1800 közt született összesen: 1801 gyermek, ebből 10 éves korára meghalt 881: 48,9%, 1845—1864 közt született 1761, meghalt belőle 869: 49%. Ha hozzászámítjuk az egyéb betegségeket, amelyek serdülő- vagy fiatal korban pusztítottak, mint a tuberkulózis, gyermekági láz, amikről rendszerint csak annyit jegyeztek fel: „sinlettek”, „szülésben hosszan sinlett”, akkor megértjük az ország egyes részeinek elnéptelenedését, amelynek utóhatása a mai napig is érezhető.

A járványos esztendőkből így viszonyultak egymáshoz a különböző betegségek: 1777-ben meghalt 109 személy, ebből himlő 82, egyéb 27; 1787-ben meghalt 179 személy, ebből himlő 98, torokfájás 14, sínylett 25, egyéb 42; 1794-től néhány évig a betegség okát nem jegyezték be. 1819-ben halott 118, ebből himlő 60, egyéb 58; 1830-ban összesen 114, ebből himlő 16, kelevény 23, sínylett 46, egyéb 29; 1863-ban összesen 141, ebből himlő 51, torokfájás 7, vérhas 10, kelevény 14, sínylett 32, egyéb 27; 1873-ban összesen 170, ebből himlő 6, kelevény 8, sínylett 46, görcs 39, hideglelés 12, egyéb 52.

Amint említettem, a betegségek megnevezése rendszerint a nép közt általánosan ismert fogalmakkal történt, és így kerültek be az anyakönyvekbe is. Vagy

a népi elnevezés, vagy a betegség lefolyása jelezte a halál okát. A konyári ref. egyház halotti anyakönyvében az 1700—1800-as években a következő bejegyzéseket találjuk, mint a halál okát (ide nem számítva az erőszakos halállal kimúltakat): „gyermekszülés, szélütés, igen sinlődő beteg, sokat sinlődő, vérfolyás, dagadozás, nyavalya törős, hamari halál, szomorú halállal, nyomorult leány, boldogul kimult, testben való fogyatkozásokat és számos fájdalmakat szenvedett, sok időig tartó keserves nyomorusági után sok istenes fohászkodási között boldogul kimult, reméntelen megholt, vérhas, rövid de kínos nyavalyák közt, köszvény, súly, egész orcájában megrothadt, vizibetegség, himlő, egy heti nyavalya, kelevény, súlyos betegségben, hideglelés, a fene ette, sok pokolvar volt, hurut, száraz betegség, petéts (vagy patéts), csuklás, súly-köszvény, vérben, sárgaság, torokfájás, fene régen ette, fene pokolvar, hervasztó nyavalya, hektika, veresség, vérköpés, veres himlő, felcsattogzás, bélfájás, forróság, szorító nyavalya, száradás, tüdőgyulladás, nyilallás, forró hideg, gyomorgörccs, torokgyík, lépgyulladás, rothadás, elszáradás, rákfene, sorvasztó hideg, agyvelőgyulladás, cholera, tüdővész, görtsmirigy, inláz, rák, mellyszorulás, gyomorrák, epemirigy.”

Az elmondottakból következik, hogy a lakosság átlagéletkora a fele sem volt a jelenleginek. Bár régen is értek meg rendkívül magas életkort (egy esetben 100 éven felülit), de sokkal kevesebb volt a 70 éven felüliek száma, mint ma. Ugyanakkor a fiatalkori halálozás következtében az évi átlagéletkor igen alacsony. Nézzük meg az alábbi években:

1780-ban az átlagéletkor 18 év, 1781:19, 1782:16, 1783:20, 1784:25, 1785:20, 1786:22, 1787:13 (!), 1788:15, 1789:20, 1790:25, 1845:25, 1846:30, 1847:30, 1848:39, 1849:21, 1850:25, 1851:28, 1852:25, 1853:35, 1854:24, 1855:40, 1856:25, 1857:30, 1858:31, 1859:26, 1860:28.

(Az átlagéletkor számítása úgy történt, hogy az évi halottak életkorának összegét osztottam az évi halottak számával. Az így nyert hányados az átlagéletkor a kívánt esztendőben.)

Főbb vonalakkal megpróbáltam a fentiekben vázolni Konyár egészségügyi viszonyait az elmúlt két évszázad folyamán. Ezek az adatok nagy általánosságban érvényesek más területeken is, hiszen ha más földrajzi körülmények között éltek is az ország más tájain a falvak lakói, de gazdasági és kulturális helyzetük lényegében egy szinten mozgott, ami végeredményben döntően befolyásolta az egyes tájak egészségügyi helyzetét is.

J E G Y Z E T E K

1. Országos Levéltár, Eszterházy Ltr Rep. 33. Fasc. P. No. 513.
2. Ugyanott No. 524, kk.
3. Tiszántúli Ref. Egyh. ker., Ltr. Z 40/a.
4. *Apor P.*: Metamorphosis Transylvaniae. Erdély öröksége VII. 22.
5. Debreceni Ref. Koll. Nagykönyvtár. Salétromfőzők elszám. R. 74. I.
6. Konyári ref. egyh. körleveles jkv. 1808. 44.
7. *Komáromi A.*: A magyarországi boszorkányperek oklevéltára Bp. 1910.
8. Debreceni Áll. Ltr. Inquisitionum et Sententiarum Prot. 1764. A/2.

9. *Molnár Gy.*: Egy XVIII. századi gyógykovács könyv receptjei. *Ethnographia* 1964. 3.
10. Konyári ref. egyh. körleveles jkv., 1808. 49.
11. Ugyanott.

Zusammenfassung

Der Verfasser, selbst Einwohner des Dorfes Konyár (Komitat Bihar, jenseits der Tisza, deutsch: Theiss) schildert anhand der Angaben von Standesbücher der örtlichen kalvinistisch-reformierten Gemeinde, sowie einiger weiteren kirchlichen Handschriften von ortsgeschichtlicher Bedeutung die sanitären Lebensbedingungen der nach der Türkenzeit angesiedelten Dorfbevölkerung.

Es wird auf folgende Teilgebiete eingegangen: Wasserversorgung, Wohnbauverhältnisse, Kindersterblichkeit, die Tätigkeit der Kurpfuscher und Kurpfuscherinnen, sowie der Kurschmiede. Weiters wird die Tätigkeit der sanitären Behörden dargestellt, die in der 1. Hälfte des vorigen Jahrhunderts noch hauptsächlich auf die Verhinderung von Seuchen hinzielte. (Z. B. Pestvorschriften des Komitatsarztes von Bihar, datiert den 3. Dez. 1813 aus Nagyvárad, heute Oradea in Rumänien.) Auch die Einführung der Pockenimpfung stiess noch im J. 1814 auf heftigen Widerstand in den Reihen der Dorfeinwohner. Endlich wird der Versuch einer Skizzierung der Natalitäts- und Mortalitätsverhältnisse im Dorf Konyár untergenommen.

Zwei bemerkenswerte Einzelfeststellungen: a) Im Komitat Bihar arbeiteten bis 1850 Salpeterkocher aus Schlesien, die alljährlich den an den Höfen befindlichen Dünger, sowie das Kleiberwerk der Wohnräume in einer Dicke von 30–40 cm ankauften. b) Am ärgsten war die Dorfbevölkerung von der Choleraepidemie des J. 1849 betroffen, welche damals in den Reihen der in Debrecen stationierten Militäreinheiten des russischen Zars, Nikolaus I. wütete und mehr als 1000 Toten forderte. Im Konyár starben im selben Jahre 321 Einwohner.

Da die Lebensbedingungen auch in anderen Ortschaften des Gebietes jenseits der Tisza die gleichen waren, können die publizierten Angaben wohl auch eine ausgedehntere geographische Gültigkeit haben.

HORMOFORT

OLAJOS INJEKCIÓ

●

ÖSSZETÉTEL: 1 ampulla (2 ml) 250 mg hydroxyprogesteron. capronic.-ot tartalmaz. Prolongált hatású progesteron készítmény: a habitualis és imminens abortus, a sterilitas (hypolutein esetei), a hyperplasia glandularis cystica endometrii juvenilis gyógykezelésére, praeclimaxos vérzészavarok befolyásolására (az esetleges malignitas kizárása után), továbbá a hypogenitalismus, valamint primaer és secundaer amenorrhoeák kezelésére oestrogen adagolással együtt.

Társadalombiztosítás terhére a szakrendelések szabadon rendelhetik, egyéb esetben csak szakrendelés (fekvőbeteggyógyintézet) javaslatára rendelhető.

●

CSOMAGOLÁS:

1 db 2 ml-es ampulla	42,89 Ft
24 db 2 ml-es ampulla	1040,— Ft

●

KŐBÁNYAI GYÓGYSZERÁRUGYÁR
BUDAPEST, X.

MYDETON

IZOMRELAXANS ÉS PERIPHERIÁS ÉRTÁGÍTÓ

ÖSSZETÉTEL: 1 ampulla (1 ml) 100 mg 1-piperidino-2-methyl-3/4'tolyl/-propanon-3 hydrochlor.-ot, 2,5 mg diaethyl-amino-aceto-2,6-xylidid. hydrochlor.-ot tartalmaz.

JAVALLATOK: A harántcsíkolt izomzat bármilyen organikus neurológiai megbetegedés következtében (pyramispályák sérülései, sclerosis multiplex, myelopathiák, encephalomyelitis stb.) létrejött tónusfokozódással járó állapotai: izomhypertonia, izomspasmus, postencephalitis és arterioscleroticus parkinsonismus.

Izomcontractura, rigiditás, spinális automatizmus.

Obliteratív érbetegségek (arteriosclerosis obliterans, angiopathia diabetica, thromboangiitis obliterans, Raynaud-kór, scleroderma diffusa), továbbá érbeidegzési zavaron alapuló kórképek (acrocyranosis, dysbasia angioneurotica intermittens).

Egyéni megítélés alapján postthromboticus vénás és nyirokkeringési zavarok, ulcus cruris.

ADAGOLÁS: Az injekció intramuscularisan, intravénásan lassan és intraarteriásan alkalmazható.

MEGJEGYZÉS: Társadalombiztosítás terhére szabadon rendelhető.

**KŐBÁNYAI GYÓGYSZERÁRUGYÁR
BUDAPEST, X.**

Fercupar

SZIRUP

Összetétel:

100 gamma cyanocobalamin.-ot, 0,7 g ferr. sulf. oxydul. ammon.-ot, 4 g hepatis extractum sicc.-ot és 2,4 g acid. ascorb.-ot tartalmaz 200 ml-es üvegenként, ízesített szirupban.

Hatása:

A Fercupar szirup megszünteti a vashiány-szindróma tüneteit. A gyomor-bélrendszerből jól felszívódik. Melléktünetet nem okoz.

Javallatok:

Vashiányos és perniciosus típusú anaemiák, fokozott vasszükséglettel járó állapotok stb.

Adagolás:

Csecsemőknek naponta $2-3 \times \frac{1}{2}$ kávéskanállal evés után, gyermekeknek naponta $2-3 \times 1-2$ kávéskanállal evés után, felnőtteknek naponta $3 \times 1-2$ evőkanállal evés után.

(Ez az adagolás megfelel $\frac{1}{2}-1$ mg-nak pro kg/die.)

A Fercupar szirup kezelést célszerű a vérékép normalizálódása után még 4-6 hétig folytatni.

Megjegyzés:

Társadalombiztosítás terhére csak 6 éves életkoron aluli gyermekek részére rendelhető, társadalombiztosítás terhére ennél idősebbnek nem rendelhető.

Forgalomba kerül:

200 ml-es üvegekben.

Forgalomba hozza:

KÖBÁNYAI
GYÓGYSZERÁRUGYÁR
Budapest, X.

Phlogosam kenőcs

Összetétel: 3% natr. disulfosalicylato samar.-anhydr.-t tartalmaz, lemosható alanyagban.

Javallatok: Főleg acut dermatitis: acut ekzema, dermatitis solaris, dermatitis arteficialis (vegyszerektől, benzintől stb.).

Adagolás: Külsőleg. Ha az orvos másként nem rendeli, a kérdéses bőrfelületet a kenőccsel naponta 2—3-szor vékonyan bekenjük.

Megjegyzés: SZTK terhére szabadon rendelhető.

Forgalomba kerül: 20 g kenőcs, tubusban 16,70 Ft

Forgalomba hozza:

KŐBÁNYAI GYÓGYSZERÁRUGYÁR, BUDAPEST, X.

ÚJABB DOKUMENTUMOK
ALMÁSI BALOGH PÁLNAK,
KOSSUTH LAJOS
ÉS
SZÉCHENYI ISTVÁN ORVOSÁNAK
MŰKÖDÉSÉRŐL*

Írta: FERENCZ GÁBOR (Budapest)

Dr. Almási Balogh Pál működését és a magyar reformkor egészségügyi, orvosi viszonyait tanulmányozva, új történelmi dokumentumokra találtam a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve a Tudományos Akadémia Levéltárában; egyéb eredeti forrásokból pedig pontosan megállapítottam *Balogh Pál* személyi adatait.

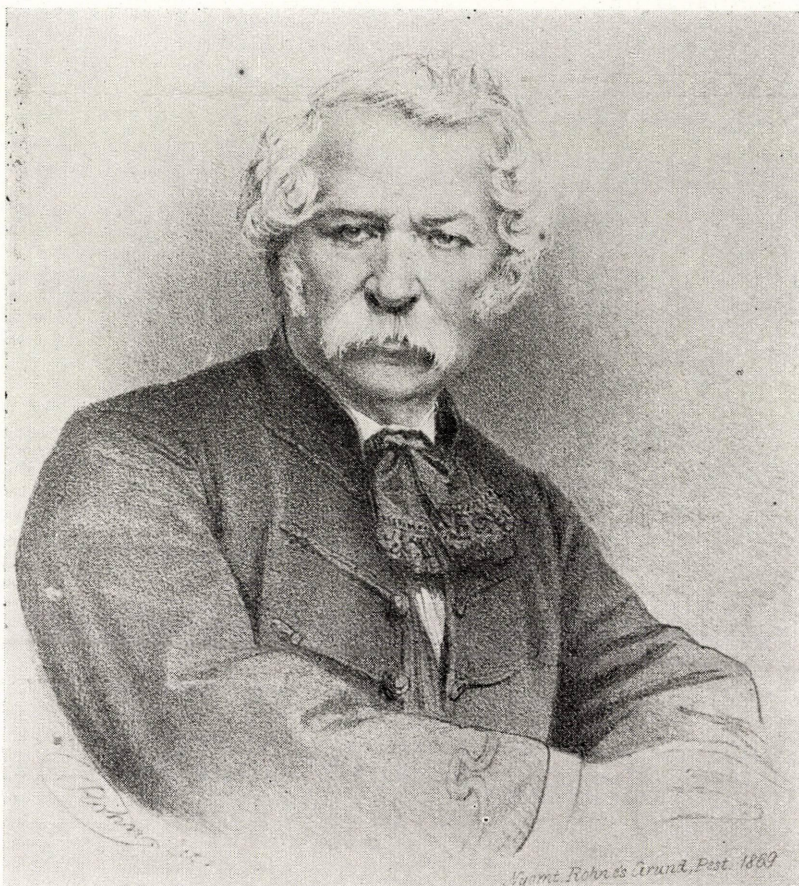
A régebbi eltérő adatokkal szemben Almási Balogh Pál születésének pontos ideje 1794. október 20 [1], és halálának napja 1867. szeptember 11. Ám ezeknél a személyi adatoknál sokkal lényegesebb annak az eddig ismeretlen három Kossuth-levelnek felfedezése, melyek betekintést engednek *Kossuth* ifjúkori betegségének mibenlétére és annak kezelésére.

Ugyancsak most kerülnek először publikációra *Széchenyi István* gyógykezelésére vonatkozó levelek, illetve *Széchenyi* 1848-ban történt Döblingbe szállításának hiteles jelentése, és ottani állapotának néhány újabb dokumentuma.

Kossuth Lajos az 1832/36-os pozsonyi országgyűlés májusi befejezése után Pestre költözött, és november 2-án kelt levele azt mutatja, hogy orvosi kezelése már folyamatban volt. *Kossuth* abban az időben anyagilag és politikailag nehéz körülmények között élt. Az újonnan megindított Törvényhatósági Tudósítások illegális szerkesztése és terjesztése előrevetette árnyékát a nemsókára bekövetkezett üldözésnek. Abban az időben szervezetileg is gyenge volt, említés történik egy feljegyzésben tüdővérzéséről is, de különösen emésztési zavarai álltak előtérben.

*Kossuth Lajos Balogh Pál*hoz írt 15 leveléből 7 kizárólag betegségével foglalkozik, ezek közül most különösen az a három levél [2] értékes, amit kutatásaim következtében a Nemzeti Múzeum levéltárában megtaláltam, és az alábbiakban betű szerinti másolatban közlök:

* A szerző 1967. május hó 18-án „Almási Balogh Pál, Kossuth és Széchenyi háziorvosa” címen az Országos Orvostörténeti Könyvtárban tartott előadásának fontosabb dokumentumait ismerteti a közleményben. Tanulmányának teljes szövegét pedig a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum adattárában helyezte el.

Almási Balogh Pál
(Magyar orvosok és természetvizsgálók XIII. nagygyűlésének évkönyvéből.
Nyomt. Pest, 1869.)

„Pest November 2^{án} 1836.

Tekintetes Doctor úr!

Ma, holnap s holnapután, a szabott órában személyes látogatást tennem teljesen lehetetlen, orvosság nélkül lenni pedig nem szeretnék, különben is ma lévén a bevétel napja, (mert hétfőn reggel vettem be az utolsó adagot) írásban kénteleníttem tehát egészségem állapotja felől számot adni, s hálás köszönettel fogadott készségétől további szíves tanácsadósa lenni.

Harmadnap óta igen fájdalmasan vagyok. Az előtt szorulásom volt gondoltam a Chocolate okozhatja, s holmi leveseket reggelizek, amaszt elhagyván. A szorulás

elmaradt de 3 nap óta alkalmatlankodik a végbél kiszugorodás a mi bizonyos fájdalmas ingerültségben tartja testemet, akkor is fáj ha állok, még jobban ha járok, az ülés pedig már épen fájdalmas. Ezt most másod ízben tapasztalom életemben. Először mint egy két évek előtt tapasztalám, de akkor kevés órák múlva magától elmaradt. Ezt közönségesen hemoroidális jelnek szoktuk mi profanus emberek tartani, de én hátgerincz fájdalmat mellette nem érzek.

Még különösebb egy másik jelenség, mellyet tegnapelőtt reggel vettem észre. T. u. elől a nemző tagok tövében (talán ágyéknak nevezik ezen testi részt) épen a bal láb czomb hajlásában inakon, valami lassú daganat támad, melly csak akkor fáj, ha vagy megtapintom vagy lábamat felemelem, nem igen nő, de a bőr mintegy tallérnyi nagyságban gyengén veresedik, azonban ez a veresedés sem nagyobbodik. Venerikus daganatnak nem tarthatom, mert egy hónapja hogy asszonyhoz nem nyúltam. Általában testalkotásom ismertető jeléül megjegyzem, hogy soha egész életemben inficiálva nem voltam, soha mercurialis szerekkel nem éltem s tudtomra testemben egy mákszemnyi kényesőt se oltottak.

De az egész testem is igen érzékeny ezen jelenségek mutatkozása óta, — úgy szólván mindenem fáj, p. o. ma reggel tapasztaltam, hogy 8 levelet borítékozván ezen borítékozás mellett papiros vágás közben, az olló olly fájdalmasan bántotta ujjaimat, hogy kesztyűt voltam húzni kéntelen — általában úgy látom hogy a mi kevés hús maradt még rajtam, minden rugóságát elveszítette; igen szemlátomást száradok, egy hét előtt még viselhettem pecsétnyomó gyűrűmet bal kezem mutató uján, most már nem, mert minden pillanatban elvesztem ujamról.

Mindezek talán az orvosiszerek hatása kezdetének jelei. Egyébiránt fejem izzadása elmúlt, pedig az előtt járás közben hamar megizzadt, ha bár hűs volt is a levegő, (talán mert sebesen szoktam járni) e helyett most hónom alja izzad, de nem igen, csak sebesebb mozgás közben. — Az ételt nem épen kívánom de ha mellé ülök jó ízűen eszem. Nyelvem ragacsos, enyves reggelenkint, s fejeáram mindíg, de sem savanyú sem keserű.

Arczom színe azonban még mindig szokatlanul sárgás, szemem sem egészen tiszta.

Naponként kevesebbet dohányzom, s naponként kevesebbé kívánom a dohányzást.

Munkaközt felejthetem azt a bizonyos, unbesorgsicht állapotot, de könnyen fáradok s jól esik ha feketem, úgy hogy szokásom ellen 9 óra tájban már lefekszem s nem mondhatom hogy rosszul alunnék.

E szerint minden aprólékosságot megírtam. Mert a mint egyébkor nem igen szoktam magammal bíbelődni így most a Tettes úrnak orvosi segédelmével élván, kötelességnek tartom minden csekélyeségről számolni.

A dietat bár nem szorosan, az eddiginél tízszer szorosabban is örömet megtartom, ha szükséges. Elfelejtettem megkérdezni, ha a hidegvizeli mosdás nem ellenkezik-e az orvossággal?

Méltóztassék inasom által a közelébbi néhány napokra ismét orvosszereivel ellátni.

Egyébiránt a mint nagy szerencsémnek fogom mindég tartani, ha Tettes, uraságod megengedi, hogy jeles személyét barátaim közé számíthassam, úgy becses barátságát hasonló érzellemmel szíves segedelmét pedig tu... háladatos-sággal viszonzni, szebb kötelességeim közé számítom s valódi tisztelettel vagyok

alázatos szolgálója
Kossuth Lajos m. p."

(A levél befejezése után az utolsó oldal alján idegen írással:
„Kossuth Lajos levele nagyapához, Balogh Pálhoz”)

„Tekintetes Almási Balogh Pál
orvos Doctor úrnak
Pest.
Feldunapart Nákóház.

Buda 8. 13. 1839.

Kedves Barátom Uram! Sok a bajom, s bármi nagy örömet alkalmatlankodom is, a prophylectikai ön-költség kényszerít, becses tanácsát kérve barátságához folyamodnom.

Régi megrögzött, s Kedves Doctor úr által is — jelen állapotomban gyógyíthatatlannak megítélt has rendszeri bajaim, úgy vannak mint voltak. Ma szorulás, sőt egész bélregulat, hólnap hasmenés, étel utáni igen kellemetlen állapot, a nyelv örökös piszkos fehérsége s az mint ezerszer panaszlottam. E miatt nem is alkalmatlankodom, mert *itt* gyógyíthatatlan lévén palliativákkal restellek vesződni. De hozzá jött egy más gyomor baj. Néhány hét előtt valami — nem tudom mi — megártott, három négy nap lázas borzongások látogattak, de különös — bár mi rossz is bélrendszerem, a gyomorrontásokbeli hideglelés még soha sem volt képes rajtam kifogni egész életemben, s néhány napi koplalás, s tenger hideg víz előtt még mindig megugrott. Így most is. Csak *étlenség* maradt fenn. /Sok hetek óta mondhatom egyetlen harapást sem ettem, melyről elmondhatnám „jól esett”, kivéven talán a jó gyümölcs, de „praecipitem Africum decertantem Aquilonibus, nec rabiem Noti” s mind a négy cardinalis és 32 másod szelet, a Neptun haragos quos ego-jától megijedt Aeol gazda belém kergette, s rekeszre vetette, oly korgást-morgást visznek véghez beleimben/ és felmerül néha a fej — nem annyira —, fájás mint *tompa kábultság* melyet szinte érzek, miként jó fel a *gyomorból*. De néhány nap óta, mindig naggyobbodva hozzájött ez a baj, hogy este lefeküdvén rendszeren olyan mákonyos forma *mély álomba* merülök mellyből azonban *éjjel előtt* szörnyű kellemetlen *émelygés* ébreszt föl, hányhatnám s mihelyt fejemet a *párnára leteszem* kereng velem a *szoba* mint a részegekről mondják (14 éves gyermekkoromban egyszer liqueurral leittatva, magamon is tapasztalám) ma éjjel már órákig feljárni valék kénytelen, most ha *csak ültém* is előjött az émelygés.

A mellett *ha fölébredek lábaimat és fejemet erős meleg* izzadásban találok, De alig vagyok ébren egy-két minutumig egy különös *hideg érzés* futja végig azon tagokat. Mind ez *csak éjjel*, nappal néha mint mondám fejfájás, kábultság,

(hogy egy legkisebb mathem. analysisbe is bele veszek) elerőtlenedés, s még csak egy pohár tej is annyira fel fú, hogy hasam alkalmas volna azon szolgálatra, melyre ama vak cseh-vezér, bőrét testálta. Ez az émelygés az ami ezen közlésre indított. Ettől szeretnék menekedni. A többit csak mint accessorriumot említem, talán ez segítség lehet /?/ amannak megítélésére. Még megjegyzem, hogy számban örökké egy különös *ércz íz* lakik olyan forma mint a zsíros *zöld rézrosda*, Diaetámot ami illeti: reggelizni nyers tejet, vagy piritott vajas kenyeret szoktam. Délre kétételt főztek, ritkán eszem meg, gyakran csak egyet. Este soha semmit. Általában az étel megtölt de nem táplál. Az álom (nálam az említett esti elkábuláson kívül nagy ritkaság) nem frissít, reggel fáradtabban kelek, mint este feküdtem. —

Ha mindezek, ama régi rosszhoz, a jelen állapotomban gyógyíthatatlanhoz tartoznának, úgy hagyjuk, a pillanatívakat nem szeretem. De ha attól a fatalis émelygéstől megmenekedhetem, — s minthogy egy kis gyönyörűség igen rám férne. De Johnson szerint pedig az ember csak akkor boldog ha eszik; ha hogy egy kis étvágyra szert tehetnék, hogy bár csak egy hétben is mondhasam egy harapásról, „ez jól esett” ha ez történhetik, esedezem méltóztassék egy kis Ipecacuanhat, vagy Phosphort vagy mit, én nem tudom mit küldeni.

Még felejtém tudatni, hogy vagy 4 hónap óta nem dohányzom. Rosszul esett, = rossz gyomor jele — s abba hagytam, s — ha már egyszer abba —, örökre, Nem kell végre mondanom, hogy örökös utálatos rossz zehernyében vagyok. Beckstein, Vendnieszer, lichenjének valóságos paradigmája. Küldeményét kérve és várva, hálás barátsággal vagyok

aláz. szolgája
Kossuth Lajos”

Buda. Mart. 15. 1840.

„Kedves barátom!

Szíves meghagyása következtében egészségem állapotjáról körülményesen jelentendő, eleve megjegyzem; hogy gyomrom és beleim erejét minden esetre a múlthoz képest igen-igen javultnak érzem, olyannyira hogy a meglévő csekélyebb gyengélkedést említésre is alig tartanám méltónak, ha ilyesmit közvetlen jó egészség előzte volna meg, mert akkor bizonyonnyal csak tűnékes mi volna, de romlottabb állapot maradványa lévén említem, nehogy tán a hanyagság visszaszítson ismét.

Tehát „nyelvem igen enyves, fejér, étvágyam nem igen jó, eszem eszem de csak amúgy mint az íze vesztett torkos, ki asztalhoz ül remélve, megjövend évés közben étvágya. Ebéd után gyakran igen kellemetlenül vagyok, néha erőltetésbe kerül le nem fekünni /mit egyébaránt sohase teszek/ olly tunya, rest és tompa testem mint lelke. Álomom meglehetősen jobb mint régen volt. De napközben fejembe gyakran sok vér tódul s arcrom felhevül. A belek engedelmesben végzik kötelességüket mint előbb. De mégis rendetlenül és változékonyan, most néhány nap óta inkább hasmenésre hajlandók, de csak egyszer, legfőlebb hirtelen egymásután kétszer, napjában, ilyenkor néha bélcsikarással előtte s közben; de

ezt csak syntomatice említtem, nem mintha is speciel ez ellen kérnék orvoslást mert sokkal jobban ismerem magamat minthogy most az éjnapegyven évszakán Isten bölcs törvénye szerint a szeleknek régóta kötelességükben áll zugni-bugni hogy megseperjék földet s a különben bűzhödendő oceánt, jobban mint ama régi Hollandusok ces fameux bala hajóikon, tán mint idő s természetszerű dolgot említenem sem kellene, hogy beleimben is tanyát ütöttek a szelek azt hinném oda hagyták az „Ariel-es emlékü” still-read Benmooches” szikla partjait, hogy az én „still-read boweleimben lakozzanak.

Hogy a kámforos kenőcs nem lesz kedvére, gyanítám, azért izentem. De én meg nem foghatom hol s miként foglalhattam el úgy magamat /: a mosdó vízzel csak nem?/ hogy lábamon ujaimon, füleimen mint fagyás jelentkezett, s a mellett egész kezem bőre ocsmán fájdalomig felrepedezett mint a szikkadt agyag, a káposztát rakosgattam hetekig a lábamra, nem használt, hát csak megpróbáltam egy kis ártatlan kenőcsöt, (szarvasfaggyú, kámfor, spermacetii) de bíz ez sem használt kivéven a fülelemnek. Most lábomra a Baumpflastromnak hívott tapaszt rakom ez alatt legalább nem fáj, csizmát szenvedhetek, kezemet pedig bekenem este faggyúval, reggel tojás ezetes korpával megmosom, kesztyűt viselek. No ez már csak körülményes jelentés.

Hálás köszönettel és barátsággal

Kossuth Lajos”

(A levél hátlapján a címzés):

„17 Mart 840

Tettes Balogh Pál orvos tanár úrnak

Pest

Dunasor Nákó ház 2^{ik} emelet.”

Ismeretes még Kossuth Lajosnak néhány apróbb levele, jegyzete vagy közügyekkel kapcsolatos levelébe beírt sorok, amelyek Baloghhoz szólnak és a betegségével, gyógykezelésével kapcsolatosak.

Részben ez a most felfedezett három levél, másrészt más feljegyzések és Kossuth Iratainak vonatkozó részletei azt mutatják, hogy a harmincas években történt betegeskedése akkori életének körülményeivel függenek össze. A most ismertett tünetek is azt mutatják, hogy lényegében a *vegetativ neurosis* diagnosis volna a legmegfelelőbb. Ennek a rövid tanulmánynak keretében nem akarok részletes elemzést adni erről a betegségről. A különböző Kossuth-életrajzokban számos adatot feldolgoztak, és ez talán még egy külön tanulmány keretében érdekes és értékes dokumentum lehet.

Mindenesetre Kossuth szervezetének szilárdságát, jó constitutióját mutatja, hogy dacára az ismertett tüneteknek, a börtönbüntetésnek, a viharos életkörülményeknek, az emigráció megpróbáltatásainak, Kossuth 92 éves koráig élt. Tudta folytatni harcát, bár változó egészséggel, de kellő energiával a magyarságért és eszméi megvalósításáért.

*Balogh*nak *Széchenyivel* való első találkozását *Széchenyi Naplója* a következőképpen örökíti meg:

1827. december 7. „7-ten lass ich Balogh kommen — und lebe der Zeit Homeopathis. Ich: S hát ugyan meggyógyít, s helre állít? Er: Mit der unendlichen Zuversicht, — hogyne, az volna szép. — Befinde mich in der that besser!”

Az első vizsgálat és beszélgetés után a fiatal orvos mindjárt megnyerte a gróf bizalmát. Ettől az időtől kezdve a következő 21 éven át Széchenyinek és családjának háziorvosa, barátja lett. A gróf gyakran vette igénybe Balogh orvosi tanácsait, gyógyszereit, de viszonyuk nem volt mindig zavartalan. Széchenyi szélső és nehezen kezelhető beteg volt. Gyakran voltak ideges, nyugtalan napjai, de a háziorvos nyugtató hatása legtöbbször érvényesült. Így pl. 1838. március 24-én bejegyzése a Naplóban: „... Balogh beruhigte mich ...” Viszont megtörtént ellenkezője is pl. 1839. január 7-én: „... Balogh isst bei uns, nennt mich immer, lieber graf ...”

A gróf nem mindig volt demokratikus, ilyenkor megharagudott Baloghra, látni sem akarta, és az alleopatha Stahly Ignácot, Birly Flóriánt vagy más tanárt hívatott magához. Persze ez az állapot nem tartott sokáig, pár nap múlva Széchenyi bejegyezte: „... házam nem átjáróház, ahol időnként megjelennek orvosprimadonnák, akik nagyképűen nyilatkoznak, de az eredmények már nem érdeklik őket ...” (akkor voltak ilyen professzorok!) Ilyen és hasonló neheztelések után Széchenyi mindig örömmel tért vissza Balogh-hoz, aki később már nemcsak mint orvos, de mint akadémikus és barát is a grófi ház szűkebb köréhez tartozott. Részt vesz azokon az ebédeken, amelyeket Széchenyi a 30-as években gyakran adott barátai, politikusok, tudósok, közéleti szereplők számára. Az itt történt elhatározások a házigazda döntését jelentették, és az eldöntött ügyekben, ha szükség volt rá, Széchenyi mindig megadta a támogatását. Balogh nemcsak az ebédeken, de az elhatározásokban is aktív szereplő volt; ezekben az években igen sokszor szerepel neve Széchenyi Naplóiban, nemcsak a betegséggel kapcsolatban. Itt nem beszélek a „legnagyobb magyar” betegségéről, azt már feldolgozták régebben, orvosok, történészek. Balogh Orvosi Naplójában elsősorban Széchenyi máj- és epezsavarairól tesz feljegyzéseket, majd többször ír a gróf állandóan visszatérő kínzó fejfájásairól, szem- és arcfájdalmairól. A gyógykezelés — bár általános irányú volt —, mégis leginkább homeopatha gyógyszerekkel történt. Ezekkel a szerekkel és főleg az alkalmazott psychotherapiás módszerekkel, mindig sikereket ért el. A gyógykezelés módját jól illusztrálják azok a levelek [5], amelyeket Balogh Pál írt 1838-ban a Nagycenzenken tartozkodó grófnak. Ezek a levelek eddig ismeretlenek voltak, nem szerepeltek a *Széchenyi-hagyatékban* sem. Kutatómunkám közben az Akadémia levéltárában akadtam rájuk s nekem jutott az a szerencse, hogy első alkalommal publikálhatom őket. Ezek a levelek jellemzőek a gróf és Balogh Pál kapcsolatára, és egyúttal bemutatják Balogh homeopatha módszerének jellegzetes tulajdonságait is. Ennek a kezelésnek helyességét igazolja dr. Schaffer Károly ideggyógyász-professzor 1923-ban írt tanulmánya, aki — bár ellenfele volt a homeopatha gyógy módnak — mégis azt írja: „A psychoopatha Széchenyi kezelését illetően, a lelkibánásmódokban járatos mai orvos örömmel vesz tudomást arról, hogy Széchenyit abban az időben a homeopatha Balogh Pál kezelte, mert ezzel a kezeléssel időlegesen és alkalmilag mindig segítséget kapott bántó érzései ellen.”

Ennek a kezelésnek illusztrálására közlöm Balogh 1838-ban kelt két levelét [3].

„Pest Május 9. 1838.

Méltóságos Gróf!

Felette sajnálva hallottam, hogy még mind eddig egészsége tartós javulásával nem dicsekedhetik Nagyságod. Oka a mély gyökeret vert nyavalya. Ha lehetséges lett volna tavaly az életrend megtartása, nem kapott volna ilyen erőre. Azonban így is, legyen nyugodt Nagyságod. Még mindig plus valet ars malo . . . Csak arra az egyre kérem ismét meg ismét Nagyságodat, méltóztassék magát a szükséges életrend hosszabb ideig megtartására elhatározni, mely nélkül a gyógyulásban előre haladás lehetetlen. Minden ingerlő étel és ital új táplálékot ad a bajnak s' neveli hatalmát. Még egy okos allopathicus orvos is elmúlhatatlannak tartaná azt ezen esetben, sőt még szigorúbb volna nálamnál. Egyébiránt ezen vonások szerint mellyeket nyavalyájáról közleni méltóztatott Nagyságod, a legmegfelelőbb szerek ítéletem szerint ezúttal a Digitalis, Belladonna és Lycopodium. Ezeknek célirányos használása, bizonyosan jó sikerű leend. A lovaglást nem ajánlom, inkább a kocszíást, de igen a járkálást, csak nem elfáradásig. A levegő-változtatás, gondok és szenvedelmek lehető kerülése felette jó segéd-szerek.

Óhajtom teljes szívemből, hogy mennél előbb kedvező hírt hallhassak Nagyságod nagy becsű egészségéről s a Méltóságos Grófné kezeit csókolván, kegyeibe ajánlva maradok mély tisztelettel

Méltóságodnak

alázatos szolgálja
Balogh Pál"

„Pest Jún. 14. 1838.

Méltóságos Gróf!

Tasnerhez intézett tudósításának következtében több napok óta szándékom-ban volt, néhány sort írni Nagyságodnak, de magamnál is olly zavarba jöttek a has functionioi, hogy a miatt egy pár napig mindenre alkalmatlan voltam.

A mennyire sajnálva értettem az eddigi tudósításokból lassú előmenetelét Nagyságodnak a javulásban, olly örömmel hallottam tegnap Tasertől jobban lételet. Ha olly könnyen tehetném mint milly szíves örömmel tenni kész volnék, lelkem minden tehetsége, Nagyságod becses egészsége mennél előbbi helyre állítására lenne szentelve. Illy távolról azonban s' a dolgok illy helyzetében, nehéz alapos orvosi tanácsot is adni. Nem akarok az eddigi cura critica-jába eresz-kedni, nem nyomhatom el azon gondolatot, hogy illy a curának kedvező körülmények közt, nagyobb előmenetelt vártam volna.

Az életmódra nézve, az nagyon igen jó, hogy Nagyságod keveset eszik, de mégis jó volna, valami könnyen emészthető s' tápláló eledelt találni ki, mellyel ha mindennap is, de ottan élhetne. Igen nagy akadály minden esetre az étvágy visszatérésében, az emésztés rendetlen volta. En erre nézve azt javasolnám Nagy-

ságodnak, hogy falun úgy is jó mód lévén benne, savóval élne. És ezenkívül, hogy igen könnyen emészthető a gyomort a tejnél sokkal kevésbé terhelő eledel, némileg gyógyszer gyanánt is hatand, Nagyságodra. Méltóztassék abból egy pohárával lágymelegen 2—3-szor s később ha jól esik többször is innya, óránkint s' délelőtt. Ez az epe functiójára, melly Nagyságodnál a legnagyobb figyelmet kívánja az orvosnak, jöttvő behatással leend, a széket rendbe hozza s így az étvágyat is növeli.

Később tudósítását Nagyságodnak figyelemmel fogom követni, s most csak azt még függelékül, hogy a gyógyulás felől aggodalomban ne legyen. A baj igen régi, megrögzött s mély gyökereken nyugvó, mellynek kijutása, időt, béketúrést, s' az orvos részéről is sok gondot alapos studiumot s álhatatosságot kíván.

Óhajtok mennél előbbi kedvező tudósítást Nagyságod egészségéről, nagy becsű gyébe ajánlva maradok mély tisztelettel Nagyságodnak

alázatos szolgája
Balogh Pál"

A kezelés így levelezés útján is hasznos volt. Az orvos és páciense teljes bizalommal voltak egymás iránt, és lényegében ez volt az alapja a gyógyítás sikerének. A kapcsolat az említett kisebb zavarok dacára is több mint két évtizeden át folyamatos volt. A gyógykezelés csak 1848. szeptember 7-én szakadt meg és ért véget, amikor Balogh átadta betegét a döblingi idegszanatórium orvosának.

Széchenyi István 1848. szeptember 5-én történt idegszanatóriumba való szállítása után a főváros közéletében majd néhány kisebb hírlapban is rágalmozó cikkek jelentek meg a gróf ellen. Az alaptalan támadás lényege az volt, hogy Széchenyi tulajdonképpen nem is beteg és Pestről való távozása nem más, mint a felelősség elől való menekülés, látván a közelgő polgárháború jeleit. A cikkekre elsőnek 1848. szeptember 12-én a Pesti Hírlap-ban Wesselényi Miklós vezércikkben válaszolt, cáfolván a rágalmozásokat. Balogh Pál, aki kísérője volt Széchenyinek, Bécsből visszaérkezve felháborodva értesült ezekről a viharos eseményekről, és első dolga volt, hogy maga is tollat ragadjon, és részletes cikkben számoljon be a valódi helyzetről, Széchenyi állapotáról, a Döblingbe szállítás okairól és az utazás lefolyásáról. A cikk a „Pesti Hírlap” 1848. szeptember 22-i számában, majd ezt követően több napilapban is, sőt Batthyány miniszterelnök rendeletére a hivatalos lapban a „Közlöny”-ben is megjelent. Balogh kézírata [4] teljes szövegében az Akadémia levéltárában található. Ez a szöveg is, a maga teljességében most kerül először publikációra. Szó szerint közlöm a következőkben:

„*Gróf Széchenyi István*. Az újabbkori politikai események váratlan kifejlései és rendkívüliségei minden érző kebelre mondhatlan hatást gyakoroltak. Nincs köztünk senki, kinek lelkiülete azok által kisebb-nagyobb változást ne szenvedett volna. És még koránt sincs vége a drámának!

Senki sem számíthatja ki, miként jutand el az átalakulás vészteljes viharai közt, az új aranykor élvezéséhez, mert a sors nem szokta olcsón adni javait, egyeseknek úgy mint nemzeteknek. Szerencsés az ki cum mente sano in corpore sano, juthatand el, a mindnyájunk által annyira óhajtott de csak becsületteljes

úton kivívandó béke oázisához. Ezen szerencsében, fájdalom!, nem részesülhete hazánk fiának legnagyobbika s átalakulásunk legrégebb hőse gróf Széchenyi István, ki élete legfőbb feladatának tűzé ki boldognak és nagynak látni a hont, az olly rég s olly soká zaklatottat.

A néhány hónap előtt kifejelett világrendítő események, melyek által egy egész lap fordult meg Európa sorskönyvében, a nagy férfiú folytonos küzdelmek közt lévő elméjére megrázó hatással voltak, s felszólítván ő is nemzetünk életbárkájának vezetésére, aggodalmi nőttön-nöttek, midőn látta minden emberi kiszámítások csalékonyosságát, s midőn látta, miként esküdt össze ármány és csel-szövény, árulás és gazság az olly szerencsétlen kivított szabadság megbuktatására. A naponként vészteljesen tornyosuló felhők imádott hona láthatárán visszatükröződtek lelkében, s ő ki a béke olajágával óhajtá legyőzni hazánk daemonait, borzasztó sejtelmeket érte keletkezni keblében, midőn az alacsony udvari csel-szövények és ármányok által gyújtogatott polgári háború lángjai csapkodni kezdének az egekre, s pusztitani szép hazánk virágzó határait.

Lelkének folytonos feszülésben volt húrjai lankadni kezdének, s ő, ki honja javáért oly fáradhatatlan tevékenységet tanúsított, ki nem olcsó szavakkal, hanem nagy tettekkel bizonyítja be jelleme valóságos becsét, naponkint szenvedőlegesebb szerepet kezdte játszani.

Bizodalma a magyarok istenében csökkenni kezdett s a láthatár, melyen epedve várjuk mindnyájan a nemzetünk nagyságának fénysugarait fellövelni, előtte naponkint sötétebb homályba merült. Mint kinek lelke a legborzasztóbb vészjósolatokkal teljes, úgy növekedének a nagy férfiú szorongásai és nyugtalan-ságai.

Családja pár hét előtt nyári lakába költözött, s ő ezen lelki levertségében magára hagyva, az aggodalmak és szorongattatások kínjai közt élt, s minden kedvetlen hír, minden nem várt esemény megrezzentette keble húrjait.

Az annyi küzdelmek közt rendíthetetlen hős ezúttal ingadozni kezdett. Folytonos álmatlan éjjeli virrasztásai közt nem látott ő egyebet, mint rémképeket, melyek ellen lelke diadalt vívni ki, képes többé nem vala. És ezen lelki küzdelmekhez azon gondolat csatlakozott legkínosabb hatással hogy imádott hazája veszedelmének legfőbb oka ő maga, ő ébresztvén fel a nemzetet százados álmából. Ha magas lelki ereje legyőzé is ottan a túlságos képzeletek, s kínos gondolatok furdalásait, annál nagyobb rohammal támadták meg azok egész valóját, s a legkeserűbb kitörésekre nyújtának alkalmat. Ilyenkor minden előterjesztés, minden nyugtató szó sikertelen volt. Az étvágy már régóta elhagyá.

Folyó hó 4-én kijelentém a grófnak, hogyha egészségét visszanyerni kívánja, innen tüstént távoznia kell, hogy gyógyulásának multhatatlan feltétele mennél távolabb menni a fővárostól, hol minden szó, minden találkozás csak nagyobb zavarba hozza elhangult lelki tehetségeit; de a gróf nem vala hajlandó az üdvös tanács elfogadására. Nem akarta hinni, hogy beteg. Az ingerültség pírjával festett arcot mutató tükör folytonos csalódásban tartá őt. Csak következetes sürgetések, többszöri szándékváltoztatások után szülnének végre benne elhatározást.

Másnap (kedden) csakugyan kocsira ült a gróf társaságomban nem határozva hova és merre, de Buda alig vala hátunk megett, s már a gróf leszállt, vagyis

inkább kiszökött a kocsiból, kijelentvén, hogy nem megy egy tapodtat sem, hogy visszatér Pestre, hogy mint miniszter helyét el nem hagyhatja, s hogy ő együtt kíván veszni, ha kell, hontársaival. Csak erélyes sürgetések után sikerült őt reá bírni, hogy ismét kocsiba üljön. A haladás azonban csak nevelé a gróf sötét melancholiáját. Szüntelen hazája szerencsétlenségét emlegeté, s egész komolyságával fejtegeté, mikép nincs többé menekülés nemzetünkre nézve. Beteg képzeleteinek tükrében már látta ő hazánk fővárosát ellenséges vad csordák által elpusztítva; a század egyik legpompásabb mesterművét, a buda-pesti lánchidat a hullámok mélyébe temetve, s mint Marius Carthago düledékein, úgy képzelé ő magát elpusztult hazája romjain. És amikor a szerencsétlen gróft megglepi az eszelőség haragja — Esquirol a dühöt nevezi — az eltorzult arc barázdáin gyakran a kétségbeesés keserű könnyei görgedeznek le, ilyenkor gyakran megkísérté őt az öngyilkosság daemona is, de lelki ereje nem engedé lesülyedni őt, a rossz játékosok ezen utolsó menhelyéhez, mint Napoleon nevezé. Ellenben számtalanszor nyilvánítá, mi örömmel ölelné a halált, mint ki már gyógyíthatatlan, s ki többé hazájának hasznos tagja nem lehet. S mi lelki szenvedéseit a legmagasb fokra emeli, azon vallásos túlingerültség, mely a szemrehányások keserű fulánkjait mérges nyilakká változtatja. Ily leírhatatlan kínos gyötrelmek közt, mit a gróf sokszor nyilvánító, többszöri huzakodások és ellenszegülések után, s a legdühösebb rohamok gyakori kitörései közt, de mégis szerencsésen jutottunk Döblingbe, hol őt további orvosi felügyelés alá adtam át. Vérző szívvel hagyám el lelki küzdelmei közt hazám nagy polgárát, távol kedvelt családjától, s idegen arcoktól környezve, kik nem értik lelke magas vágyait, s nem osztoznak keble nemes érzelmeiben.

Mint a nemes gróf háziorvosa, kötelességemnek tartottam, mindezt némi részletességgel közölni a közönséggel, különösen azon gyöngédtelenek irányában, kik felejtve nagy hazánkfíának halhatatlan érdemeit, felejtve, hogy ő újjászületésünk történetében oly fénypontot foglal el, nem átalották őt, kit leláncolt Prometheusként, hona vésteljes sorsáni kétségbeesése, mardosó fereg gyanánt gyötör, alacsony gúnyaik, gyanúsításaik, és rágalmaik tárgyául tűzni ki.

Hazánk, mely nagy férfiakban oly szegény, mint tétlen szöhösökben gazdag, méltán fájlalhatja egy oly fiának szerencsétlenségét, kinek keble, tettűs életének minden percében csak hazája dicsőségéért és boldogságáért dobogott, ki ezért annyit áldozott, mint századok lefolyta alatt egy magyar sem, s ki most is ezer örömmel váltaná meg élete árán, hona megszabadulását.

Meg is vagyok győződve, hogy hazám nemesb keblű polgárai közt nincsen egy sem, ki a nemes gróf halhatatlan érdemei iránti hálaérzetében buzgón ne óhajtaná, hogy az égen borongó sötét felhők minél előbbi szétoszlásával, oszoljanak el a gróf lelkéről is azon sötét felhők, melyek most annak tehetségeit oly kínos zsibbadásban tartják s hogy a gróf léphessen fel ismét minél előbb a nagy tettek színpadára, melyen ő annyi éveken át oly fényt árasztva működött, s melyen őt minden honszerető polgár oly bús szívvel nélkülözi.

Balogh Pál s. k.”

Az utolsó írásbeli dokumentum, ami Széchenyi és Balogh, a beteg és orvosa kapcsolatát lezárja, tragikus rövidséggel, Almási Balogh Pálnak egy névjegye [5] (a Nemzeti Múzeum irattárában). A névjegyen Balogh írásával a következő szöveg olvasható: „...Nagyon örülnék, ha szerencsém lehetne néhány szót szólni excelenciádhoz.” Alatta ceruzával írva, zilált betűkkel, Széchenyi jellegzetes írásával, ez a szöveg: „...Kérem Istenért ne jöjjön...”

A gróf ebben az időben igen rossz lelkiállapotban volt és bizalmatlan minden emberrel szemben. Családtagjait sem akarta látni és mint ahogy e névjegy is bizonyítja, kedvelt háziorvosát és régi barátját sem fogadta.

Természetesen ezek után, az egyébként is szintén megtört, osztrák rendőri felügyelet alatt álló, Balogh Pál többé nem jelentkezett. Nehéz szívvel utazott vissza otthonába, és a munkában, a fokozott tevékenységben talált enyhülést éltének e nehéz napjaiban. Ebben az időben orvosi munkája megszaporodott, hiszen az elnyomatás légköre betegeinek jó részét is érintette.

Szükségesnek tartottam ezeknek az eddig ismeretlen dokumentumoknak publikálását. Ezzel a kis tanulmánnyal fel akarom hívni a figyelmet *Almási Balogh Pálnak* méltatlanul elfelejtett, értékös működésére. Balogh Pál, a reformkor jelentős történelmi személyisége, gróf Széchenyi Istvánnal és Kossuth Lajossal együtt dolgozva, a magyar közegészségügy, a tudomány és a közélet számos jelentős alkotásának elindítója, megteremtője volt.

J E G Y Z E T E K

1. Almási Balogh születésének napját egyes forrásmunkák különböző időpontokra teszik. A hiteles nap 1794. október 20., a nagybarcai református egyház 1794. évi keresztelési anyakönyve II. kötetének 3. lapján 18. sorszám alatt van bejegyezve.
2. A három levél a Magyar Nemzeti Múzeum irattárában 88/1958, 165, 991/1964 kéziratári jelzéssel van ellátva.
3. A két levél a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratárában a „Széchenyi-Gyűjtemény”, „Levelezés” c. dossziében található külön jelzés nélkül.
4. Az eredeti kézirat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kéziratárának „Széchenyi-Gyűjtemény” döblingi dossziében van külön jelzés nélkül.
5. Az eredeti névjegyét Széchenyi István és Balogh kézírásával a Magyar Nemzeti Múzeum Kéziratárában 195/1850-80 szám alatt őrzik.

New Documents Found Concerning the Medical Treatment of Lajos Kossuth and Count István Széchenyi by Dr. med. Pál Almási-Balogh. Written by Gábor FERENCZ

S u m m a r y

The author discovered new medical historical documents concerning the medical practice of Pál Almási-Balogh (1794—1867), who was one of the greatest Hungarian physicians in the reform period of the 19th century. Three letters of Lajos Kossuth were found in the archives of the Hungarian National Museum. These till now unknown letters get an inside view of the nature of Kossuth, s juvenile illness and its

treatment by Pál Almási-Balogh. Kossuth suffered mainly from indigestion. The signs of his illness are indicating of presence of vegetative neurosis. His health was varying, but had a sound constitution and lived to ripe old age in spite of his hard conditions of life. He died at the age of 92.

Pál Almási-Balogh wasn't only the medical attendant of Lajos Kossuth in the thirties of the 19th century, but the attending physician of Count István Széchenyi too. He treated him and his family for 21 years and was a friend of them too. Széchenyi had mainly hepatic and bilious complaints, torturing headaches and pains in his eyes and face. He was generally treated with homeopathic pharmaceuticals with good results. The letters discovered in the archives of the Hungarian Academy of Sciences by the author were written by Pál Almási-Balogh to Count István Széchenyi and the contents of these letters are demonstrating the characteristic features of the applied homeopathic treatment. The psychotic Széchenyi was receptive to such treatment. He had belief in his doctor and this was the basis of the successful treatment. It took its end on the 5th of September, when Széchenyi entered in Almási-Balogh's company the door of the neurological nursing home in Döbling. When the doctor returned to Hungary, he reported in detail on their travel and on the condition of the count through the press. Their connection was broken off for ever, they never met again, though Balogh would have to visit him in the sanatorium, but Széchenyi was at this time in a period of depression and didn't receive anyone of his family or his doctor.

The author intends by publishing these till now unknown documents to draw the attention to the valuable medical practice of Pál Almási-Balogh, who used every effort to maintain the health of two great Hungarian politicians.

A BERLINI COLLEGIUM MEDICO-CHIRURGICUM TÖRTÉNETE ÉS MAGYARORSZÁGI HALLGATÓI

DUKA ZÓLYOMI NORBERT Pozscny—(Bratislava)

A magyarországi hallgatók külföldi tanulmányaival számos munka foglalkozik, sőt külföldön is járt orvosainkkal foglalkozó minden egyes írás külön felünteti, milyen európai egyetemeken végezték tanulmányaikat. Ha a 18. századot vesszük figyelembe, Béctől a német egyetemekig, Baseltől és Genftől a francia, olasz és németalföldi főiskoláig Európának — Uppsalát kivéve¹ — úgy szólván egy jelentősebb tanintézete sem hiányzik a felsorolásokból. Voltak azonban — éppen a 18. században — szép számmal olyan intézmények, amelyek nem feleltek meg az akkori értelemben vett egyetemek, illetve egyetemi karok fogalmának, viszont értékes tanulmányi lehetőséget nyújtottak jövőre orvosoknak és sebészeknek. Csak néhány példára mutatunk rá: a II. József császár által 1785-ben alakított sebészeti katonai akadémia, a Josephinum; a „Medizinisch-chirurgisches Institut Zürichben, Heinrich Rahn alapítása; Schwarz heidelbergi tanár sebészeti intézete, Trampel orvosé Meinburgban, a bruchsalai, drezdai, koppenhágai és münsteri hasonló intézmények, Wiegleb langensalzei kémiai tanintézete, a May által 1782-ben alapított betegápolói intézet Mannheimben, a berlini Collegium Medico-chirurgicum². Ezeket a rendkívüli tanulmányi lehetőségeket irodalmunk általában figyelmen kívül hagyta, vagy pedig megalégedett az illető hely földrajzi említésével. Madács Péter — egyébként sokat tárgyalt — életrajzában azt olvassuk, hogy Hallén, Wittenbergen kívül Berlinben is tanult, de hogy milyen intézmény keretében, azt nem tudjuk meg³. Pedig az a nézet, hogy csak a végzettség, vagy kimondottan egyetemi tanulmány helye fontos, nem állja meg a helyét. Vannak esetek, például a nagyszombati orvostudományi karon végzett néhány hallgatóé, akik éppen csak a disputáció előtt kerültek az egyetemre. A hallgatók későbbi fejlődése szempontjából a közbeeső, akárhol végzett tanulmányok eszmei és szaktekintetben épp olyan szerepet játszhattak, mint a befejezés, a tanulmányok címmel való megkoronázása, vagy valamilyen, kifejezetten egyetemi státussal bíró tanintézetben folytatott elméleti vagy gyakorlati tanfolyamok.

Ezen „mellékszínhelyű” tanulmányok méltatása, és az ott tanult magyarországi származású hallgatók név- és számszerű kimutatása még megoldásra vár. Most egy — és talán a József Akadémia után legfontosabb — ilyen intézménnyel akarunk foglalkozni, annál is inkább, mert magáról az intézményről, a berlini Collegium Medico-chirurgicum-ról a közelmúltban új kutatások alapján Manfred Stürzbecher új részleteket világított meg, és az intézmény jellegét is új

meglátások keretében mutatta be³. Az ott járt magyarországi hallgatók jegyzékét is a nevezett nyugat-berlini orvostörténésznek köszönhetem, aki a Collegium anyakönyveit is feldolgozta.

A porosz abszolútizmus Frigyes Vilmos korában, a 18. század elején fokozott figyelemmel fordult a közegészségügy problémái felé. Fejlesztését a gazdasági és katonai érdekek egyaránt megkivánták. A király trónralépése után az udvari orvosok és sebészek kezdeményezésére megkezdődött a közegészségügy újjászervezése. Berlinben megalakult a „Theatrum Anatomicum” és ezzel egy jövőndő orvosi iskolának első alapköveit is letették. Az orvosi oktatás kérdése azonban nem nyert még elintézészt. A kezdeményezést további intézkedések követik. 1719-ben az anatómia tanára megbízást kap további orvosi szaktárgyak előadására, és rendelet jelenik meg, hogy csak vizsga és állami approbáció jogosít fel az orvosi gyakorlatra. Ezen intézkedések keretébe tartozott a Collegium Medicochirurgicum megalapítása is. Az idetartozó rendelet nem maradt fenn, keletkezésének időpontját az irodalom 1723. december 14-ére teszi, mert ilyen keltezésű miniszteri irat foglalkozik a Theatrum Anatomicum kibővítésével. M. Stürzbecher szerint a Collegiumnak nem is volt határozott alapítási napja, úgy keletkezett, hogy a Theatrum Anatomicum keretében az anatómia tanárán kívül más tanárok is kezdtek előadni. A magánelőadások idővel alakultak át hivatalosan elrendelt, ingyenes előadásokká, a tanárok igen kevés fizetést kaptak. A hallgatók anyakönyveit csak jóval később kezdték vezetni. Mindenesetre a Collegium tanárainak sikerült Berlinben a század közepe felé az orvosi előadások monopóliumát megszerezni. Ez több visszassághoz vezetett. Az olyan kiváló orvosokat, mint a preparatumairól híres Lieberkühn Náthánt és Wolf Gáspár Frigyest kihagyták az előadók sorából, az előadó tanárok pedig inkább foglalkoztak a honorált magánelőadásokkal, mint a hivatalos ingyenes tanítással.

A fennmaradt előadási katalógusok szerint a Collegium keretében anatómiát, bírósági orvostant, gyógyszertert, kémiát és botanikát adtak elő.

Egyes szerzők szerint Berlinben már 1694-ben létesült egy anatómiai kamara. Valószínűleg alkalmi nyilvános boncolásokra szolgált, és nem volt tartós jellegű intézmény. Állandó intézménynek csak az 1713-tól működő, már említett Theatrum Anatomicum-ot lehet tekinteni, melynek megszervezését a király a berlini Tudós Társaságra bízta. Az 1724-ben megnyílt Collegium keretében az anatómia fontos szerepet kapott, és a hallgatók kiképzését jelentősen elősegítette az a rendelkezés, hogy nemcsak előadásokat voltak kötelesek hallgatni, hanem preparációs gyakorlatokat is kellett végezniök. Bár az elsőbbség Szentpétervárt illeti meg (1708), úttörő intézkedés volt ez akkor, midőn még a század végén is a régi minta szerint tanították az anatómiát. 1723-tól Buddaeus vezette a Theatrum Anatomicum-ot két prosector segítségével (Cassebohm, Schaarschmidt). 1750-ben Meckel Frigyes, Haller tanítványa lett prosector és az anatómia második professzora, Buddaeus halála után pedig 1753-ban igazgató. A prosectorát rövid időre Sprengel János Tivadar vette át, aki később a fiziológia tanszékét foglalta el. Az 1762-es jegyzékben Walter János Teofil szerepel második tanárként. Ő lett Meckel utódja, és a Theatrum Anatomicum-ot a Collegium felosztásáig, azaz a berlini egyetem megalakulásáig (1810) vezette. Az anatómia további előadóinak és ta-

nársegédeinek (adjuncti) már magyarországi hallgatói nem voltak a Collegiumban.

A Collegium célkitűzésének megfelelően az anatómia mellett a bírósági orvostudomány fejlesztésére is kellő gondot fordítottak. Buddaeus már az előadások első évében 1724-ben, bonctani szemlével és leletfelvétellel összekötött előadásokat hirdet. A „királyi Medicusoknak és Chirurgusoknak kioktatásáról obductionkat illetően” 1726-ban újból szó esik, de azután csak az 1742-es, valamint az 1746–47-es katalógus tesz említést erről. Buddaeus haláláig, 1753-ig valószínűleg más években is tartott bírósági orvostudományi tanfolyamokat, csak a feljegyzések kallódtak el. Halála után Sproegel János Tivadar folytatta az előadásokat, és róluk már fennmaradtak folytatólagos feljegyzések. Az 1754/55–1761/62-ig terjedő években az új tanár, Haller tanítványa már kifejezetten „Medicina forensis” címen hirdette az előadásokat. Sproegel az anatómiával együtt a bírósági orvostudományról is lemondott, és utóda Walter János Teofil lett, aki ugyancsak „Medicina forensis” néven folytatta az előadásokat 1762/63-tól 1768/69-ig. 1766/67-ben Gleditsch János Teofil botanikus is hirdetett előadásokat a Medicina forensisből, és így két évig két tanár adta elő ugyanazt a tárgyat. A tanszék további sorsa a magyarországi hallgatók szempontjából már nem érdekes.

A kérdéses időszakban a Collegiumban még a következő tantárgyakat adták elő: gyógyszertant, kémiát, botanikát, amit olyan európai hírű tanár adott elő, mint a már említett Gleditsch, akinek kutatásaira egyebek között a pozsonyi Huszty Zakariás Theofil is hivatkozott gyógyszerészeti munkáiban. Henrici Henrik (1724) terápiát és patológiát tanított, Eller János Tivadar (1726–1734) Medicina interna-t, amelynek keretében külön előadásokat hirdetett a lázról, krónikus betegségekről, belső gyógyszerekről (Medicamina interna) és daganatokról.

Az elméleti előadások mellett a hallgatóknak lehetőségük volt arra, hogy a Charité kórház keretében betegágyi tanulmányokat is folytassanak. Eller utóda a klinikai oktatásban Sproegel Ottó Tivadar volt (1738–1758/59). Boerhave szerint diétetikáról, lázokról és haemorrhagiákról, akut és idült betegségekről, idegbajokról és belgyógyászatról adott elő.

1738–1744 között a katalógusokban szerepel még a szemiotika, pulzustan, uroszkópia és a tábori betegségek. 1745/46-tól 1769/70-ig Muzel Frigyes Hermann lekcioiról történik említés, a pathológia generalis-ról, a betegségek okairól és prognózisáról, valamint a klinikai gyakorlatról.

1764-től Fritze János Frigyes — a porosz katonai gyógyszerkönyv eszmei és gyakorlati kommentátora —, akiről az említett Huszty Z. T. ugyancsak elismeréssel nyilatkozik, therapiáról és a katonák tábori betegségeiről adott elő. A szerencsétlenül járt személyeknek nyújtandó elsősegéllyel, a felvilágosodás divatos témájával is foglalkozott.

A sebészet teóriáját a collegium első éveiben az anatómusok adták elő. A gyakorlati sebészetet külön tanfolyam keretében tanították, elsőnek Senff Gábor (1724–1734) — a külső betegségekről is előadott —, majd Neubauer és Barfenecht (1738–1739), Pallas Simon (1742–1769/70).

A hallgatók részére külön elméleti előadások is voltak fizikából és matematikából, így 1726-tól 1748/49-ig Grieschow Ágost foglalkozott ezekkel a tantár-

gyakkal és a velük rokon kérdésekkel (anthropológiai mérések, mérésstan, geometria, optika, ideszámítva a természetet is, akusztika, asztronómia, hidraulika és sebészeti műszertan). Grieschov után már csak az anatómia tanárai foglalkoztak előadásuk keretében ezekkel a kérdésekkel.

A tananyagból és a tanítás módszeriből nyilvánvalóan kitűnnek a Collegium fő célkitűzései: katonai orvosok és sebészek, és egyáltalán hivatali teendők ellátására képesített személyek nevelése, akikre az abszolút államnak sürgős szüksége volt. Ezért az oktatás a gyakorlati oldalt helyezte az elméleti fölé. Ezzel párhuzamosan tett szert a Collegium, amely nem volt egyetem, a korabeli szigorú kritériumok szerint olyan segédeszközökre és lehetőségekre, mint a korlátlan klinikai képzés lehetősége a Charitében⁵, a Theatrum Anatomicum gyűjteménye, és az ott végzett gyakori boncolások, amelyekkel ilyen mértékben nem sok hasonló intézmény büszkélkedhetett.

Így érthető, hogy a külföldet járó magyarországi tanulók sem hiányoznak a hallgatók sorából. A Collegium nem adott orvosi diplomát, mint az egyetemek, és akinek az fontos volt, más tanintézeteket is látogatott, és Berlinben csak kiegészítésképpen folytatta tanulmányait, mint pl. Madács Péter⁶. Viszont aki megelégedett a sebészi oklevéllel, és az az orvos, aki elméleti tudását alapos gyakorlati felkészültséggel óhajtotta kiegészíteni, magas színvonalú, gyakorlati lehetőségekben bővelkedő tanintézményt talált a berlini Collegiumban.

Az anyakönyvi bejegyzések szerint 1730 és 1799 között huszonnégy magyarországi hallgató iratkozott be az intézetbe. Közülük hatan voltak orvostanhallgatók, illetve kész orvosok: Sonntag, Apostolovics, Moses, Hirschel, Madács, Bayer, egy gyógyszerész (Wabst) és 15 sebész. A következő orvosoknál ismerjük a promóciójuk helyét és idejét:

Sonntag — Halle — 1737 (Berlinben tanult 1736)

Apostolovics — Halle — 1757 (1755)

Madács — Wittenberg — 1770 (1767—1770)

Bayer — Leipzig — 1783 (1779)

A beiratkozott hallgatók teljes névsora:

1730. január 28. Sonntag Sámuel, Eperjes, med.

1742. november 23. Goldner János Mihály, „Ungarn”, chir.

1752. szeptember 30. Wabst Arendt (?) Jakab, „Sempronie”,

„Nieder — Ungarn”, pharm.

1748. október 29. Koroknyay Ádám, Pozsony, chir.

1753. október 31. Rami Jan Sémuel, Lőcse, chir.

1753. november 15. Elhardt János Keresztély, Sopron, chir.

1754. december 19. Goedi János, Pozsony, chir.

1755. október 30. Apostolowie (sici) János, „Ungarn”, med.

1763. augusztus 8. Moses Márkus, Pozsony, med.

1765. november 14. Kohlemann János „Zips in Ungarn”, chir.

1764. február. Hirschel Nátán Mihály, Pozsony, med.

1766. március 20. Matthaoides Sámuel, Eperjes, chir.

1767. október 10. Stenzler János Károly „Ungarn”, chir.
 1767. május 10. Brening Pál Kristóf, Pozsony, chir.
 1767. május 10. Madács Péter, Poloma, „Ungarn”, med.
 1768. február 8. Wilmach András Teofil, Rust „Niederungarn”?
 1769. február 28. Scozik (?) Ágoston, Neusohl Oberungarn, chir.
 1770. augusztus 31. Szalay Mihály „Boemj, Niederungarn”, chir.
 1776. augusztus 20. Prüxner Emanuel Ferdinánd, „Ungarn, chir.
 1779. január 9. Henselmann János György, Bártfa, chir.
 1779. november 9. Bayer János András, „Ungarn” (Pozsony?), med.

A beiratkozásokat a bejegyzések sorrendjében közöltük, tekintet nélkül az időbeli sorrendre.

Az adatokból néhány jellemző következtetést lehet levonni:

1. A hallgatók szakmája: 1 gyógyszerész, 6 orvos, 14 sebész, 1 kétés.
2. A szakmai megoszlás alátámasztja az említett feltevést, hogy a hallgatók elsősorban a gyakorlati sebeszet elsajátítása céljából jöttek a Collegiumba. Az orvostanhallgatók itt részben előkészítő tanulmányokat folytattak, részben egyidejűleg máshol is tanultak, és azután valamelyik egyetemen megszerezték az orvosi diplomát. Volt olyan, aki csak sebészi kiképzés céljából kereste fel a Collegiumot. Az orvostanhallgatókra nézve a tanulmányi sorrendre vonatkozó ismert adatokat már előbb közöltük.

3. Egy — kétséges — adat (Boemj, Dunántúl? = Boeba, Torontál??), valamint a budai származású Apostolovics kivételével a hallgatók Felső-Magyarországról vagy a Dunántúlról kerültek ki. Ha három csak általánosan megjelölt származási helytől (Ungarn) eltekintve (Goldner, Stenzler, Prüxner) a következő képet kapjuk: Pozsony (Koroknyay, Goedi, Moses, Hirschel, Brening, Bayer), Szepesség (Kohlmann, Rami Lőcséről), Eperjes (Sonntag, Matthaeides), Bártfa (Hanselmann), Poloma (Madács), Besztercebánya mellől (Scozik), Sopron (Wabst, a két Elhardt), Ruszt (Wilmach), Apostolovicssal és a 4 kétés adattal együtt 22.

Feltűnő az erdélyi diákok hiányása, pedig a közeli Halleban és Jénában nagy számmal tanultak. Felsőmagyarország és Dunántúl erős képvisellete megfelel a két terület fejlettebb közegészségügyi szintjének.

Az egyes hallgatók tanulmányairól nem sokat tudunk: a célnak megfelelően nem vizsgákon és diplomaszerezésen volt a fő hangsúly, hanem a gyakorlati kiképzésen. További sorsukról csak néhány orvos esetében van adatunk, a többi orvosra, valamint a gyógyszerészre és a sebészekre nézve esetleg a helybeli kutatás itt-ott még fényt deríthet.

Sonntag Sámuel 1731-ben végzett Halléban, orvosi disszertációjának címe: „De metastasi, sive sede morborum mutata, oder wie sich öfters eine Krankheit in die andere verwandte, Halle—Magdeburg 1731.” Tanulmányainak elvégzése után állítólag Eperjesen folytatott gyakorlatot.⁸

Hirschel Nátán Mihály esetében vagy az anyakönyvi bejegyzés időpontja hibás, és nem 1764-ben, hanem 1734-ben tanult Berlinben. Ezen esetben a pozsonyi

zsidó hitközségnek az irodalomban többször felemlített orvosáról van szó, aki Pozsonyból származott, 1734-ben Halléban szerzett oklevelet „Theses pathologico-therapeuticae inaugurales de causis intermittentium febrium, earumque pertinaciae ratione, Praeside Mich. Alberti, Halle 1733” című munkájával. Pozsonyban telepedett le a Váralján, Pálffyék birtokán, ahol gróf Pálffy engedélyével a zsidó hitközség orvosa lett. Meghalt 1756-ban. Amennyiben azonban a bejegyzés időpontja helyes, akkor hasonló nevű fiáról lehet szó.⁹

A két Elhardt testvér közül János Kristóf, Szinnyi J. szerint¹⁰ két disszertációját jelentette meg Lipcsében: „Aetiologia diss. sexta de contraria medicina ad leges chimicas praecipue salium, Lipsiae 1756” és „Dissertatio in. med. De suspecta valetudine, Lipsiae 1757”; három, illetve négy évre a berlini tanulmányok után. Közelfekvő a feltevés, hogy nem egy személy két disszertációjáról van szó, ami legfeljebb két különféle egyetem esetében volt lehetséges (pl. Senff Mihály, Fuker Jakab ismert esetei), hanem két testvér végzett Lipcsében két egymás után következő évben. Ez a feltevés annyival is helytállóbbnak látszik, hogy a berlini anyakönyvben ugyan egy napon, de kétszer, különböző keresztnevekkel szerepel az Elhardt név.

Apostolovics (Apostolovits) János budai származású volt. Halléban 1757-ben végzett „Dissertatio in. medico-philosophica exhibens modum quo affectus animi in corpus humanum agunt generatim” című munkájával. Horányi szerint „praestantis ingenii” volt, és úgy látszik szűkebb hazájában folytatta gyakorlatát.¹¹

Madács Péterről vagyunk a legjobban tájékozotva. 1729. február 28-án született Polomán (Veszverés, Gömör megye). Jobbágyfiú volt. Hatvaninál tanult Debrecenben, majd Boroszlóban, Berlinben, Wittenbergben. Sok viszontagság után itt szerezte meg az orvosi diplomát „De modo regenerationis vasorum” című disszertációjával 1770-ben. Oklevelét 1774-ben a nagyszombati orvostudományi karon nosztrifikáltatta „Theoria affinitatum chemicarum” című munkájával, amelynek csak kéziratos cenzúrapéldánya maradt meg a budapesti Egyetemi Könyvtárban. 1776-ban Kishontban, majd Rimaszombatban telepedett le. 1805. november 20-án halt meg.¹²

Bayer János András a pozsonyi Payer János Andrással azonos, aki 4 évvel Berlin után Lipcsében végzett „De viribus medicamentosis hydrargii et inde artefactorum pharmacorum dissertatio altera” című, 1783-ban megjelent munkájával. A „Pressburger Zeitung”-ban megjelent halálhír szerint 1752–1801-ig élt, Pozsonyban folytatott gyakorlatot, és itt halt meg „am grünen Markt” téren birtokolt házában.¹³

Matthaeides Sámuel sebészről nincsen közvetlen adatunk. Származási helye szerint az 1729-ben meghalt ugyanolyan nevű lelkész leszármazottja lehetett.¹⁴

Csak Weszpréminél szerepel Peck János Kristóf, aki Cassebohn és Senff anatómiai-sebészeti előadásait hallgatta. Nagyszombattól származott, a gimnáziumot Pozsonyban és Sopronban végezte.

A berlini Collegium medico-chirurgicum, bár orvosi diplomát nem adott, szintén azon tényezők sorába tartozik, melyek a 18. század folyamán a magyarországi orvosi-sebészeti utánpótlás — elsősorban a felekezeti hovatartozásuk miatt németországi intézményeket látogató hallgatók — nevelésében szerepet játszott.

Ezt a feladatát, valamint virtuális hivatását, mint a sebészek egyenjogúsításának előkészítője, híven betöltötte mindaddig, amíg Magyarországon meg nem alakult az első, nagyszombati orvostudományi kar, és a sebészeket az orvosokkal de jure is egyenjogúsító bécsi katonai sebészképző akadémia, II. József alkotása.

J E G Y Z E T E K

1. Az uppsalai egyetem fennmaradt orvoskari anyakönyveit a szerzőnek volt alkalma áttanulmányozni. A jegyzékben magyarországi hallgatók nem fordulnak elő.
2. *Huszty, Zakariás Teofil*: Diskurs über die Medizinische Polizei, Pozsony—Lip-cse, 1786, I. 116—130.
3. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, VIII. 214—215.
4. L. *Manfred Stürzbecher* következő munkái: Zur Geschichte des Anatomischen Theaters in Berlin im 18. Jahrhundert (Scherings Medizinische Mitteilungen, Berlin-West, 1959, Hef 3.); Zur Geschichte des medizinischen Unterrichtes in Berlin bis zur Gründung der Unterrichtsanstalt für Staatsarzneikunde im Jahre 1833, Berlin 1961, Ed. Humboldt Universität; Aus der Geschichte des Collegium medico-chirurgicum in Berlin (Scherings Medizinische Mitteilungen 1959, Heft 3.).
5. A Charité orvosait szolgálati szerződésük kötelezte, hogy kioktassanak minden náluk jelentkező hallgatót a klinikai gyakorlatban. (*M. Stürzbecher*: Aus der Geschichte des Collegium medico-chirurgicum etc.)
6. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, VIII. 214—215.
7. *J. Lipszky*: Repertorium aller Oerter und Gegenstände, die in seiner Karte von Ungarn etc. vorkommen, Buda 1808, közöl egy ilyen nevű községet Torontál megyében, más hasonló név sem fordul elő.
8. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, XII. 1297.
9. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, IV. 897. *Vámosi István*: Pozsonyi orvosok a 12. századtól Torkos Jusztusz Jánosig, kézirat é. n. 18. o.; *Weszprémi István*: Succinta Medicorum Hungariae et Transsylvaniae biographia Cent. alt. Pars Prior 198, 1.; *Wolfram Kaiser—Karl Heinz Krosch*: Zur Geschichte der Medizinischen Fakultät der Universität Halle im 18. Jahrhundert, Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität Halle—Wittenberg 1964, 4/5. 390—392. o.
10. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, II. 1893.
11. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, I. 215. és az ott közölt források: Horányi Mem. I. 66.
12. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái VIII. 214—215. és az ott felsorolt források.
13. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, I. 726.; Pressburger Zeitung, 1801. 155. o.
14. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, VIII. 807.

Zusammenfassung

Der in Bratislava (Pressburg, Hauptstadt der Slowakei in der ČSSR) lebende Verfasser untersucht anhand eigener Forschungen, einer unveröffentlichten Teilmonographie des István Vámosy, sowie der ungarischen Biobibliographien von

József Szinnyei (Magyar írók élete és munkái = Leben und Werke ungarischer Schriftsteller, Bdd. 1—14. Budapest, 1891—1914) und István Weszprémi (Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia, I—IV. Bdd. Leipzig—Wien, 1774—1778) die Frage, ob und welche Studenten aus dem damaligen Ungarn am *Collegium medico-chirurgicum in Berlin* im XVIII. Jahrhundert inskribiert waren.

Dabei gibt er einen kurzen Umriss der Entstehungsgeschichte des genannten Collegiums mit Berufung auf die Beiträge von *Manfred Stürzbecher* (Schering's Medizinische Mitteilungen, Berlin-West, 1959, Heft 3). Dann lässt Vf. die Namensliste von 22 Studenten folgen, von denen 6 Ärzte, 1 Apotheker, 14 Chirurgen sind, während das Fach von einem Student unsicher ist. Nach dem Geburtsorte sind 6 aus Pressburg, 7 aus dem damaligen Nordungarn (hauptsächlich aus den Komitaten Zips un Sáros, heute in der Slowakei), 3 aus Sopron (Ödenburg im Westungarn), einer aus Rust (Burgenland, Österreich), einer aus Buda (der am rechten Donauufer liegende Stadtteil des heutigen Budapests) und bei 4 Studenten ist ihr Geburtsort näher nicht angegeben. Ein 23. ist bei Weszprémi (II. Bd. 352—355) angeführt, aber in den Matrikeln des Collegiums nicht vorhanden.

Bei jedem einzelnen der Studenten sind ihre Lebensdaten, sofern sie auffindbar sind, ausführlich behandelt.

DIE ENTDECKUNG DER RÖNTGENSTRAHLEN UND IHR ECHO IN DER PRESSE SÜDSIEBENBÜRGENS

von ARNOLD HUTTMANN
(Kronstadt—Braşov, Soz. Rep. Rumänien)

Es ist bereits mehrfach darauf hingewiesen worden, dass selten eine Entdeckung so rasch die Anerkennung der Fachwelt und des breiten Publikums erringen konnte, wie diejenige der Röntgenstrahlen. Bisnun fehlt jedoch eine Untersuchung darüber, welches Echo *Röntgens* grosse Neuerung auf dem Gebiete der Diagnostik und Therapie in den ersten Monaten nach ihrer Bekanntgabe in der Tagespresse gefunden hat. Eine Durchsicht der zeitgenössischen Tageszeitungen ist dazu geeignet, interessante Streiflichter auf die Bildung der öffentlichen Meinung zu werfen und sich zu Bewusstsein bringen, wie die Mitglieder der einzelnen medizinischen Fakultäten und die Institutsleiter, die wichtigsten Aerztesellschaften, die praktischen Aerzte, sowie die Studenten und endlich das grosse Publikum auf die epochale Entdeckung reagierten.

Wie bekannt, machte Wilhelm Conrad *Röntgen* die Entdeckung der von ihm so genannten X-Strahlen am 8. November 1895. Seine klassisch gewordene Arbeit „Über eine neue Art von Strahlen“ erschien in der letzten Nummer des Jahres 1895 der „Sitzungsberichte der Würzburger Physikalisch-Medizinischen Gesellschaft“. *Röntgen*, damals Direktor des Physikalischen Instituts in Würzburg, teilte am 1. Januar 1896 brieflich einigen in Wien, Berlin, Hamburg und Manchester befindlichen Freunden und Kollegen seine Entdeckung mit und legte diesen Mitteilungen seine ersten Aufnahmen bei [1].

Am 4. Januar 1896 demonstrierte Professor Franz *Exner*, Direktor des II. Physikalisch-Chemischen Universitätsinstitutes der Wiener Universität, ein gewesener Studienkollege des Entdeckers, seinen Assistenten die von *Röntgen* erhaltenen Aufnahmen. Anwesend war auch Ernst *Lecher*, Professor der Physik an der deutschen Universität in Prag, der noch am gleichen Abend seinem Vater, Redakteur der Wiener „Presse“ die von ihm gesehenen und gehörten Neuigkeiten mitteilte. Auf diese Weise erschien Sonntag den 5. Januar 1896 auf der ersten Seite der „Presse“, unter dem Titel „Eine sensationelle Entdeckung“, die erste Reportage über *Röntgens* Tat. Durch diese Indiskretion erhielt die Welt 18 Tage bevor *Röntgen* an 23. Januar 1896 seine Entdeckung der Würzburger Physikalisch-Medizinischen Gesellschaft vortrug, Kenntnis von derselben [1].

Bereits drei Tage nach seinem Abdruck in Wien, erschien der Artikel aus der „Presse“ am 8. Januar 1896 in der in Hermannstadt redigierten Zeitung „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“, und zwar unter gleichem Titel bei un-

verändertem Text. In einem einzigen wichtigen Punkt jedoch unterscheidet sich der Artikel des Hermannstädter Blattes von dem der Wiener „Presse“. In der „Presse“ wird *Röntgen* Name, infolge eines Schreib- oder Druckfehlers, mehrmals als „*Routgen*“ angegeben, im Hermannstädter Blatt wird der Name korrekt „*Röntgen*“ geschrieben. Hieraus kann gefolgert werden, dass der Redaktion des Hermannstädter Blattes auch andere Quellen als die Wiener Zeitung zur Verfügung standen.

Einen Tag später, an 9. Januar 1896, erscheint die Nachricht gekürzt in den in Kronstadt erscheinenden „*Brassói Lapok*“. Hier wird Professor *Röntgen* wieder als „*Routgen*“ bezeichnet, woraus die Quelle der Nachricht zu ersehen ist. Am 15. Januar 1896 erscheint die gleiche Nachricht auch in rumänischer Sprache und zwar unter dem Titel „*Invențiune sensațională*“ („Eine sensationelle Erfindung“). Im „*Pester Lloyd*“ erschien die Bekanntgabe der neuen Entdeckung auch bereits vor der denkwürdigen Sitzung in Würzburg, und zwar am 16. Januar 1896 [2].

Um zu sehen, was in den ersten Monaten nach *Röntgens* Entdeckung den Journalisten für das Publikum als besonders interessant erschien, sind wir nun dem Presseecho derselben in den Tageszeitungen Südsiebenbürgens (Kronstadts und Hermannstadts) weiter nachgegangen und konnten dabei einige Feststellungen machen, die vielleicht von allgemeinem Interesse sind.

Bis Ende 1896 konnten wir im „*Siebenbürgisch-Deutschen Tageblatt*“ (S. D. T.) (Hermannstadt), in der „*Kronstädter Zeitung*“ (K. Z.), in der in rumänischer Sprache in Kronstadt erscheinenden „*Gazeta Transilvaniei*“ (G. T.), sowie in den in Kronstadt in ungarischer Sprache erscheinenden „*Brassói Lapok*“ (B. L.) 61 Artikel oder Notizen über *Röntgens* Entdeckung auffinden. Die wichtigsten davon sollen im Folgenden wiedergegeben werden. Dabei soll die erste Mitteilung infolge ihrer besonderen Wichtigkeit ungekürzt gebracht werden:

Eine sensationelle Entdeckung

(S. D. T. Nr. 6709 vom 8. Januar 1896, S. 24)

In den gelehrten Fachkreisen Wiens macht gegenwärtig die Mitteilung von einer Entdeckung, welche Professor *Röntgen* in Würzburg gemacht haben soll, grosse Sensation. Wenn sich dieselbe bewährt, wenn die hierauf bezüglichen Mitteilungen sich als begründet erweisen, so hat man es mit einem in seiner Art epochemachenden Ergebnisse der exakten Forschung zu thun, das sowohl auf physikalischem, wie auf medizinischem Gebiete ganz merkwürdige Konsequenzen bringen dürfte. Die „*Presse*“ hört hierüber: „Professor *Röntgen* nimmt eine Crookes'sche Röhre — eine sehr stark ausgepumpte Glasröhre, durch die ein Induktionsstrom geht — und photographiert mit Hilfe der Strahlen, welche diese Röhre nach aussen hin aussendet, auf gewöhnlichen photographischen Platten. Diese Strahlen nun, von deren Existenz man bisher keine Ahnung hatte, sind für das Auge vollständig unsichtbar: sie durchdringen, im Gegensatz zu gewöhnlichen Lichtstrahlen, Holzstoffe, organische Stoffe und dergleichen undurchsichtige Körper. Metalle und Knochen hin-

gegen halten die Strahlen auf. Man kann bei hellem Tageslicht mit „geschlossener Kasette“ photographieren; d. h. die Lichtstrahlen gehen den gewöhnlichen Weg und durchdringen auch den Holzdeckel, der vor die lichtempfindlichen Platten geschoben ist und sonst vor dem Photographieren eröffnet werden muss. Sie durchdringen auch eine Holzhülle vor dem zu photographierenden Objekt. Professor *Röntgen* photographiert z. B. die Gewichtsstücke eines Gewichtsatzes, ohne das Holzetui zu öffnen, in welchem die Gewichte aufbewahrt sind. Auf der gewonnenen Photographie sieht man nur die Metallgewichte, nicht die Kasette. Ebenso kann man Metallgegenstände, die in Holzkästen bewahrt sind, photographieren, ohne den Kasten zu öffnen. Wie die gewöhnlichen Lichtstrahlen durch Glas gehen, so gehen die neuentdeckten, von den Crookes'schen Röhren ausströmenden Strahlen durch Holz und auch durch Weichteile des menschlichen Körpers. Am überraschendsten ist nämlich die durch den erwähnten photographischen Prozess gewonnene Abbildung von einer menschlichen Hand. Das Bild enthält die Knochen der Hand, um deren Finger die Ringe frei zu schweben scheinen. Die Weichteile der Hand sind nicht sichtbar. Einige Proben dieser sensationellen Entdeckung zirkulieren in Wiens Gelehrtenkreisen und erregen in denselben berechtigtes Staunen.“

Bereits einen Tag später, am 9. Januar 1896, finden wir folgende Einschätzung der neuen Entdeckung, die durch ihre Eindeutigkeit und Präzision dazu angetan ist, selbst den heutigen Leser in Erstaunen zu versetzen:

(Original)

Fényképezés (B. L. Nr. 4 vom 9. Januar 1896, S. 3):

Routgen würzburgi tanár olyan fényképező készüléket talált ki, a melylyel becsukott faszekrényekben levő tárgyakat lehet lefényképezni. Lefényképezte egy emberi karnak a csontozatát a húson keresztül. Ezen készüléknek az orvosi tudomány fogja mérhetetlen hasznát látni.

(Übersetzung)

Photographie (B. L. Nr. 4 vom 9. Januar 1896, S. 3):

Der Würzburger Professor *Routgen* hat eine derartige photographische Apparatur entdeckt, mit welcher er Gegenstände, die sich in geschlossenen Holzkästen befinden, photographieren kann. Er photographierte durch das Fleisch hindurch die Knochen eines menschlichen Armes. Aus dieser Vorrichtung (Methode) wird die ärztliche Wissenschaft unermesslichen Nutzen ziehen.

Am 10. Januar 1896 lag bereits ein Bericht über gewisse Eigenschaften der neuentdeckten Strahlen vor:

Die Photographie des Unsichtbaren

(K. Z. Nr. 7 vom 10. Januar 1896, S. 3)

...Die Strahlen entwickeln keine Wärme, üben keinen Einfluss auf die

allerempfindlichsten magnetischen Instrumente aus und was das wunderbarste ist, sie pflanzen sich nicht, wie andere Strahlen, in wellenförmigen, sondern in geraden Linien fort. . .

Nach kurzer Zeit folgten bereits die ersten Berichte über Demonstrationen der neuen Strahlen in ärztlichen Vereinigungen:

Die Photographie des Unsichtbaren

(K. Z. Nr. 12 vom 16. Januar 1896, S. 2)

In der Gesellschaft der Aerzte (in Wien) berichtete vor einigen Tagen der berühmte Wiener Physiologe Professor *Exner* über die jetzt viel besprochene Entdeckung des Professors *Röntgen* . . . (Er sagte:) Es sei Hoffnung vorhanden, dass die Aerzte diese Entdeckung zum Wohle der Patienten auszunützen in der Lage sein werden. Nach einer Mitteilung der „Norddeutschen Allgemeinen Zeitung“ ist auch in Berlin die Entdeckung *Röntgens* Gegenstand fachmännischer Besprechung gewesen. Dr. *Jastrowitz* zeigte sie im Vereine für innere Medizin . . .

Nun beginnt der rasch berühmt gewordene Gelehrte von den Journalisten bestürmt zu werden und erteilt sein erstes Interview:

Wilhelm Konrad Röntgen

(S. D. T. Nr. 6720 vom 21. Januar 1896, S. 69)

Man berichtet aus Würzburg: Professor *Röntgen* hält sich in seinen Aeusserungen über die neuen Strahlen sehr reserviert. Er sagt, die Verarbeitung seiner Entdeckung betrachte er jetzt als seine Hauptaufgabe, doch sei er absolut nicht in der Lage zu sagen, wann und inwieweit die Entdeckung speziell im Dienste der Medizin verwertet werden könne. Aus allen Teilen der Erde, insbesondere von Zeitungen und Zeitschriften, gehen dem schnell berühmt gewordenen Gelehrten Anerbieten und Anfragen zu, die er unmöglich alle beantworten kann . . . Professor Dr. *Röntgen* ist ein äusserst liebenswerter und bescheidener Gelehrter.

Über erfolgreiche Versuche mit den X-Strahlen in Berlin erfahren wir aus der folgenden Notiz:

Die Röntgen'schen Lichtstrahlen

(S. D. T. Nr. 6720 vom 21. Januar 1896, S. 69)

Aus Berlin wird gemeldet: Hier ist nunmehr der Versuch die *Röntgen'schen* photographischen Aufnahmen zu wiederholen, dem Direktor der „Urania“ *Eduard Spiess* gelungen, nachdem die im physikalischen Institut der Universität und an der Technischen Hochschule unternommenen Versuche missglückt waren. . .

Wie auch an anderen Orten scheint sich in Bern als erster ein Professor der Physik mit der Herstellung von Röntgenaufnahmen vom Menschen beschäftigt zu haben:

Die Röntgen'sche Entdeckung

(S. D. T. Nr. 6725 vom 26. Januar 1896, S. 89)

Hat ausser in Wien auch in Bern praktische Anwendung gefunden. Dort wurde ein Kind, dem eine Nadel in die Hand gedrungen war, von dem bekannten Chirurgen Professor *Kocher* zu dem Professor der Physik Dr. *Forster* gebracht und es gelang letzterem, mittelst der X-Strahlen von dem Knochengerüste der verwundeten Hand samt der Nadel eine photographische Aufnahme zu gewinnen ...

Interessante Daten über *Röntgens* Vortrag in der Würzburger Physikalischen Gesellschaft erscheinen in der Presse am 30. Januar 1896. Bei dieser Gelegenheit erfahren wir auch, wer — anscheinend als erster — den Vorschlag gemacht hat, die neuen Strahlen „Röntgenstrahlen“ zu nennen:

„Röntgen-Strahlen“

(S. D. T. Nr. 6728 vom 30. Januar 1896, S. 103)

In der Würzburger physikalischen Gesellschaft hielt dieser Tage Professor *Röntgen* zum ersten Mal einen öffentlichen Vortrag über seine X-Strahlen. Ein ungewöhnlich zahlreiches Auditorium wohnte diesem Vortrage bei. Professor *Röntgen* erklärte bescheiden, dass man noch weitere Versuche abwarten müsse. Der ungarische Physiker *Lenard* habe ihm die Anregung zu seinen Forschungen gegeben, doch sei seine Entdeckung eine Gabe des Zufalls. Er habe lange an eine Täuschung geglaubt, bis er durch die Photographie seine Entdeckung bestätigt fand. *Röntgens* Demonstrationen gelangen vorzüglich. Die Strahlen durchdrangen Papier, Blech, Holz, Blei und endlich *Röntgens* Hand. Platin erwies sich als undurchdringlich. Geheimrat *Kölliker*, dessen Hand *Röntgen* ebenfalls photographierte, sagte, dass seit 48 Jahren die Würzburger physikalische Gesellschaft keine so epochemachende Sitzung gehabt habe, wie diese, und er machte unter allgemeinem Beifall den Vorschlag, die neuen Strahlen „Röntgen-Strahlen“ zu nennen. *Kölliker* bezweifelte übrigens, dass zum Beispiel Magen und Herz als Weichteile photographiert werden können. Der Schluss der Sitzung brachte neue Ovationen für den gerührt dankenden Entdecker.

Erste Nachrichten über die röntgenologische Sichtbarmachung von Gallen- und Blasensteinen bringt die folgende Notiz:

Die Röntgen-Strahlen und die interne Medizin

(S. D. T. Nr. 6733. vom 5. Februar 1896, S. 125)

In der Versammlung der k. k. Gesellschaft der Aerzte teilte der Vorstand der zweiten medizinischen Klinik im Wiener Allgemeinen Krankenhaus, Professor Dr. Edmund *Neusser*, seine Erfahrungen über den diagnostischen Wert der *Röntgen'schen* Entdeckung unter Demonstration der diesbezüglichen photographischen Aufnahmen mit. Der Redner zeigte zunächst eine Photographie, welche auf dem Wege der *Röntgen'schen* Verfahrens Gallen-

steine und Blasensteine darstellte, bezüglich deren er feststellte, dass die verschiedene chemische Zusammensetzung der betreffenden Stoffe eine verschiedene Farbentiefe der Abbildungen derselben bedingt...

Über die Herstellung von *Röntgen*aufnahmen der Zähne, sowie über die Schwierigkeiten bei Beschaffung der ersten Röntgenröhren berichtet der folgende Artikel:

Von den Röntgenstrahlen

(K. Z. Nr. 34 vom 11. Februar 1896, S. 3)

Die „Frankfurter Zeitung“ schreibt unterm 5. d. M.: Im Hörsaal des Physikalischen Vereins hatte sich heute abends eine zahlreiche Hörschaft eingefunden, um die ersten öffentlichen Mitteilungen entgegenzunehmen, die Professor Walter *König*, der Leiter des Instituts dieses Vereins, über die in seinem Laboratorium angestellten Versuche mit der Entdeckung Professor *Röntgens* machte .. Die Projektion einer Photographie des Gebisses des Vortragenden selbst zeigte deutlich den Unterschied der Dichtigkeit der Knochen des Kiefers und der Zähne, und war unartig genug, zwei Goldplomben in den Zähnen zu offenbaren ... Die Schwierigkeiten liegen in der Beschaffung der Röhren, die jetzt in aller Welt sehr gesucht sind, als die Industrie sie plötzlich beschaffen könnte, und in der Gewinnung des genügend starken Induktionsstroms...

Schon im Februar 1896 werden Nachrichten über die Fabrikation von Röntgenapparaten und -röhren in der Presse durchgegeben:

Die X-Strahlen

(K. Z. Nr. 38 vom 15. Februar 1896, S. 3)

Die in Kreisen der Elektrotechnik besonders durch Einführung ihrer Elektromotoren in das Kleingewerbe rühmlichst bekannte Firma *Bauer und Betz* in Berlin, Friedrichstrasse 94a hat hat neuerdings, nachdem sie sofort nach Entdeckung der X-Strahlen durch Professor *Röntgen* in ihren Laboratorien zahlreiche Versuche angestellt hatte, die Fabrikation von allen, zu solchen Versuchen nötigen Induktionsmaschinen, Funkeninduktoren, Kondensatoren etc. ..., sowie von Röhren zur Erzeugung von X-Strahlen in ihren Fabrikationsbetrieb aufgenommen.

Schon kurze Zeit nach der ersten Verwendung der Röntgenstrahlen zu medizinischen Zwecken beginnen auch die Forscher anderer Disziplinen (Mineralogen, Archäologen, Technologen, Zoologen u. a.) mit Erfolg die neuentdeckten Strahlen ihren Wissenschaften dienstbar zu machen. Einige Beispiele dafür sind die folgenden:

Verwertung der Röntgenschen Erfindung

(K. Z. Nr. 35 vom 12. Februar 1896, S. 3)

Aus Graz wird vom 10. Februar geschrieben: Der Professor der Mineralogie and der hiesigen Universität, *Kornelius Dölter*, hat die Eignung der

Röntgenschen Erfindung zur Unterscheidung der echten und falschen Diamanten festgestellt, indem deren Durchlässigkeit für die X-Strahlen eine verschiedene ist.

Untersuchung einer Mumie mit Röntgenstrahlen

(S. D. T. Nr. 6743 vom 16. Februar 1896, S. 165)

Auf Anregung des Kustos an der ägyptischen Abteilung des kunsthistorischen Hofmuseums in Wien, Dr. *Dedekind*, wurde ein Versuch der Photographie des Inhalts einer uneröffneten altegyptischen Mumie mit Hilfe der Röntgen'schen Strahlen an der Lehr- und Versuchsanstalt für Photographie und Reproduktions-Verfahren in Wien vorgenommen . . . Da man die Mumie, welche als Unikum gilt, nicht auswickeln wollte, so schien als das einzige Mittel sich über den Inhalt zu vergewissern, die Photographie mittelst der Röntgen'schen Strahlen . . . Die Photographie ergab deutlich die Umrisse von Vogelknochen und die Abwesenheit menschlicher Skeletteile. Damit ist der Inhalt der Mumie, welche nunmehr definitiv als Ibis-Mumie zu bezeichnen ist, in einer jeden Zweifel ausschliessenden Weise festgestellt . . .

Edison und die X-Strahlen

(S. D. T. Nr. 6771 vom 20. März 1896, S. 280)

Edison welcher der Röntgenschen Entdeckung von Anfang an das lebhafteste Interesse zugewandt und sie für wichtiger als alle seine eigenen erklärt hat, ist bei Wiederholung der Röntgen'schen Versuche nicht nur dazu gelangt, mit überaus kurzer Expositionsdauer photographische X-Strahlenbilder zu erhalten, sondern hat dabei gleichzeitig gefunden, dass Aluminium sich durch häufig wiederholte Durchleitung starker elektrischer Ströme stahlartig verhärtet lässt — eine technisch vielversprechende Thatsache.

Weinfälscher und Röntgenstrahlen

In der Weinmetropole Bordeaux hat ein Physiker mit Hilfe der Röntgenstrahlen verschiedene Weinsorten photographiert und entdeckte bei allen schwarze Punkte auf der Platte. Er analysierte die Weine und fand, dass diese schwarzen Punkte den fremden Substanzen im Wein Fuchsin, Amylsäure, Glycerinsäure usw. entsprachen. Eine darauf angestellte Probe mit Naturwein ergab ein anderes Resultat: die schwarzen Punkte fehlten auf der Platte.

Die Röntgen'schen Strahlen

(S. D. T. Nr. 6874 vom 24. Juli 1896, S. 765)

. . . Nach Versuchen die Dr. *Axenfeld* in Perugia angestellt hat, sind die Röntgen-Strahlen dem Insektenauge sichtbar. Er brachte verschiedene Insekten . . . in eine Schachtel, die zur Hälfte aus Holz, zur Hälfte aus Blei gefertigt war. Setzte er diese Schachtel der Einwirkung der Röntgen-Strahlen auch nur für kurze Zeit aus, so wanderten die darin eingeschlossenen Tiere in den

Teil der Schachtel, der für die Röntgen-Strahlen undurchlässig war. Der Sinn, der ihnen eine Wahrnehmung vermitteln könnte, ist sicherlich nur der Gesichtssinn, denn künstlich geblendete Tiere verhielten sich nicht so und gingen den Strahlen nicht aus dem Wege.

Aber auch innerhalb der einzelnen Fachgebiete der Medizin setzte bald nach der epochalen Entdeckung eine rege Forschertätigkeit zum Zwecke ihrer Nutzung ein.

(Original)

Aplicarea razelor Roentgen in chirurgie (G. T. Nr. 31 vom 22 Februar 1896, S. 3): Profesorul Lannelongue din Paris, ... prezinta doue fotografii obtinute cu acest procedeu prin masa grosa a muschilor. Una reprezinta imaginea forte precisa a unui femur atins de atrofie, si osteita de natura tuberculosa. Fotografia a confirmat pe deplin diagnosa anticipata a celebrului clinician. A doua reproducere a unui genunchiu, adeca a articulatiunei oselor: baza femurului verful tibiei, acoperite de rotula. Si aci diagnosticul stabilit se confirma: Osteoartrita a genunchiului de origina tuberculosa, anchiloza neo-soasa etc. ...

(Übersetzung)

Die Anwendung der Röntgenstrahlen in der Chirurgie (G. T. Nr. 31 vom 22. Februar 1896, S. 3): Professor *Lannelongue* aus Paris ... stellt zwei mit dieser Methode durch die grosse Muskelmasse erhaltene Photographien vor: Die eine zeigt das sehr genaue Bild eines von Atrophie sowie tuberkulöser Osteitis betroffenen Femurs. Die Photographie hat die vorausgehende Diagnose des grossen Klinikers vollauf bestätigt. Die zweite gibt die Wiedergabe eines Knies und zwar des knöchernen Gelenks, den Femurschaft, das Tibiaende, von der Kniescheibe bedeckt. Auch hier wird die gestellte Diagnose bestätigt: Osteoarthritis des Knies tuberkulöser Natur, nichtknöcherne Ankylose etc.

...

Ein Triumph des Röntgen'schen Verfahrens

(S. D. T. Nr. 6835 vom 7. Juni 1896, S. 597)

Man meldet aus Mainz: Gestern ist dem Gutsbesitzer, Kammerherrn von *Joeden* im hiesigen Rochusspital eine Gewehrkuugel aus dem Rücken gezogen worden, die ihm an 29. Juni 1866 in der Schlacht bei Jičín, die er als Lieutenant mitgemacht, in die Brust eingedrungen war. Ein hiesiger Amateurphotograph, Stadtverordneter Dr. chem. *Rautert*, hat mit Hilfe der Röntgen-Strahlen den Sitz der Kugel, die sich während ihrer Wanderung seit einigen Monaten sehr schmerzhaft bemerkbar gemacht hatte, festgestellt.

Kein Wunder, dass infolge dieser und ähnlicher Meldungen in der Presse der ganzen Welt die Volkstümlichkeit Professor *Röntgens* schnell zunahm und dass sich auch nichtmedizinische Zeitschriften mit seiner Entdeckung zu beschäftigen begannen. Als Hinweis dafür möge die folgende Zeitungsnotiz dienen, derzufolge bereits vor dem 8. März 1896 die in Berlin, Wien und Leipzig

erscheinende Zeitschrift „Moderne Kunst“ ihren Lesern Röntgenaufnahmen brachte:

Die Röntgen'schen Strahlen

(S. D. T. Nr. 6761 vom 8. März 1896, S. 243)

Haben die ganze gebildete Welt in Erregung versetzt. Eine Reihe hochinteressanter Aufnahmen, die mittelst der Röntgen'schen X-Strahlen eigens für sie von Herrn Paul Spies in der Berliner Urania gemacht sind, sowie ein wohl getroffenes Bildnis *Röntgens* bringt die „Moderne Kunst“ (Verlag von Rich. Bong Berlin, Wien und Leipzig) in ihren soeben herausgegebenen zwölften Heft des zehnten Jahrganges ... der Preis (beträgt) wie gewöhnlich nicht mehr wie 60 Pfennig ...

Schon nach kurzer Zeit setzen Versuche ein, die damals noch notwendigen langen Belichtungszeiten auch zum Zwecke der Erzielung von unverzerrten Röntgenaufnahmen und grösserer Klarheit zu verkürzen. Die folgenden Notizen berichten über solche Versuche:

Röntgenaufnahmen in einigen Sekunden

(S. D. T. Nr. 6782 vom 3. April 1896, S. 343)

Im physikalischen Institut zu Jena entdeckten Professor *Winkelmann* und Privatdozent *Straudel* eine für die photographische Aufnahme mittelst der Röntgenstrahlen neue, die Empfindlichkeit auf mehr als das Hundertfache steigende Methode, nach der wenige Sekunden für eine Aufnahme genügen. Diese Methode beruht auf der Umwandlung der Röntgenstrahlen in Strahlen einer anderen Wellenlänge mittelst Flusspathkrystals, der durch Pulver desselben Krystals ersetzt werden kan ... Bisher dauerte die Aufnahme eines Körperteiles, beispielsweise der Hand, mindestens eine halbe Stunde. Kleinere Gegenstände mussten 10 bis 15 Minuten den Röntgenstrahlen ausgesetzt werden...

Die ersten Nachrichten über Teleröntgenologie stammen aus November.

Röntgen-Strahlen

(S. D. T. Nr. 6969 vom 13. November 1896, S. 1187)

... (Professor) *Dr. Buka* (in Charlottenburg) berichtet in der neusten Nummer der „Deutschen Med. Wochenschrift“ folgendes: „Auf 1 Meter Entfernung habe ich in 5 Minuten ein vorzügliches Bild einer Hand erhalten ... Etwas weniger gut ist das Resultat bei der Aufnahme einer Hand in 5 Minuten bei 2 Meter Entfernung gewesen ... Die perspektivische Verzerrung der darzustellenden Knochen, Organe usw. wird um so geringer und die Bilder nähern sich umso mehr der wahren Grösse der Gegenstände, je weiter die zu photographierenden Objekte von der Röhre entfernt sind...“

Schon früher und fast gleichzeitig an mehreren Orten, begannen Versuche den menschlichen Körper in direkter Sicht zu durchleuchten, um auf diese Weise von der Platte und den damit verbundenen photographischen Prozeduren

unabhängig zu werden. Wir erfahren gleichzeitig auch, woher und von wem der noch heute in den angelsächsischen Ländern allgemein übliche Ausdruck „Fluoroskopie“ für Röntgendurchleuchtung stammt:

Durchsichtige Menschen

(S. D. T. Nr. 6795 vom 19. April 1896, S. 405)

Die amerikanischen Blätter sind voll mit Berichten über die neueste Erfindung Edisons ... Es ist ihm nämlich gelungen, einen kleinen und sehr handlichen Apparat zu konstruieren, welcher die Form einer länglichen, viereckigen, an der einen Seite engeren, an der andern Seite weiteren Büchse hat ... An dem engern, abgeplatteten Ende sind ein Paar „Brillen“ für die Augen des Beobachters angebracht, bestehend aus Papierblättern, an der Innenseite bestrichen mit der fluoreszierenden Substanz. Die Büchse ruht auf einem hölzernen Griff, mit dem sie jedermann vor die Augen plazieren kann. *Edison* nennt diesen Apparat Fluoroskop...

Über die ersten Versuche, den Magen röntgenologisch sichtbar zu machen und Lungenprozesse zu diagnostizieren, erfahren wir bereits im Juli 1896. Dabei wird mit Recht betont, dass die Röntgenstrahlen damit in das zweite Stadium ihrer medizinischen Verwertbarkeit getreten sind, indem sie nicht nur wie bisher bei Erkrankungen der Knochen und Gelenke, sondern auch bei Affektionen der Weichteile und inneren Organe eingesetzt werden können:

Durchleuchtung des inneren Menschen

(S. D. T. Nr. 6870 vom 19. Juli 1896, S. 747)

In der Berliner physiologischen Gesellschaft machte der Ingenieur Dr. *Lewy* interessante Mitteilungen und Demonstrationen, wie es des letzten Bemühungen gelungen ist, mit Hilfe des Fluoreszenzschirmes ein Abbild der inneren Organe in Bezug auf ihre Lage, Grösse und mechanische Arbeitsleistung zu gewinnen, indem der ganze Mensch durchleuchtet wird ... Der Professor *Grunmach* und Dr. *Bois-Reymond*, die den Redner bei seinen Arbeiten unterstützten, berichteten ferner, dass es gelungen sei die Halsorgane wie Kehlkopf, Zungenbein und auch den Magen zu sehen ... Bei einem 15 jährigen Mädchen wurde der Magen durch eine Brause Mischung aufgebläht und dadurch gelang es, das Organ in allen seinen Teilen sichtbar zu machen ... Bei einem früher an Schwindsucht und Lungenblutungen erkrankten Menschen sah er (Professor *Grunmach*) an einzelnen Stellen, wo die wegen ihrer Lichtdurchlässigkeit unsichtbaren Lungen liegen sollten, 3 bis 4 dunkle Partien, die Verkalkungen der früher tuberkulösen Lungenteile darstellen. Im Herzen eines Mannes fanden sich da, wo die Kranzarterien liegen, dunkle Strichelungen, die sich von der Herzmasse scharf abheben; die deuten auf eine Verkalkung der betreffenden Herzgefäße hin, verursachten aber bisher keine krankhaften Erscheinungen...

Im Folgenden zogen immer weitere medizinische Fachgebiete die neue Entdeckung als Hilfsmittel für ihre Zwecke heran. Schon nach kurzer Zeit waren

die ersten Beziehungen der Röntgenologie zur gerichtlichen Medizin und sogar zu der Psychiatrie hergestellt:

Im Folgenden zogen immer weitere medizinische Fachgebiete die neue Entdeckung als Hilfsmittel für ihre Zwecke heran. Schon nach kurzer Zeit waren die ersten Beziehungen der Röntgenologie zur gerichtlichen Medizin und sogar zu der Psychiatrie hergestellt:

Röntgens Strahlen vor Gericht

(K. Z. Nr. 68 vom 21. März 1896, S. 3)

In England klagte eine Schauspielerin und Tänzerin den Direktor des Theaters in Leeds, wo sie in einer Gastrolle auftrat, auf Schadenersatz, da sie auf einer schadhafte und schlecht beleuchteten Treppe gestürzt war. Der Beklagte behauptete, dass die Klägerin simuliere. Als Antwort hierauf legt er der Anwalt der Klägerin den Geschworenen und dem Richter die mit Röntgenschen Strahlen ausgeführten Photographien der beiden Füße der Klägerin vor, die zeigten, dass einige Knochen des rechten Fusses an den Bruchstellen schlecht zusammengewachsen und verschoben waren ... Der Richterkannter ihr einen Schadenersatz von 3000 Mark zu.

Die Kugel im Kopfe

(S. D. T. Nr. 6885 vom 6. August 1896, S. 809)

Aus Berlin wird berichtet, dass die Photographie mit Röntgenstrahlen in einem ungewöhnlichen Falle eine überraschende Klarheit ergab. Ein Hamburger Konditorgehilfe, der vor Jahren einen Selbstmordversuch begangen hatte, behauptete, die Kugel im Kopfe zu haben und wurde wegen dieser „fixen Idee“ vier Jahre in einer Irrenanstalt festgehalten, bis er auf Zureden schriftlich erklärte, er erkenne seinen Irrtum. Kürzlich nun liess der Entlassene in Berlin seinen Schädel mit Röntgenstrahlen photographieren. Die Kugel wurde thatsächlich unterhalb des rechten Auges gefunden.

Auch in die feuchtfrohliche Atmosphäre des Studentenbetriebes des Jahres 1896 hielt schon sehr bald *Röntgens* Entdeckung in Form einer Parodie auf die „alte Burschenherrlichkeit“ ihren Einzug. Wir bringen eine Kostprobe des Liedes, das bei einem Kommers, möglicherweise sogar in Gegenwart von Professor *Röntgen*, gesungen wurde:

Röntgenstrahlen-Poesie

(S. D. T. Nr. 6821 vom 21. Mai 1896, S. 529)

In Berlin wurde gelegentlich eines Kommerses zu Ehren des Würzburger Professors v. *Röntgen* auch ein Lied nach der Melodie „O alte Burschenherrlichkeit“ gesungen, von dem wir einige Strophen hier wiedergeben wollen:

O alte, traute, dunkle Zeit,
Wohin bist du verschwunden!
Was ward zu uns'rem Herzeleid
Von *Röntgen* doch erfunden:

Was sonst bedeckt mit Nacht und Grau'n,
Ist nun im X-Strahl frei zu schau'n.
O jerum, jerum, jerum,
O quae mutatio rerum.

Sonst deckt ein grosses Portemonnaie
Manch' Abgrund tiefe Leere,
Und brachte in das Renommee,
Dass man ein „Krösus“ wäre!
Doch wenn im Beutel nun ein Nix,
Thun's jedem kund die Strahlen X.
O jerum, usw.

Darum küsset nie ein Mägdelein,
Selbst hinter eich'nen Thüren!
Es dringt zu leicht ein X-Strahl rein,
Der könnt euch porträtieren,
Und schonungslos wär't ihr verdammt,
Zu führen sie zum Standesamt!
O jerum, usw.

Schon im Juli 1896 dringen auch die ersten Beobachtungen über die durch die Röntgenstrahlen hervorgerufenen Schäden in die breite Öffentlichkeit:

Von den Röntgenstrahlen

(S. D. T. Nr. 6863 vom 11. Juli 1896, S. 719)

Kannte man bisher nur gute Wirkungen, deren diese epochemachende Erfindung eine ganze Anzahl zur Folge hat. Nunmehr ist auch eine schlechte Wirkung derselben bekannt geworden, wie man sie kaum vermutet hätte. Der Assistent eines amerikanischen Forschers, welcher sich bemühte, das Innere seines Kopfes mittelst der Röntgenstrahlen zu photographieren, erzielte nämlich ein Resultat, welches ihn selbst überraschte. Nach erfolgter Aufnahme des Gehirns durch die Röntgenstrahlen, zeigte es sich, nach einer Mitteilung des Patent- und technischen Bureaus von Richard Lüders in Görlitz, dass auf dem Teile des Kopfes, welcher der direkten Wirkung dieser Strahlen ausgesetzt gewesen war, sämtliche Haare ausgingen und derselbe so kahl wurde, wie die Innenfläche der Hand. Der Experimentator wartet heute noch mit Angst und Bangen, ob das Haar wiederkommen, oder ob die Kahlheit eine dauernde sein wird.

Es ist natürlich nur ein unvollständiges und oft einseitiges Bild, das diese Zeitungsausschnitte vermitteln. Trotzdem erlauben die zitierten Nachrichten aus der Laienpresse Südsiebenbürgens bereits die eindeutige Feststellung, dass nämlich die Entdeckung *Röntgens* von allem Anfang an, wie nur selten einmal, als epochemachend und als geeignet erkannt wurde, der Medizin und vielen

anderen Wissenschaften ein neues Gepräge zu verleihen und wichtigste Erkenntnisse zum Wohle der Menschheit zu vermitteln.

Diese Feststellung ist heute, 60 Jahre nach der Entdeckung der Röntgenstrahlen, obwohl auch früher von berufener Seite hervorgehoben [3, 4], von Wichtigkeit, umsomehr als Wilhelm Conrad Röntgen, in seiner grossen Bescheidenheit, von diesen auch ihm bekannten Tatsachen niemals Gebrauch gemacht hat.

L I T E R A T U R

1. *Ellegast, H. — Thurnher, B.* : Dir Anfänge der Röntgenologie in Wien. Fortschritte auf dem Gebiete der Röntgenstrahlen und der Nuklearmedizin 96. 145. 1962.
2. *Bugyi B.* : Ismeretlen adatok a magyar röntgenológia történetéből. Magyar Radiológia 13. 372. 1961.
3. *Diepgen, P.* : Geschichte der Medizin. II. Band, 2. Hälfte, Berlin 1955. S. 167.
4. *Schinz, H. R.* : 60 Jahre medizinische Radiologie. Probleme und Empirie. Stuttgart 1959, S. 18—19.

Összefoglalás

Huttman Arnold, brassói főorvos megvizsgálja dolgozatában, hogy milyen volt *Wilhelm Conrad Röntgen* korszakalkotó felfedezésének visszhangja a korabeli dél-erdélyi napisajtóban.

Főként a német nyelvű „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“ (Nagyszeben) és a „Kronstädter Zeitung“ (Brassó) cikkeit idézi. 1—1 cikket közöl a „Brassói Lapokból“, illetve a román nyelvű, ugyancsak Brassóban megjelenő „Gazeta Transilvaniei“ c. napilapból.

Érdekes az egyik cikk alapján magának Röntgennek az a megállapítása, hogy kutatásaira *Lénárd* magyar fizikus ösztönözte őt.

A szerző történelmi visszapillantását annak megállapításával zárja, hogy *Röntgen* felfedezését — ritka kivételképpen — mindjárt korszakalkotónak ismerték el kortársai. „Fontos ezt ma, a röntgensugarak felfedezése után 60 évvel . . . megállapítani, annál inkább, mert *Wilhelm Conrad Röntgen*, a maga nagy szerénységében sohasem használta ki ezt a körülményt, jöllehet tudott róla.”

DIE JAPANISCHE AUSGABE
DES WERKES ÜBER
DIE OFTALMOLOGIE
VON J. J. PLENCK,
PROFESSOR AN DER TYRNAUER
MEDIZINISCHEN FAKULTÄT

(BEITRAG ZUR INTERNATIONALEN BEDEUTUNG
DER TYRNAUER MEDIZINISCHEN FAKULTÄT)
(ERSTE, FAKTOGRAFISCHE MITTEILUNG)

B. K. RIPPA

(Pressburg-Bratislava, ČSSR)

Als J. J. Plenck an der Tyrnauer* medizinischen Fakultät wirkte, entstand sein Werk „Doctrina de morbis oculorum“, erschienen im Jahre 1777 in Wien. Dies war überhaupt unser erstes Gesamtwerk über die Ophthalmologie und wie es von den Zeitgenossen gewertet wurde, das erfahren wir aus dem Vorwort zur holländischen Übertragung von Martin Pruyss, der das Werk in Rotterdam im Jahre 1787 erscheinen liess:

„Die Freude, mit der andere Werke des Herrn Plenck in Übertragung von den niederländischen Ärzten aufgenommen wurden, lässt keinen Zweifel zu, dass sie auch diese Abhandlung mit demselben Interessen und demselben Genuss durchblättern werden, um so mehr, als mir während der Lektüre dieses Werkes klar wurde, dass der Autor alles, was über die Ophthalmologie erschienen war, sammelte und Ordnung darin brachte.“

Und weiter:

„Da die Kenntnisse über die Augenkrankheiten noch nicht allgemein bekannt sind, leistete Herr Plenck mit diesem seinen Werk der Menschheit einen grossen Dienst und diesen Dienst zu verallgemeinern, das führte mich dazu, dieses Werk zu übersetzen.“

* An der im J. 1635 von Kard. Péter Pázmány, Erzbischof in Esztergom (deutsch: Gran) gegründeten Universität von Tyrnau (slowakisch: Trnava, lateinisch: Tyrnavia, ungarisch: Nagyszombat) begann die ärztliche Fakultät — gestiftet mit einer Urkunde der Königin Maria Theresia vom J. 1769 — im Studienjahr 1770/71 ihre Tätigkeit. Nach einigen Jahren (1777) wurde die damals schon staatliche Universität nach Buda, sodann nach Pest (1784) verlegt, wo sie auch seither tätig ist. Die Ärzteswissenschaftliche Universität von Budapest bereitet sich zur Zeit auf ihre 200-Jahrfeier vor. J. J. Plenck, ein geborener Wiener kam nach einer ärztlicher Lehrtätigkeit im Basel erst nach Tyrnau, übersiedelte später mit der Universität nach Buda als Professor der praktischen Chirurgie und der Geburtshilfe. Von da gelang er wieder in Wien, wo er zum Professor des Josephinums, später zum Direktor der Militär-Apotheken und zum Oberchirurgen der Armee ernannt wurde (die Redaktion).

JOSEPHI JACOBI PLENCK,

Chirurgiæ Doctoris, nec non Chirurgiæ, Anatomes at-
que Artis obstetriciæ Professoris Cæsareo-regii, publici
ac ordinarii in Cæsareo-regia Universitate
Tirnaviensi.

DOCTRINA
DE
MORBIS
OCULORUM.

Magist. Spányik János
Magyar orvos. Déva,
könyvtára

V I E N N Æ,
APUD RUDOLPHUM GRÆFFER.

1 7 7 7.

VERHANDELING

OVER DE

W O G Z I E K T E N,

DOOR

DEN HEER

JOSEPH JACOB PLENCK;

*Doctor in de Heelkunde, Hoogleeraer der Ontleed-
Heel- en Verloskunde aan de Keizerl. Koningkl.
Hooge Schoole te TIRNAU.*

Uit het Latyn vertaald, en met aenteekeningen vermeerderd,

DOOR

MARTINUS PRUYS,

Med. Doctor. te ROTTERDAM.

TE ROTTERDAM:

By J. POLS, EN J. KRAP, A. Z. 1787.

KYOTO UNIVERSITY LIBRARY

KYOTO UNIVERSITY
KYOTO, JAPAN

Cl.	9/10/63	Pril	100-402
Date:	3.6.63	Japan	
Registered date:			

May 22, 1963

Univerzitná knižnica Bratislava
Michalská 1
Bratislava, Československo.

Dear Sir:

In reference to your request of March 13, 1963,
we are enclosing herewith a microfilm copy as our gift.

(Your refer: No.910/63-IV)

Sincerely yours,

T. Iwasaru

T. Iwasaru
Associate Director
Kyoto University Libraries.

PLENCK, Josef Jakob: Gankwa Shinsho, translated into Japanese
by Ryukei Sugita, Kyoto 1815.
(The title page and the introduction only)

眼科新書

富士原本
203

新文化文藝

杉田立卿譯述

眼科新書

浪華書肆 群玉堂藏版

富川游亭贈

富川家藏本

眼科新書序

余續家公而之緒務脩其學。
凡和蘭之書。有英于治術者。
極力購之。而力盡之暇。與家
弟及同學。相謀以譯定之者。
若疔部。但亦余所當性書。

Es ist ein Verdienst dieser holländischen Übersetzung, dass das Werk bis nach Japan drang, wo es, schon nach Plencks Tode, im Jahre 1815, in Kyoto herausgegeben wurde. Um den unerwünschten Einfluss der westlichen, kolonisierenden Mächte zu verhindern, blieb Japan in dieser Zeit für die übrige Welt verschlossen und die Japaner halten die Verbindung durch die holländische Handelskolonie auf der Insel Desima, gegenüber Nagasaki, aufrecht. Diese Holländer liefern den Japanern — für Gegenwert — Informationen über den technischen, ärztlichen und wissenschaftlichen Fortschritt in Europa und die Japaner besitzen ein wahres Netz von Übersetzungsdienst. Dass es sich um die niederländische Ausgabe von Plencks Werk handelt, das dem japanischen Übersetzer als Vorlage diente, erfahren wir aus dem Vorwort der japanischen Ausgabe von Plencks Werk über die Heilkunde des Auges. Die Übertragung ins Tschechische verfasste mir der Mitarbeiter der ČSAV (Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften, Prag) Jozef Fass und L. Slupski, in Zusammenarbeit mit dem chinesischen Lektor des genannten Instituts Wang-Schoumin. Ich bringe es in deutschen Wortlaut (aus der tschechischen Übersetzung):

„Das Werk meines Vaters fortsetzend befasste ich mich mit dem Fach (d. h. Augenheilkunde). Ich verschaffe mir dabei alle holländische Bücher, die sich auf die Augenheilkunde beziehen. Mit meinem Bruder und mit meinen Mitschülern habe ich in meiner freien Zeit schon einige übersetzt. Aber mein mangelhaftes Talent und die Tatsache, dass ich oft krank bin, hindern mich daran, diese Bücher gründlich zu bearbeiten. Deshalb stütze ich mich oft auf die Forschungsergebnisse meiner Kollegen. Mein Vater pflegt oft seufzend zu sagen „Wenn man blind ist, ist das das grösste Unglück.“ Wie wäre dann die nach Möglichkeit vollkommene Technik der Augenheilkunde nicht so sehr nötig. Wenn der Arzt sein Studium mit grösster Gründlichkeit betreibt, muss er in seinem Fach eine hohe Stufe erreichen. Wenn mir zufällig ausländische Forschungserfolge zu Hand kommen, und wenn ich sie übersetze, da fühle ich dass ich meine Sendung erfüllt habe. Eines Tages besuchte ich Osuki Bansuie und sah bei ein medizinisches Buch. Es war dieses Buch, und da habe ich es mir ausgeliehen um es meinem Vater zu bringen. Als es der Vater erblickte, hatte er grosse Freude und ging schnell zu diesem Menschen, um das Buch für seine Bibliothek zu kaufen. Kou Schinsai wollte es übersetzen, da er aber mit anderen Angelegenheiten sehr beschäftigt war, konnte er sein Vorhaben nicht schnell verwirklichen. Er bat daher meinen Bruder diese Arbeit fortsetzen. Es vergingen Jahre und mein Bruder war auch nicht imstande die Übersetzung zu beenden. Es war wahrscheinlich deshalb, dass die Erklärungen im Buch nicht gut angeordnet waren. Unlängst kam aus Kijó in unsere Hauptstadt Makimi Kokuri, der ist Beamter, der sich mit Übersetzungen der medizinischen Literatur befasst. Ich weilte oft in seiner Gesellschaft und durch mich gewann auch mein Bruder die Möglichkeit eines Verkehrs mit ihm. Darauf übersetzte er das Buch nochmals und ordnete es verständlicher. Nach einer zuständigen Revision wurde das Buch gedruckt und herausgegeben. Dadurch erfüllte sich der Wunsch meines Vaters, der jetzt über siebzig Jahre alt ist. Die Bemerkung

von der Freude des Vaters setzte ich in die Form eines Vorwortes am Anfang des Buches.“

Japan, den 1. Januar des Jahres 1815

Sugita Cutomu*

Der Titel der japanischen Ausgabe von Plencks Werk über die Augenheilkunde „Gankwa Shinsho“ heisst „die neue Lehre über die Ophthalmologie“ und ist ein Beweis dafür, dass Plenck neue Gedanken nach Japan brachte. Welche Wirkung diese „neue Lehre“ auf Japan und den weiten Osten ausübte, das fällt in den Bereich der Mitarbeit mit den japanischen Historikern der Heilkunde.

Die japanische Ausgabe des Werkes von Plenck über die Augenheilkunde ist eine chinesische Übertragung. Die chinesische Sprache war damals die Sprache der Wissenschaften in Japan und im Fernen Osten, so wie es bei uns in Europa die lateinische Sprache war.

* Bruder des Übersetzers.

EGRI ADALÉKOK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG EGÉSZSÉGÜGYI POLITIKÁJÁHOZ

Írta: SZECSKÓ KÁROLY (Eger)

A magyar Tanácsköztársaság rövid 133 napos fennállása alatt megkezdte a szocializmus alapjainak lerakását az élet minden területén. A Tanácsköztársaság leverése számos egészségügyi elgondolás megvalósítását akadályozta meg.

Mivel a Tanácsköztársaság egészségügyi monografiája még nem készült el, szorgalmasan össze kell gyűjteni minden erre vonatkozó adatot. Ezért kívánjuk most ismertetni Eger város egészségpolitikai irányelveit ebből az időszakból.

Egerben a helyi direktórium a proletárdiktatúra kikiáltásától kezdve szívügyének tartotta a város egészségügyi helyzetének javítását. Számos intézkedést tett, számos tervet készített. Ezek egy részének megvalósítását azonban a Tanácsköztársaság leverése megakadályozta. Figyelemre méltó intézkedések mutatják a város vezetőinek humanizmusát, gondoskodni akarását az emberek életének javításáról. Az egészségügyi intézkedések zöme a szegény társadalmi osztályok, rétegek helyzetének javítását szolgálta. Nem véletlen ez. A Tanácsköztársaság kikiáltása előtt ezek részesültek a legrosszabb egészségügyi ellátásban.

Tervbe vették egy új kórház építését, de addig is, míg ez elkészül, a már meglévő kórházakat hozták rendbe. A többi között az építési direktórium 1919. július 9. ülésén határozatot hozott az alapítványi női kórház tatarozására [1]. Így a kórházak már 500 betegnek adhattak helyet!

Egerben és környékén sok gyermeket pusztított a gümőkór. Ezért elodázhatatlan követelmény volt egy tüdőbeteg-gondozó intézet felállítása, ahol majd a betegeket a gyógyítás legmodernebb készítményeivel látják el, és a rászorulókat tápláléksegélyben részesítik. Az új intézmény vezetősége ellenőrizte volna a betegek lakását, környezeti viszonyait, a hozzátartozókat kioktatta volna a fertőző kór terjedésének megakadályozására [2]. Ez a terv mint sok más, nem valósulhatott meg, igaz, hogy a Tanácsköztársaság egész ideje alatt napirenden volt. A városi direktórium 1919 május közepén tartott ülésén ismét tárgyalták a tüdőbeteg-szanatórium felállításának ügyét, ahol a tervek szerint 100 proletárgyermek nyerhetne majd elhelyezést. Jachwerth Ede politikai megbízott az orvosokkal erre a célra több alkalmas helyet megvizsgált, s a legmegfelelőbbet akarták berendezni, hogy az új intézmény minél előbb megkezdhesse áldásos működését [3]. Tervbe vették egy nyilvános csecsemő-rendelőintézet és ún. anyák iskolája felállítását. A nyilvános csecsemő-rendelőintézetben ingyenes tanácsokkal látták volna el az arra rászoruló anyákat.

Az anyák iskolája kapcsán sorozatos előadások keretében mondták volna el az anyáknak mindazokat a tudnivalókat, amelyeket a modern csecsemőgyógyászat a gyermekápolás megkönnyítésére kidolgozott. E két intézményt nyilvános tejkonyha egészítette volna ki; mindkettő szigorú orvosi ellenőrzéssel [4]. Felvetették a küzdelmet a különböző fertőző, valamint a bőr- és nemi betegségek ellen is [5]. E célra két tagból álló egészségügyi őrségeket szerveztek és bocsátottak az orvosok rendelkezésére [6]. A város közegészségügyének hathatósabb javítására megalakult a közegészségügyi bizottság. Elnöke *Balla Mór* volt [7]. Gondoskodtak az ifjú munkások egészségvédelmének biztosításáról, munkaidejük 6 órában volt megállapítva.

Eger város tisztasága érdekében az utcaseprők számát 8-ra emelték [9].

Nagy jelentőségű volt a fürdő és az uszoda szocializálása is. A fürdők köztulajdonba vétele közvetlenül a Tanácsköztársaság kikiáltása után megtörtént, s hozzáfogtak átalakításukhoz, hogy azok a kor igényeinek mindenben megfeleljenek [10]. Az Egerbe küldött politikai megbízottak erre nézve sürgősen intézkedtek [11]. A Heves megyei Központi Direktórium az Erzsébet-fürdő javítására a Heves megyei Takarékpénztárból 100 000 korona hitelt nyújtott az építési direktóriumnak [12]. A városi fürdőhöz július 22-én 1120 korona értékű anyagot utaltak ki, majd később 294 koronát [13]. A városi fürdőket teljesen a dolgozók rendelkezésére bocsátották. A szakszervezeti proletárok fürdőzése teljesen ingyenes lett [14]. A vörösorség jóléti osztálya megegyezést hozott létre a szocializált fürdő gondnokaival, hogy a fürdők minden héten kétszer díjtalanul álljanak a vörösörök rendelkezésére [15]. Július 17-től az iskolás gyermekek ingyenes fürdőzését is rendszeresítették [16]. Az ellenség különféle rémhüvelyeket terjesztett, hogy a fürdők vize fertőzött [17].

A proletárok testi fejlődésének elősegítését szolgálta a Tornaegylet megalakítása. A dolgozók, akik az egész napi munka után az egészségtelen rossz levegőjű műhelyekből kilépve szórakozást és egészséges levegőt kerestek, itt a sportnak minden ágával foglalkoztak [18]. Sajnos a szép intézmény munkáját nemegyszer akadályozta a megfelelő felszerelés hiánya. Foglalkoztak az egeri vásártéren létesítendő munkássporttelep felállításának tervével is [19]. Talán legfontosabb közegészségügyi lépés volt az egészségügyileg kifogástalan proletárlakások építésének terve [20]. Természetesen a hadi események és a Tanácsköztársaság bukása miatt ez sem valósulhatott meg.

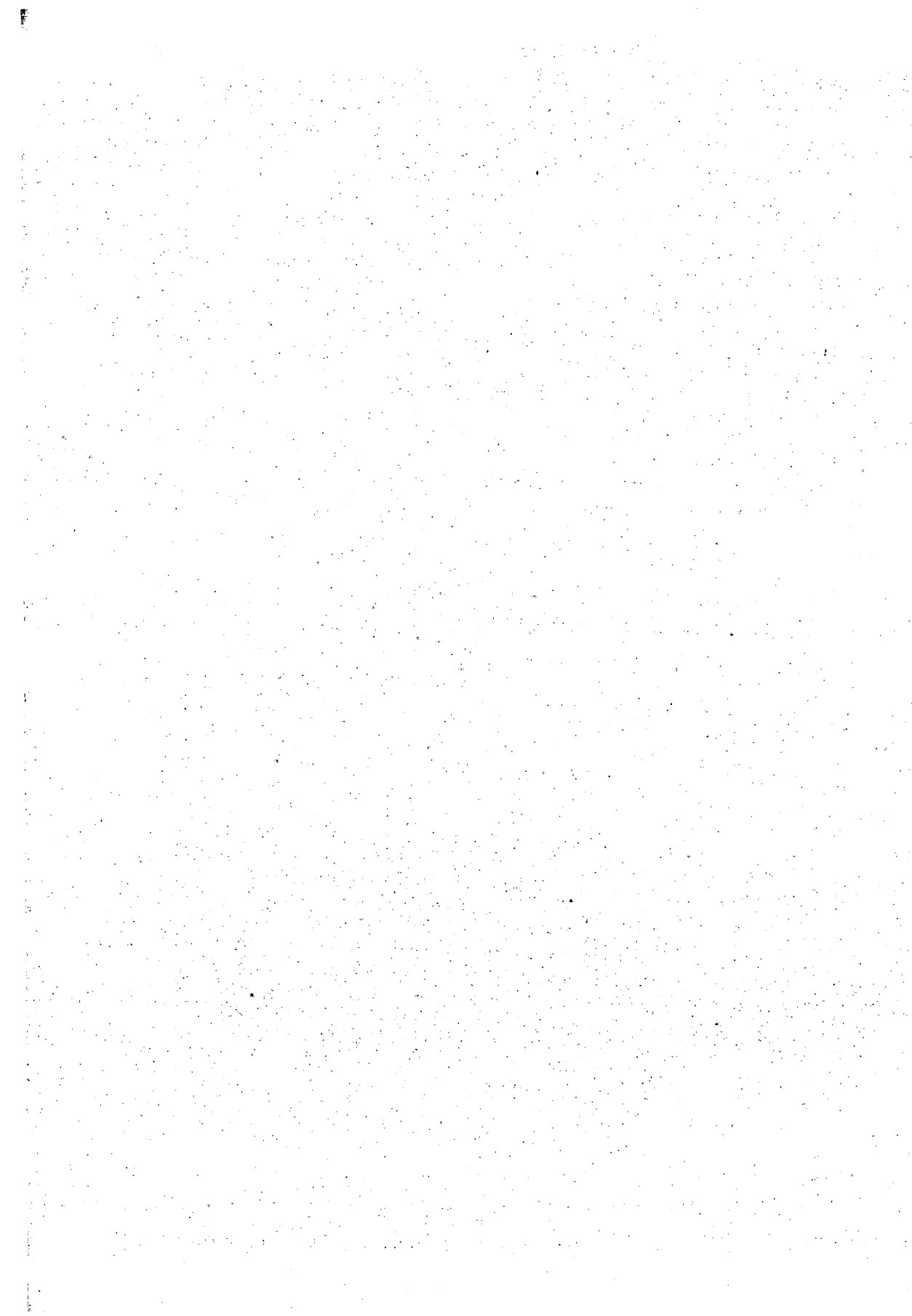
A lehetőségekhez képest azonban a város vezetősége mindent megtett, hogy megszüntesse a népelnyomó rendszer maradványait, és emberibb életet biztosítson a dolgozóknak. Az egészségügyről szóló „Tanácsköztársaság utáni főorvosi jelentés” megállapítja, hogy „lefoglalták a fürdőket és a proletárok részére ingyenes fürdőztetéseket engedélyeztek, lefoglalták a szomszédos káptalani uradalmakból beszállított tejet, könyörtelenül rekviráltak a proletárok részére lakást” [21]. Jelentős előrehaladás történt az orvosi szolgáltatás terén is. A kórházakat szocializálták, élükre bizalmat állítottak. A direktórium megalakulása az akkori főorvos ellenzése miatt az Alapítványi Női Kórházban nem sikerült, így ennek élére csak bizalmat állítottak [22]. A betegeket bőven ellátták élelemmel [23]. Tervbe vették a kórházak átalakítását, rendelőórák rendszeresítését, külön-külön egyes

speciális szakok szerint és rendelőintézetek felállítását, valamint bakteriológiai vizsgáló állomás szervezését [24]. A szocializált kórházakban a betegek ápolása még a „Tanácsköztársaság utáni főorvosi jelentés” szerint is „kielégítő volt” [25].

Az egri direktórium elrendelte, hogy mindazokat, akik az orvosokat munkájukban bármily módon gátolni merészelik, forradalmi törvényszék elé állítsák [26]. A Tanácsköztársaság vezetői nem sajnálták az áldozatokat, mert céljuk egy egészséges nemzet megeremítése volt.

J E G Y Z E T E K

1. EÁL (Egri Állami Levéltár).
TK (Tanácsköztársasági) iratok.
ÉD (Építési Direktórium) iratai: 406/1919.
2. Egri Népújság (ENU) április 3.
3. EVU (Egri Vörös Újság) május 15.
4. ENU április 3.
5. ENU uo.
6. ENU március 25.
7. EÁL TK iratok.
8. EVU június 11.
9. EVU június 8.
10. EVU május 15.
11. EVU május 10.
12. EÁL TK iratok. ÉD iratai 231/1919.
13. EÁL TK iratok. Éd iratai.
14. EVU május 17.
15. EVU május 22.
16. EVU június 15.
17. EVU július 4.
18. ENU április 20.
19. EÁL TK iratok. ÉD iratai 1919. július 30.
20. P. I. (Párttörténeti Intézet) Arch. (Archívum) Tagyob. (Tanácsköztársasági adatokat Gyűjtő Országos Bizottság) 2/17/3538.
21. P. I. Arch. Tagyob. 2/17/3539.
22. EÁL TK iratok 1921/443.
23. Az egri Alapítvány Női Kórház főorvosának jelentése a polgármesternek. EÁL TK iratok 43/1921.
24. P. I. Arch. Tagyob. 2/17/3539.
25. EÁL TK iratok 43/1921.
26. EVU május 24.

ADATTÁR

KORÁNYI SÁNDOR HAGYATÉKA A BUDAPESTI ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM KÖNYVTÁRÁBAN

Közli: RÉTI ENDRE (Budapest)

A BOTE-Könyvtár, a volt Kari Könyvtár néhány olyan dokumentummal rendelkezik, amely érdekesen és színesen egészíti ki Korányi Sándor portréját. Két évvel ezelőtt hoztuk át a II. számú Belgyógyászati Klinikáról e nagy orvostudományi könyvtárát, kb. 2500 kötetet, és helyeztük el az olvasóterem díszgalériáján. (Könyvtárának egy részét Hetényi professzor Szegedre vitette le.) Ez a könyvtár is jól tükrözi Korányi modern kutató szellemét: kötetei között kora legkiválóbb orvosainak művei szerepelnek. Hogy csak néhányat említsünk közülük: Bechterew, Behring, Bensaude, Besredka, Billroth, Bleuler, du Bois-Reymond, Cajal, Volhard-Fahr, Freud, Gowers, Noorden, Klemperer, Leyden, Kraepelin, Nothnagel és még sok más kiváló szakember műve teszi könyvtárát — a maga idejében — korszerűvé.

Különböző művek foglalkoznak társadalomtudományi jellegű kérdésekkel. Ilyen irányú érdeklődését reflektorszerűen világítja meg az a két kézírásos sor, amelyet papírlapra vetve iratai között találtam: „Régebben a sociologia és az orvostudomány külön járhattak. Ma egymásra utaltak.” Egyéb, könyvtárunkban levő levelei is ezt a széles látókörű, fürkésző, élesen ítélő gondolkodást mutatják.

I.

A II. számú Belklinikán — fénykép-másolatban — apjához, Korányi Frigyeshez — írt levele valószínűleg 1909-ben kelt, s benne egy németországi kongresszusról számol be:

„Kedves Apám!

Ma délben érkeztem haza. Wiesbadenben hideg, esős, barátságatlan időben folyt le a kongresszus. Számtalan előadást hallgattam végig. Nem volt köztük egyetlen igazán kimagasló sem, hanem azért mégis nagyon impozáns volt annak az óriási munkának a benyomása, amelyet az elhangzott előadások képviseltek. Iszonyú terjedelmű detail munka az, ami a német klinikákon folyik, csak a „geistige Band” hiányzik és az ember, akiből azt az ígéretet lehetne kilátni, hogy a „geistige Band”-ot meg fogja csinálni. Ennek hiányán kívül van még egy feltűnő körülmény, ami nagyrészt az előbbinek az oka. A klinikusok, a kész emberek maguk nem dolgoznak. A munka fiatal, éretlen emberek

kezében van, akiknek hiányos áttekintése megmagyarázza azt, hogy munkájuk nem az igazi szükségletek körül forog, hanem fiatalos ötletből indul ki és nélkülözi az igazi összefüggést a gyakorlattal, a betegséggel. Az ilyen munkában fejlődött férfiak az újabb, fiatalabb klinikusok, akiket azután meglátszik, hogy laboratóriumban detailok közt nőttek fel. Ez a mai német klinika betegsége, ami mellett szinte kétséssé válik, nem kerekedik-e lassanként föléje az igazi klinikai szempontokból a francia, az angol, akiknek tevékenységét most is nagyrészt a beteg ember absorbeálja.

A kongresszuson feldolgozott anyag feltűnően egyoldalú volt. Betegségről csak elvétve esett szó. Az infektív betegségek pathológiája mintha nem is léteznék. Kórbonctani téma összesen kettő volt: a tuberculózis gyakorisága és a szív arthériák közötti anastomosisok. A többi mind kísérleti kórtan és a szív percussiója olyan kicsinyes szempontokból, hogy Skoda nevetne, ha látná.

Mindezen kifogásaim mellett gyönyörűségem volt az egészben. Az előadottak ha mást nem, azt bizonyítják, hogy milyen nagyszerű műhelyekké váltak a német klinikák és milyen kifogástalan technikával bíró munkások állanak bennük készen. Ma nagyjában azért dolgoznak, hogy publikáljanak, de minden elő van készítve arra, hogy ha jön a jövő Virchowja, egyszerre meginduljon számtalan helyen az igazi munka, amit az eddigi revolúciót csináló nagy embereknek egymaguknak kellett végezniök.

Én nem szólaltam fel. Alkalmam lett volna arra a vesebetegek vízkórjáról szóló egy előadás kapcsán, de hozzászólt az öreg Lichtheim és miután az én dolgaim az övéit egyenesen megcáfolták, mint idegen és fiatal, tapintatosabbnak tartottam a hallgatást. Az utolsó ülés tegnap délelőtt volt és a szív pathológiájával foglalkozott.

Az említett előadások a mi dolgainkkal kapcsolatban állottak, de nem vártam be őket.

Sokat voltam Carnettel és ő annyira persuadeált, hogy menjek Frankfurtba Ehrlich-hez, hogy lemondottam a befejező ülés végighallgatásáról és követtem Carnet tanácsát. Nagyon örülök az Ehrlichnél töltött délelőtnék. Ehrlich rendkívül szívesen fogadott. Rám bízta, hogy adjam át apámnak üdvözlését. Megnéztem az egész intézetet. Így fölületes nézegetésnél legimpozánsabbak a carcinomás, sarkomás és chondromás egerek. 30 000 egeret dolgoztak fel az utolsó évben. Sok száz egér egy nagy teremben, akkora carcinomákkal, hogy a testsúlyuk nagyobbik felét éri el.

Az intézet kémiai sectiójának vezetője magához hívott ebédre és így csak utolsó pillanatban rohanhattam vonatomhoz. Ehrlich intézetének megnézése volt tulajdonképpen legnagyobb élvezetem mostani kirándulásom alatt.

Leydennel nem tudtam érintkezésbe jutni. Jegyet hagytam nála. Az öregebb klinikusok egész kínai fallal vették magukat körül. Az ülésre nemigen jártak. Sehoh nem lehetett őket látni és a banketten egy, a többi halandónak terített

asztalnál méternyivel magasabb emelvényen volt nekik terítve. A fiatalabbak közül elég sokkal ismerkedtem meg, de összevéve nem örültem úgy a velük töltött időnek, mint annak a félórának, amelyet Ehrlich-hel diskuráltam el.

Hazatérve, a mieinket jól találtam, csak az bánt, hogy Mama levele megint arról szól, hogy Apám még mindig köhög. Ne siessenek haza. Rettenetes idő van, nincs sehol egy falevél sem. Borzasztóan sajnálom szegény Klugot. Ma temették szerencsétlen fiát.

Bécsből Harkányi Friggyessel jöttem haza. Az öreg beszélt házvételiünkről és nagyon jónak tartja. Figyelmeztetett, hogy a napokban küldöttség járt Wekerlénél a belvárosi építkezések 30 éves adómentesítése tárgyában. Ha ebbe belekerülnénk, ez fölérne egy kis trefferrel. Utánajárok, hogy mennyiben volna erre kilátás és ha volna, akkor az építéssel esetleg váránk.

Kezeit csókolja szerető fiuk:
Sándor.”

II.

Magyary-Kossa Gyulához írt levelei részben már közlésre kerültek, ezeket a címzett hagyatékában találtuk meg könyvtárunkban.

1.

Birtokunkban van egy német nyelvű előadásának kézírata is, amellyel valószínűleg ez a levél tartozik össze. A levelet más írta, diktálás után, csak a dátum és az aláírás Korányié.

„Budapest, 1939. VI. 21.

Kedves Barátom!

Múltkori látogatásod alkalmával szíves voltál felszólítani, hogy bocsássak rendelkezésedre egy kéziratot. Régi írásaim között itt találtam egy előadásomat, amelyet meghívásra berlini belgyógyászati egyesületben tartottam pár év előtt és amely a Deutsche Medizinische Wochenschriftben jelent meg. Ha nem baj, hogy németül írtam meg, szívesen bocsátom rendelkezésedre.

Igaz híved: Korányi Sándor”

2.

„1935. II. 4.

Kedves Barátom!

Megérdemli-e munkám nagyon megtisztelő felszólításodat, nem tudom megítélni, de azt tudom, hogy sok igyekezet és tudományszeretet gyümölcse volt. A kéziratból annyit tudtam megtalálni, amennyit ide mellékelek. Annyit mindenesetre bizonyít, hogy olvasni tudás szempontjából első rangú gépíronőt tettem vele szerencsétlenné.

Igaz híved: Korányi Sándor”

„Budapest, 1935. V. 31.

Kedves Barátom!

Kívánságodra, hogy boldogult atyámtól származó valamilyen emléktárgyat bocsássak a Kari gyűjtemény rendelkezésére, mellékelem atyámnak 1849/50-ből származó füzetét, amelyben orvosi tapasztalatokat jegyzett fel Balassa Klinikájáról, a szabadságharcból és följegyezi Wesselényi Miklós boncletét. Abból kiténik, hogy vakságát hypophysis tumor okozta.

Igaz barátod: Korányi Sándor”

III.

Több vázlata, kézirat-töredéke maradt ránk, amely Korányi Sándor bölcselkedő, a szűk szakmai kereten felülemelkedő gondolkodására vet világot.

I.

„Sokszor vetették fel a kérdést, vajon az orvos tudós-e vagy művész.

Tudományunk nagyerejű haladása azt hozza magával, hogy foglalkozásunkban mind nagyobb tért hódítanak ama ténykedések, amelyek azt alkalmazott tudománnyá és technikává teszik és mindinkább háttérbe szorul benne az a határozatlan valami, ami az orvosi működésbe a művészetre emlékeztető elemeket hoz bele. Határozatlan valami, mert nehezen definiálható, de fontossága nagyon nagy, mert foglalkozásunk karakterére ez hozza bele azokat a vonásokat, amelyeket a nagy közönség, a beteg legjobban lát. Vele nem csak annak az orvosnak kell számolnia, a ki kevés tudással nagy érvényesülésre törekszik, hanem annak is, a ki praxisába bele viszi tudományunk egész tartalmát. Hiszen gyakorlati alkalmazásának tárgya a szenvedő ember, célja a szenvedés enyhítése, eszközei nem csak azok, amelyek közvetlenül a betegség ellen irányulnak, hanem mindazok, amik alkalmasak arra, hogy a beteg baját minél kevesebb szenvedéssel viselje el és ezek között nagyon fontosak azok is, amelyek a beteg szubjektív érzésére, kedélyére, lelkére hatnak. Ezek hatékonyságának előfeltétele pedig a bizalom. Megszerzésében a charlatán sokszor felülmúlja az igazi orvost. Az ebből eredő nagy kár ellen két módon küzdhetünk: az egyik a betegnek, a közönségnek nevelése helyes kritikára, a másik pedig a megalkuvás, amelynek legártatlanabb formája még, mikor az orvos gyógyszerrel rendel, bár tudja, hogy eredménye nem lesz, ut aliquid fieri videatur. A megalkuvás az életben nem mindig kerülhető el, de mindig veszedelmes és foglalkozásunk szépséghibáinak hosszú sora következik, ha azon az úton, amely az ut aliquid fieri videatur megokolásul rendelt gyógyszerrel kezdődik, az orvos vigyázatlanul halad tovább. Az, aki e szépséghibákat nyílt szemmel látja, nem térhet ki az elől a benyomás elől, hogy ezen a téren a purifikálás munkája fontos feladat és úgy hiszem, belevág az orvosi továbbképzés intéz-

ményének hivatásába, ha a purifikálás szükségét az általam rendezett előadások keretében is megvitatjuk. Mai előadásomban a belorvosi diagnosztikának ki-növéseiről akarok egyet mást elmondani.”

2.

Egy kézirat töredékében az orvostudomány és az emberiség érdekeinek kap-csolatát vizsgálja:

„Az orvosi tudományt a technika fejlődése darabolta szét. A sebész első sor-ban technikus. A belorvosnak, ha a sebész mellett vele egyenrangú helyet akar elfoglalni, első sorban tudósnek kell lennie. Mindkettőnek egyformán bírnia kell azokat a tulajdonságokat és képességeket, amelyek a gyógyító tech-nikust és a gyógyító pathologust orvossá teszik a szó régi, magas értelmében, orvossá, aki művészetének és tudományának alkalmazását a gyakorlatban em-beri szempontok szolgálatába helyezi és azoknak föltétlenül alárendelve meg-őrízte tudományának azt a kiváltságos helyzetét, amellyel többi tudományunk nem dicsekedhetik, hogy mindig csak jót akart, mindig megtéve azt a leg-jobbát, amit megtehetett és soha nem állott annak a hatalomnak föltétlen szolgálatában, amelynek morálja más, mint az egyes emberi és amely alkotóvá csak befelé válik, kifelé pedig pusztít, hogy hatalmi körét tágítsa, vagy pusztít, hogy másokkal szemben megállhasson.”

3.

Rendkívül értékes az a törekvés, amely az orvostudomány népszerűsítésével foglalkozik:

„Kívánatos-e az orvosi tudomány népszerűsítése, vagy nem? A tudomány más ágait illetőleg e kérdésre mindenki csak igennel válaszolhat, de az orvosi tudomány e szempontból nem hasonlítható össze a többivel. Mikor az orvos a beteg ágyához lép, nem csak és sokszor nem is első esetben tudós, hanem em-ber, aki szenvedő emberen segíteni akar. Sokat vitatkoztak a fölött, egyáltalában tudomány-e még az orvosi tudomány, mikor a beteggel foglalkozik vagy »ars«, »Kunst« amely szavakat nem egészen híven fordítunk magyarra, mikor tágabb értelmük megjelölésére a művészet szót használjuk. A »Kunst«-nak Ostwald adta meg egy definícióját, amelybe az orvosi tevékenységnek nagy része is belefér. Szerinte a művészet célja érzések, hangulatok ébresztése és csakugyan »ars« az orvosi gyakorlat akkor, mikor szenvedéseket enyhít, álmod varázsol a szenvedőre, vagy szavakkal vigasztalni tud. Az orvost ebben a működésé-ben sokszor nehéz helyzetbe hozhatja az, ha betege a tudók közé tartozik és épen a gyakorló orvosok közt akad nem egy, aki az orvosi tudomány nép-szerűsítésének káros következményeit nagyobbaknak látja, mint hasznát.

Tagadhatatlan, hogy sokszor igazuk van, ha csak az egyes esetet tartjuk szem előtt, azt, amellyel ő foglalkozik. De vigasztalni a halálraítéltet is lehet. A beteg

ember lelkiállapota más, mint az egészségesé és aki sokszor állott, mint orvos beteg orvostársa ágya mellett, lassanként meggyőződik arról, hogy a beteg ember lelki állapota őt tudása ellenére is hozzáférhetővé ...”

Itt a kézirat megszakad, azonban világos, hogy Korányi véleménye szerint az egészségügyi nevelés helyes, hiszen még az orvos kezelését sem teszi lehetetlenné az a tény, hogy szaktudással rendelkezik.

4.

Íme néhány gondolata a belgyógyászat oktatásával kapcsolatban:

„A belorvostan tanításának és művelésének krízise. Régen a klinika a diagnostika ellenőrzője és fejlesztője, — kiegészítő része a kórbonctan. A nosographia kidolgozása. Az aetiológiáé. Kiegészítője a bakteriológiai laboratórium. A therapia symptomatikus, ellenőrzése egyszerű, betegségek szerinti csoportosítás kevésbé fontos. Igazi therapia — nagy tapasztalat, vagy anyag. Ezért a klinikán kívül fejlődött fertőző kórházak, neurologia, syphilidologia, tbc-anyagcsere betegségek. Sebészeti összefüggés. A belklinikának fel kell ölelni egész anyagát, több osztályból kell állnia külön személyzettel, adminisztrációval. Kísérleti kórtan. Laboratóriumok. A tanítást rendszerbe kell önteni. A klinikai előadás, poliklinikus kiegészítő rész. A tanrend módosítása. Együttműködés a többi klinikával. A belorvostan, mint központ. A gyermekorvostan különválása.”

5.

Birtokunkban van Balassa emlékelőadásának kézirat-töredéke is, valamint két levél, amely közül az első éles és szükség esetén kíméletlen kritikáját mutatja:

„1910. XII. 15.

Bársonynak:

... Az, mintha Kéthly Lászlót mindenből ki akarnánk — vagy akarnám forgatni, nem igaz. Abból soha és senki előtt nem csináltam titkot, hogy a klinikai professzura betöltésére alkalmasnak nem tartom, valamint abból sem, hogy mint atyjának is megmondtam, ha nem csalódom áprilisban vagy májusban, méltányosnak tartom, hogy részére független munkakört biztosítunk. Ezt kivihetőnek hiszem úgy, hogy a Szentkirály-utcai épület kettéosztása után egyik részét ő kapja megfelelő segédszeméllyel. Azt hiszem, ennek keresztülvitele nemigen fog nehézségbe ütközni ...”

6.

Végül 1930-ból birtokunkban van egy levele, amelyet visszapillantó jellege miatt hagyunk utolsónak. A levél „Kedves Géza!” megszólítással kezdődik és Budapesten 1930. VI. hó 25-én íródott, talán Farkas Géza élettan-professzornak szól.

„Kedves Géza!

Múltkor egyszer azt kívántad, küldjem el Neked első dolgozatomat a kryoskopiáról.

Első közleményeim tapogatódzások, 1894-től kezdve jelentek meg. Azok címei a mellékelt füzet 9. lapján és a következőn található. A füzet már érettebb stádiumban foglalja össze a dolgokat. Az azután következett vizsgálatok összefoglalása a „Physikalische Chemie und Medizin”-ben található meg a Richter cikkében és az enyémben.

A mű egészen világos formulázását a kóros vesefunkció képének a Casper-féle urológiai folyóiratban közöltem, talán 1900-ban. Sajnos, ez nincs meg.

Igaz barátod: Korányi Sándor.”

UNE LETTRE HONGROISE DE VICTOR BABEŞ

Publiée par JÓZSEF ANTALL (Budapest)

Victor Babeş (1854—1926), l'excellent bactériologue roumain est un des hommes significatifs par qui les relations médicales hongrois—roumaines se personnifient [1]. Son père, Vincent Babeş (1822—1907), lui aussi fut une individualité universelle et d'une grande érudition. Il était une des personnalités combattantes des mouvements de la nationalité roumaine en Hongrie étant près de son activité journalistique et juridique plusieurs fois membre du parlement hongrois (1861, 1865—75, 1884). Victor Babeş, son fils faisait ses études à Budapest et à Vienne (en Autriche). En 1876 il fut nommé assistant du Prof. Gusztáv Scheuthauer à la chaire de l'anatomie pathologique de l'Université de Budapest. Mais son intérêt était soutenu bientôt par la bactériologie. Son appui et en cela fût Frigyes Korányi, qui lui a fait installé dans sa clinique un laboratoire. En 1881 il fut nommé privat-docent de l'histopatologie [2].

Le monde scientifique appréciait les qualités de Babeş, c'est pourquoi — à la suggestion de Lajos Markusovszky — Ágoston Trefort, ministre hongrois de l'instruction publique a lui assuré un voyage d'études à l'étranger (en 1882—83, et en 1883—85). Au surplus, en 1886 il allait de nouveau à Paris pour y étudier la vaccination antirabique. Pendant ses voyages à l'étranger il a eu l'occasion de travailler près de Pasteur, Koch, Virchow et Arnold, c'est qui ouvrit à son activité après ses études et travaux budapestiens des perspectives internationales. Son ouvrage paru en Paris, qu'il a écrit en collaboration avec Cornil en 1885 (« Les bactéries et leur rôle dans l'étiologie, l'anatomie et histologie pathologique des maladies infectieuses ») a remporté le prix Monthyon.

Rentré à la Hongrie Babeş continua son activité à l'Université de Budapest où il fût nommé en 1885 professeur chargé de cours d'histopatologie. L'année suivante, en 1886 parut son ouvrage « A bakteriológia rövid tankönyve » (= Abrégé de la bactériologie), l'un des ouvrages fondamentaux de la littérature bactériologique hongroise. Sur l'invitation du gouvernement roumain Babeş s'est établi en 1887 à Roumanie, où il est devenu professeur de l'Université de Bucarest et fonda l'Institut Bactériologique d'une célébrité européenne.

L'abandon de l'université hongroise ne signifiait point une rupture avec les médecins excellents de la Hongrie contemporaine, quoique son départ à Bucarest après des voyages d'étude à l'étranger avec allocation de l'état hongrois

Milyen hívtelt Elnoir is!

Dezertádon milyen hívtelt elnot-
úrnak ugy mint a Kir. orvosjegyzőket
hívtelt tagjainak, levelési tagjai-
vá való megválasztásom érti milyen
éppett körömetemet kifejezni.

Ezen meglátételei annál inkább
megható, mint hogy a Kir. orvosjegyzői-
ket magas kiváltságit és kiváló
szakértésit ösmérem és nagyaba-
csútlom főleg nyolton mint hogy
tagjai mindig kiváló becsülettel
és főindulattal tanúsítottak
irányomban.

Mindion milyen hívtelt elnot urak
felkiesem, hogy legyen kedve a Kir.
orvosjegyzőket hívtelt tagjainak mely
lélaerzelmemet kifejezni,

Maradok kitiroi hívtelttel

V. Babes

inspirait en quelques uns de la répugnance à lui. Mais il y a intérêt à citer la gazette médicale hongroise «Orvosi Hetilap»: «Nous regrettons son départ de notre université, mais nous ne pouvons prendre mal qu'il ne refusât une telle mission qui ouvre une belle perspective à son activité, sans compter les avantages matériels qu'elle offre. Nous regrettons le départ du Professeur Babeş, car il était notre expert de préparation éminente, laborieux et pour le temps le plus actif au champ de la bactériologie ... Mais en outre c'est un fait réjouissant qu'un élève de l'Université de Budapest fut chargé d'une telle mission importante, et nous serons heureux si ses espérances fondées sur sa sphère d'activité et leur succès seront accomplies, et si lui réussira enrichir la médecine de ses recherches en faveur de nous tous, quoique à l'instant dans un pays étranger» [3]

L'estimation et le geste de la société médicale hongroise à larges vues sont manifestés dans l'élection de Babeş pour membre d'honneur de l'Association Royale des Médecins à Budapest [4] dont la valeur est bien documentée par la lettre hongroise de belle composition, écrite par le décoré lui-même au président de l'Association, Árpád Bókay, et qui est conservée au Musée de l'Histoire de la Médecine dénommé de Semmelweis [5].

Prof. Dr. Victor Babeş

Institutul de Patologie și de Bacteriologie
București 5. nov. 1907.

Monsieur Président!

Je me permets d'exprimer mes profonds remerciements tant au Vous, Monsieur Président, quant aux Membres honorés de l'Association Royale des Médecins pour mon élection comme membre d'honneur.

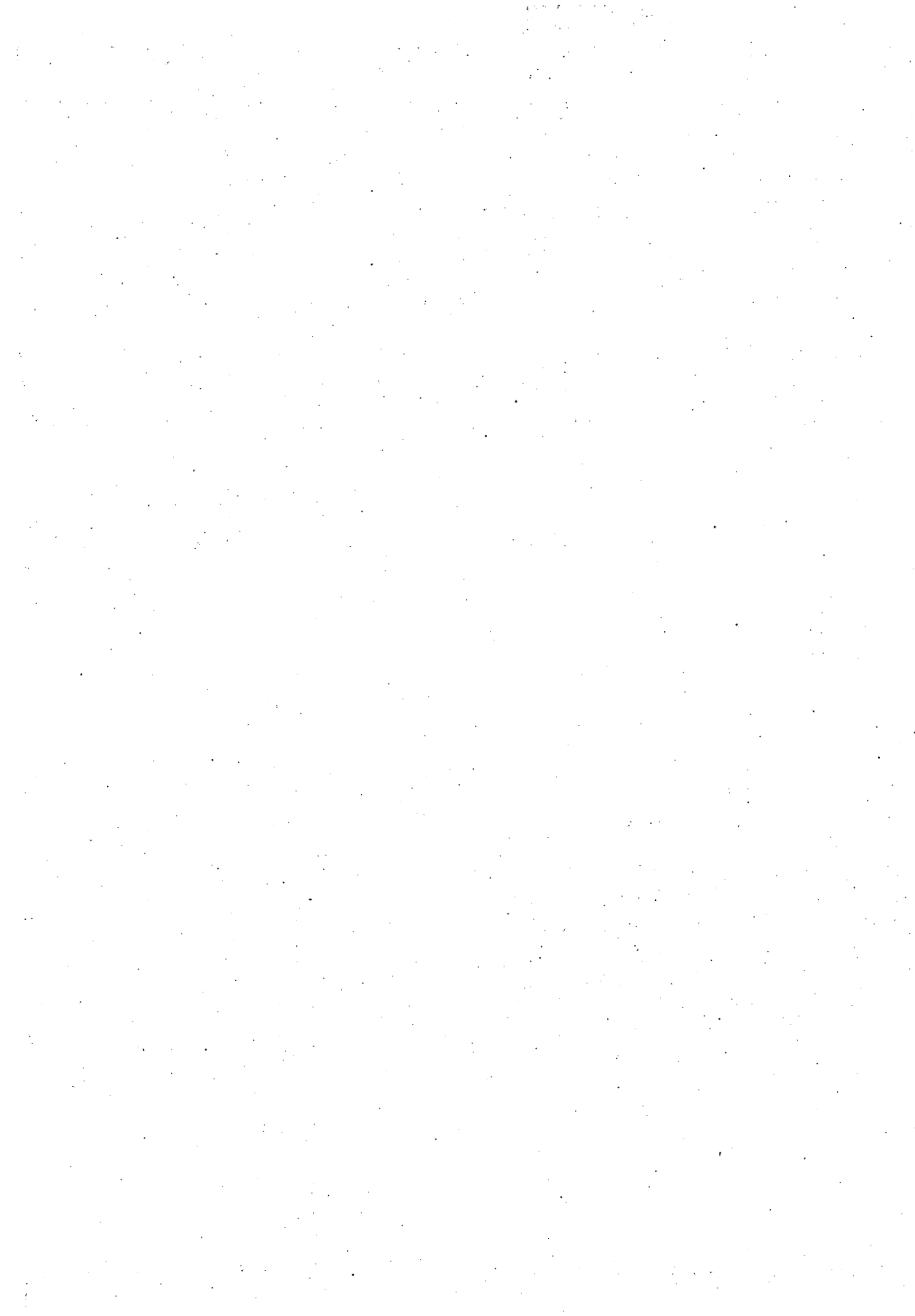
Cet honneur me toucha tantôt plus puisque je connais bien et j'apprécie la vocation sublime et la compétence professionnelle de l'Association Royale des Médecins, mais surtout parce que ses membres marquaient toujours leur amitié et bienveillance vers moi.

En Vous priant, Monsieur Président, de bien vouloir exprimer les sentiments de ma gratitude profonde aux Membres honorés de l'Association Royale des Médecins Croyez à mes sentiments tout dévoués

V. Babeş

Notes

1. *Sámuel Izsák* : A román—magyar orvosi kapcsolatok múltjából. (= Du passé des relations médicales roumaines—hongroises) București, Editura Medicala, 1957. p. 177—195.
2. *Endre Hógyes* : Recueil de mélanges sur le passé et le présent de la Faculté Médicale de l'Université Royale Hongroise de Budapest. (en hongrois) Budapest, 1896. p. 738—739.
3. *Orvosi Hetilap* (Semaine Médicale), No 33 de l'année 1887.
4. *Annuaire de l'Association Roy. des Méd. en Budapest, 1907* (en hongrois) Budapest, 1908. p. 26.
5. *Fonds de la documentation historique (XI.) du Musée de l'Histoire de la Méd. «Semmelweis», gy. sz. 4171.*

SCHAFFER KÁROLY LEVELE KORÁNYI SÁNDORHOZ

Közlő: ANTALL JÓZSEF (Budapest)

A tudományos kutatás szenvedélye, egymás munkája iránti érdeklődés jellemzi Schaffer Károly [1] levelét, amelyet barátjához, Korányi Sándorhoz [2] írt. Sokat mondó neveket találunk a budapesti egyetem orvosi karának az 1888/89. tanévben végzett 131 hallgatója között: Korányi Sándor, Schaffer Károly, Tangl Ferenc, Kenyeres Balázs, Doktor Sándor, hogy csak a legjelentősebbeket említsük [3].

Schaffer levele a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum XI. (Történeti dokumentációs) szakgyűjteményében, 67.602.1 leltári szám alatt található [4]. Közlését indokoltta teszi a levél írójának és címzettjének személye, a századvég tudományos életének és orvosi közállapotának rajza, valamint a két induló nagy orvostudós pályakezdésének érzékeltetése, kísérletező munkájának és tudományos elhivatottságának méltó bemutatása.

„Budapest, 1889. május 11.

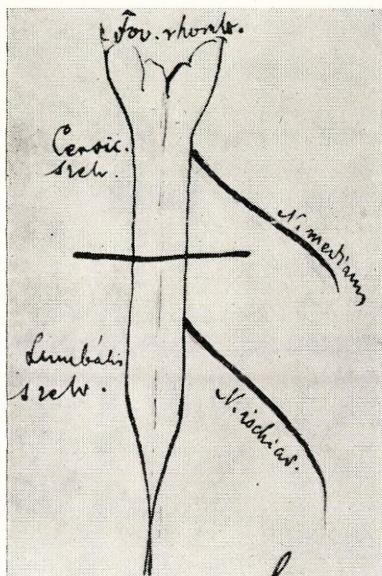
Kedves Barátom!

Mindenekelőtt töredelmes bűnbánattal kérek bocsánatot, hogy az általad baráti szívéllyességgel beváltott ígéretedre t. i. leveledre én hasonlóval azonnal nem válaszoltam. Csak untatnálak, ha az épen azon időben felhalmozott teendőimet elsorolnám, de őszintén bevallva még ezek sem szolgálhatnak bűnbakul mentegődzésemben, ha csak ismert halogató természetem nem nyújt kielégítő értelmezést. —

Első és utolsó leveled óta Te kétségkívül sok és szép kísérleteket láthattál Goltznál [5] — én természetszerűleg csupán első leveledben foglalt és az állat kböző fejtartásai mellett végzett kéregizgatási kísérletekre vonatkoztathatok egy észrevételt. Utóbbiak nagyon érdekesek és kétségkívül olyanok, hogy a localisationális theoria feladásának „jövendő gondolatát” költhetik fel az emberben; azért mondom hogy „jövendő gondolatát” idéző jelek közt, mert határozott egyéni nézetem, hogy úgy az eddigi módszerekkel nyert experimentális eredmények, kórtani számos észlelet és az exact kórboncztnai *tények* a localisatio *lényegét* biztosították. Dogmatismus lenne részemről, e tan mostani alakjához mereven ragaszkodnom és ennek más irányú értelmezésének lehetőségét tagadnom; Te Goltznál folytatott experimentumokból mindenestre már többet és határozottabbat tudsz, mint múlt év karácsonykor, de én azt hiszem hogy a

mozgató kéregmező, az occipitális látómező — hogy többet ne említsek — ugyanazok meg fognak maradni. Különbö reménylem, hogy nemsokára személyesen tudhatok meg sok érdekes tapasztalatot Tőled, mert mint örömmel hallottam, kineveztek édes atyád klinikájára [6] gyakornoknak; miután pedig jó magam mint Laufenauer [7] „hysteroepilepsiás” gyakornoka atyád kórodáján vagyok (mer a Ti klinikákon van jelenleg 6 beteggel egy szobánk), a bővebb érintkezés lehetősége mindenesetre meg van. — S míg Te — mint hiszem, s meglehet hogy csak rövid időre ugyan — hazaevezel, addig Tangl [8] hazulról

elevezett. Nem tudom vajjon nem értesült-e már arról, Tangl gráczi tanársegéd lett? Dr. Drasch Otto, a histologia és fejlődéstan tanára mellé szegődött. Jól érzi magát, szép tágas intézete van (reconvalescál a ronda, rozoga kórbonctani kazamatta után) kilátással a hegyekre; szívélyes, collegális főnöke van. Többet egyelőre magam sem tudok, csupán még azt jegyezhetem meg, egyelőre maga számára nem dolgozhatnak, mert az intézeti teendők összes idejét occupálják. — Magamról csak annyit írhatok, hogy a lyssát végre a befejezéshez nagyon közel vittem (talán az orvos egyletben is rendezetlenkedem egy előadást), s úgy hirtelen csak annyit közlök, hogy az általad is ismert, az idegutakon való tovaterjedését vírusnak anatomias basisra fektetnem sikerült. Ismered azt, hogy az ischiadicusba történt oltásnál egyideig és eleinte csak lumbális szelvény virulens, míg a cervicalis nem; medianus oltásnál fordítva s csak később, amint a vírus terjed és elérte a cervicális il-

letve lumbális szelvényt, lesz az első illetve utóbbi is virulens. 6 emberi veszett-ségtől származó gerinczagon kimutathattam, hogy a marás helye és a megfelelő gerincvelőszelvény között az a viszony áll fenn histologicus szempontból, pl. alsó végtag marás esetében a lumbális szelvény anatomicus eltérése a legintenzívebb, míg a cervicalis segmentumé igen csekély és fordítva. Van egy esetem hol a marás a felső és alsó végtagba történt; ott úgy a cervicális mint lumbális szelvény szenvedett el nagy fokú elváltozásokat. —

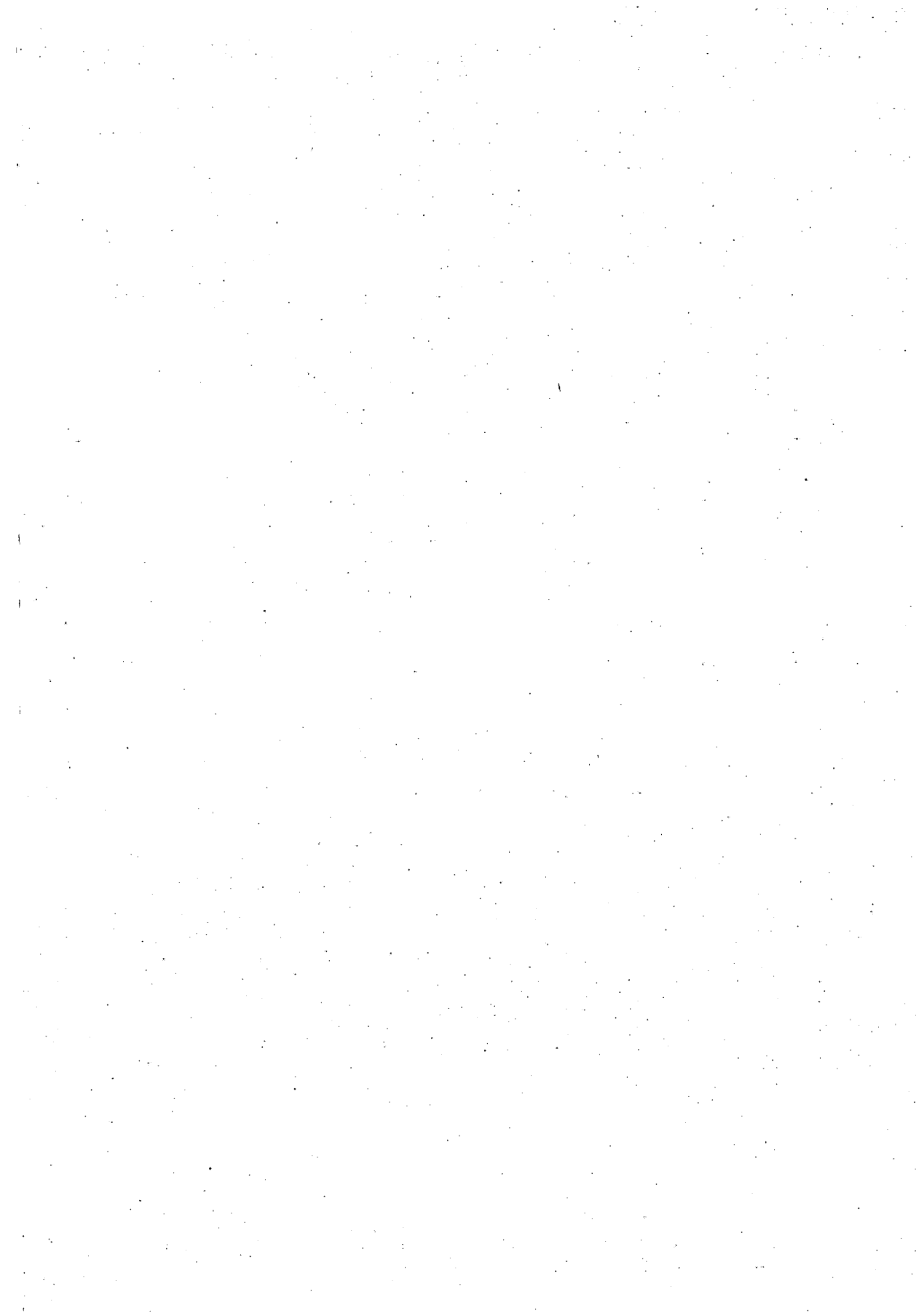
Légy elnéző eddigi hibám iránt és ha lehet és kedved van írv minél előbb

őszinte barátodnak

Schaffernak”

JEGYZETEK

1. *Schaffer Károly* (1864—1939) előbb tanársegéd az elme-kórtani klinikán, majd idegkór- és gyógytanból magántanár, végül rendes tanár a pesti egyetemen. Tudományos munkássága, agyszövet-tani vizsgálatai, számos területen elért eredményei nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia figyelmét keltették fel, hanem nemzetközileg elismert szaktekintéllyé tették a kiváló agykutatót, amit számos külföldi tudományos társaság és testület tagsága jelzett.
2. *Korányi Sándor* (1866—1944) előbb élettani kutatásaival tűnt fel, majd az ideggyógyászat magántanára, a belgyógyászati diagnosztika, illetve a belorvostan tanára lett a pesti egyetemen. Hatalmas tudományos életműve, orvosi és emberi nagysága teszi az egyik legnagyobb magyar orvossá, a modern magyar belgyógyászati iskola alapító mesterévé.
3. *Högyes Endre*: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről. Bp. 1896. 287—288. I.
4. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban őrzött Korányi-iratokat „Korányi Sándor hagyatéka az Országos Orvostörténeti Könyvtárban és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban” címen, a Korányi Sándor Emlékkönyv-ben (1967) ismertettem.
5. *Friedrich Goltz* (1834—1902) német fiziológus, előbb Halléban, majd az akkor Németországhoz tartozó Strassburgban orvostanár, aki az agy, a szív-működés és a vérmozgás élettanával foglalkozott behatóan. A mellette töltött időszak jelentős szerepet játszott Korányi Sándor pályájának további alakulásában. Számos közleménye bizonyítja a strassburgi tanulmányút eredményességét.
6. *Korányi Frigyes* (1827—1913) előbb az idegkórtan magántanára (1864), majd a belgyógyászat tanára a sebészeti tanfolyamon (1866), végül az I. Belklinika igazgatója és a belgyógyászat professzora. Klinikáján bevezette a laboratóriumi kutatást, a bakteriológiai és egyéb vizsgálatokat. Kezdeményezésére szervezték meg a gyakornoki intézményt.
7. *Laufenauer Károly* (1848—1901) orvos-sebész-doktor és szülésmester, aki előbb a Schwartzner-intézet segédorvosa, majd az elme-kór- és gyógytan magántanára (1878), később rendes tanára (1891) a pesti egyetemen.
8. *Tangl Ferenc* (1866—1917) orvos, fiziológus. Pályáját a kórbonctani intézet tanársegédjeként kezdte, majd hosszabb külföldi működése és tanulmányútja után itthon folytatta élettani kutatásait. 1903-ban az Állatorvosi Főiskola tanára és az Élettani Intézet vezetője lett.

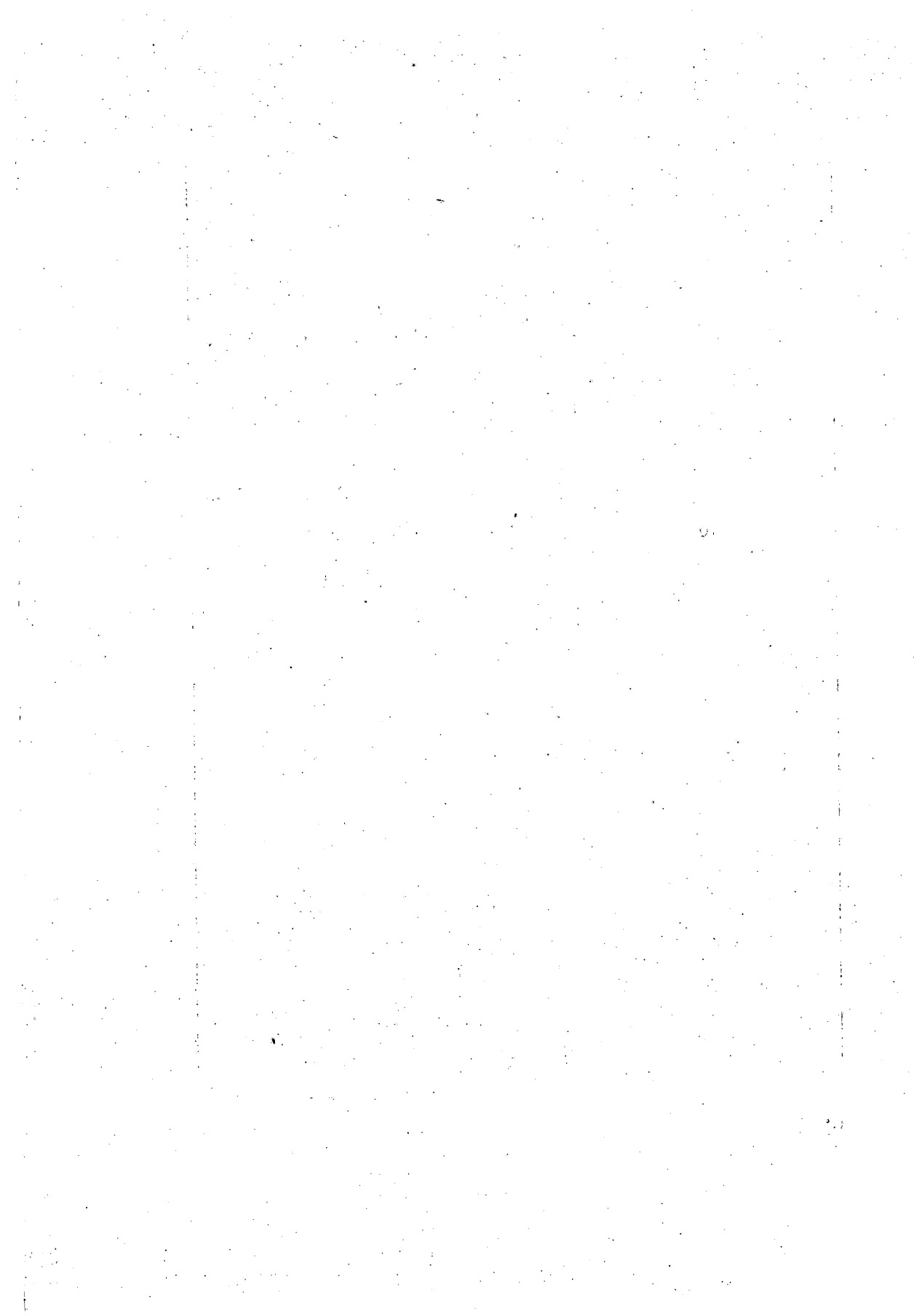
THERAPIA HUNGARICA

Therapia Hungarica is a quarterly covering every field of medical science but especially research work in Hungary published in English, German, French and Russian.

If you are interested in this publication free copies will be sent on request.

THERAPIA HUNGARICA
Budapest, 5 P. O. B. 64
Hungary

KÖNYVSZEMLE

*Pierre Huard—Mirko Dražen Grmek : Mille ans de chirurgie en Occident :
V^e—XVe siècles; Roger Dacosta Kiadó, Párizs, 1966.*

A Nemzetközi Orvostörténeti Akadémia két kiváló tagjának ez a munkája az európai sebészet történetének középkorát kívánja nagy vonásokban ismertetni. Véleményük szerint az orvostörténet ókora Európában Oribasius halálával zárul, az utolsó pogány orvoséval, aki görögül gondolkodott és beszélt. A középkor végéül viszont a sebészetnek a lőfegyverek által okozott sebesülésekkel történt megbirkózását tekintik a XV. század második felében. A két határkő között a középkori sebészet delelőjének a XIII. századot tartják.

Ebben a keretben tárgyalják a középkori sebészeti eljárások görög—latin és arab forrásait, a salernói iskolát és annak hatását, a sebészet kibontakozását Észak-Olaszországban a XIII. században, a sebészet kezdeteit Franciaországban, Németalföldön és Angliában, a XV. század sebészetét, és végül a középkor sebészeti gyakorlatát. Könyvük használhatóságát fokozza a névmutató és a tárgyra vonatkozó bibliográfia. E kettő között 162 nagyon jó egykorú metszetet és egyéb fekete-fehér ábrát láthatunk megfelelő magyarázattal (részben egész oldalasak). Az egész könyvön pedig végigvonul XVIII egész oldalas színes tábla, ugyancsak a vonatkozó magyarázattal (krétapapíron). A mű könyvészeti értékét előkelő kiállítása (iniciálék, fejezetzáró orvosi-gyógyszerészeti vonatkozású emblémák) fokozza.

Ami történeti adatainak a pontosságát illeti, itt-ott eltérésekre bukkanhat az olvasó. Így pl. Guy de Chauliac (1300 k.—1368) *Chirurgia Magna*-ja a francia kiadás után szerzőink szerint latinul először 1498-ban jelent meg, Gurlt—Hirsch orvosi életrajzi lexikonjának 6. kötete szerint viszont 1490-ben. Érdekes ezzel kapcsolatban, hogy ugyanennek a műnek lyoni kiadásai között nem szerepeltetik az 1516. évit, pedig könyvtárunk S. 389. jelzésű példánya ebből a kiadásból való.

A közép-európai olvasónak az is feltűnik, hogy az itteni országok sebészetének története kimaradt a műből, noha az előszóból kivehetően a címben szereplő „nyugatot” inkább a nyugat-római birodalomra értették és arra a körzetre, ahová elért civilizációs és művelődési hatása. Ha a társszerző jugoszláv nemzetiségére gondolunk, ez a hiány szinte csak azzal magyarázható, hogy hiányoznak az egyes országok idevágó orvostörténeti monográfiái.

Mindez azonban nem szállítja le a rendelkezésre álló anyag feldolgozásának értékét. A könyv ereje elsősorban az orvostörténetnek az orvosi szakkörök felé való komoly igényű népszerűsítése.

Vida Tivadar

Ezen a címen válogatta össze és kommentálta e nagy magyar kommunista orvos írásait és vázolta fel életútját Kárpáti Endre egy 280 oldalas, színvonalas kiállítású kötetben (Akadémiai Kiadó, 1967). Egyik legszínesebb, legértékesebb orvosegyéniségünkről méltó keretben jelent így meg olyan munka, amely igen alapos, hosszú előtanulmányok után készült el, eredeti dokumentumok tömegére, korabeli újság- és folyóiratcikkekre, kortársak vallomásaira támaszkodva. A munka egyszerű, a fellengzős kifejezéseket kerülő stílusa jól illik Madzsar halk egyéniségéhez, és szinte kontrasztot nyújt sokarcú alakjának világos megrajzolásához.

Mert Madzsar valóban kivételes egyéniség. Hógyes Endre szerint is már fiatal korában szorgalmas és ügyes. Intézetéből a fogászati klinikára már „alapos elméleti és gyakorlati ismereteket hozott a histologiai és bakteriologiai vizsgálati módszerekből” (Salamon Henrik). Árkövy világviszonylatban „a legkiválóbb dolgozatok szerzői” között említi. Rendelőjében elsőnek használt Budapesten fogászati röntgenkészüléket. Amivel kapcsolatba kerül, és ami megragadja, azt szenvedélyes alapossággal és szervező tehetséggel fejleszti tovább. Így válik a Társadalomtudományi Társaság, az alkoholelles mozgalom egyik legjobb szervezőjévé, az egyik legképzettebb magyar természettudományi ismeretterjesztővé, jó tollú népszerű tudományos íróvá. Képet ad a könyv a helikopter őset szabadalmaztató fiatalemberről is, aki egyszerre meglepő módon abbahagyja magánprakszisát, a Fővárosi Könyvtár szolgálatába lép a szakvizsga letétele után, és rövidesen példamutató Mintajegyzékkel segíti a munkát, míg szervezőképessége e területen is jelentős eredményt mutat fel. Ezután következik egyik legfontosabb munkája: az anya- és csecsemővédelem továbbfejlesztése a Stefánia Szövetség keretében. 1917-ben a társadalomegészségtan első magántanára lett, a forradalmak során egészségügyi államtitkár, a hazai egészségügy egyik irányítója. Az ellenforradalomban a kommunista párt egyik legelsőszántabb, legbátrabb és legügyesebb illegális és legális harcosa, az elméleti-gyakorlati osztályharc mestere, közben marxista oktató, lexikonszerkesztő és a Társadalmi Szemle szerkesztője, a szocializmus első harcosa, míg a Horthy-korszak terrorja elől nem kényszerül emigrációba, ahol azután 1944-ben a sztálini önkény áldozatává válik.

Ezt a csak vázlatosan ismertetett, rendkívül változatos életutat követi a könyv több mint félezer jegyzettel, Madzsar munkáinak, előadásainak bő jegyzékével. A befektetett munka igen nagy és dicséretre méltó. (Érdekes, hogy a „Munkáiról írt ismertetések és bírálatok” rész szocialista időkből származó, Madzsarra vonatkozó írásokat alig említi.)

A komoly munkának van néhány problematikus pontja, főleg azzal kapcsolatban, hogy Madzsar hűségesen reprodukált szövegeit nem kommentálja, s így az olvasó azt hiheti, hogy mindaz, ami Madzsar tollából a kötetbe kerül, mintaszerű, és ma is minden részletében megállja a helyét. A válogatás tehát nem teljesen mondható kritikainak. Ez a tény azzal jár, hogy a darwinista Madzsar népszerű cikkéből, amely általában ma is elfogadható, ez a mondat megjegyzés nélkül áll: „Az ember (az anyaméhben) röviden megismétli ősei fejlődéstörténetét.”

